

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, КН. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUSCHOFF

1928.

МАКЕДОНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

СПИСАНИЕ ЗА НАУКА, ЛИТЕРАТУРА И ОБЩЕСТВЕНЪ ЖИВОТЪ

ИЗДАВА

МАКЕДОНСКИЯТЪ НАУЧЕНЪ ИНСТИТУТЪ

ГОДИНА IV, кн. 2.

REVUE MACÉDONIENNE

ÉDITION

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACÉDONIEN

ANNÉE IV, FASC. 2.

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

СОФИЯ — SOFIA

ПЕЧАТНИЦА П. ГЛУШКОВЪ — IMPRIMERIE P. GLOUCHCOFF

1928.

МАКЕДОНСКИ

ПРЕГЛЕД

ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА, ИСТРАЖУВАЊА И ОБРАЗОВАЊЕ

МАКЕДОНСКИ

МАКЕДОНСКИ ИСТРАЖУВАЊА

ГОДИНА IV, БР. 2

REVUE MACEDONNIENNE

DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE MACEDONNIEN

ANNEE IV, BR. 2

ANNEE IV, BR. 2

И А Р

МАКЕДОНСКИ ИСТРАЖУВАЊА

МАКЕДОНСКИ ИСТРАЖУВАЊА

СОФИЈА — 2014

МАКЕДОНСКИ ИСТРАЖУВАЊА — ИСТРАЖУВАЊА И ОБРАЗОВАЊЕ

1992

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
Проф. Н. П. Благоевъ, Дѣлянъ и неговото въстание въ Моравско и Македония противъ византийцитѣ . . .	1
Д-ръ Владиславъ Алексиевъ, Приносъ къмъ византийско-българскитѣ правни отношения. Еклогата съ огледъ на завещанието	23
Проф. Ив. Снѣгаровъ, Градъ Охридъ. Исторически очеркъ.	65
К. Г. Пърличевъ, Къмъ характеристиката на Григоръ С. Пърличевъ (По спомени, сведения и документи)	99

Рецензии и книжовни вестн

E. Dvornik, <i>La vie de saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX. siècle.</i> Paris 1916, 8 ^o , 91. — Рецензия отъ проф. П. Мутафчиевъ	141
Friedrich Wallisch, <i>Der Atem des Balkans.</i> Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Mit 33 Abbildungen und einer Karte. Leipzig, 1928, 8 ^o 191. — Рец. отъ Ст. Романски.	155
N. Iorga, <i>La Roumanie, les Balkans et l'Europe Centrale</i> (Печ. въ спис. „L'Esprit international“. 2-e année, № 6, 1-er Avril, 1928. Dotation Carnegie. Centre européen. Paris). — Рец. отъ Л. Милетичъ	153
D-r Franz Doflein, <i>Mazedonien.</i> Erlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers im Gefolge des deutschen Heeres. Mit 279 Abbildungen im Text und 4 farbigen und 12 schwarzen Tafeln. Jena, 8 ^o 592. — Рец. отъ Л. Милетичъ.	161
Tache Papahagi, <i>Images d'ethnographie roumaine</i> (daco-rumaine et aroumaine). Tome I. 318 photographies, avec text français et roumain. 1928, 8 ^o , 173. — Рец. отъ Ст. Романски . . .	165
Kurt Hielscher, <i>Jugoslavien.</i> Slavonien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegowina, Bosnien, Serbien. Landschaft, Baukunst, Volksleben, Abbildungen in Kupfertiefdruck. Berlin, 1926, Fol. 192. — Рец. отъ Л. Милетичъ	168
Д. Талевъ, <i>Усилни години.</i> Романъ. Часть първа. Въ дрезгавината на утрѣто. София, 1928, 8 ^o , 173. — Рец. отъ Мария Милетичъ-Букурещлиева	170
Три сбирки македонски разкази. 1. Н. Джеровъ, <i>На югъ.</i> Македонски разкази. София, 1928, 8 ^o , 97; — 2. Кръстьо Веляновъ, Милко Ралинъ, Бойко. — <i>Въ бури.</i> Разкази изъ македонската освободителна борба. София, 1926, 16 ^o , 156; — 3. Кирилъ Искровъ, <i>Ножътъ.</i> Разкази. Книга I. София, 16 ^o , 165. — Рец. отъ Мария М. Букурещлиева .	171
Излѣзли брошури по въпроса за правата на българскитѣ малцинства	173
Съдържание на книгата въ резюме на французки. . .	175—192

TABLE DES MATIÈRES

	Pages
Prof. N. P. Blagoev, Déliane et l'insurrection soulevée par lui en Moravie et en Macédoine contre Byzance.	1
D-r Vladislav Alexiev, Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue de successions, II.	23
Prof. Iv. Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique, II. . .	65
K. G. Perlitchev, Complément à la caractéristique de Grigor S. Perlitchev.	99
Comptes rendus	
F. Dvorník, La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX. siècle. Paris 1925. — Compte rendu par le prof. Moutaftchiev	141
Friedrich Wallisch, Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Leipzig 1928. — Compte rendu de St. Romansky.	155
N. Iorga, La Roumanie, les Balkans et l'Europe (V. „L'Esprit international“, 1925, № 6, Paris). — Compte rendu de L. Miletitch	158
D-r Franz Doflein, Mazedonien. Jena, 1921, 8 ^o 592. — Compte rendu de L. Miletitch	161
Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). Tome I. 318 photographies avec texte français et roumain. Bucarest, 1928. — Compte rendu par St. Romansky	165
Kurt Hielscher, Jugoslaviën. Slovenien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegowina, Bosnien, Serbien. Abbildungen in Kupfertiefdruck. Berlin, 1926. — Compte rendu de L. Miletitch.	168
D. Talev, Les rudes années. Roman. I. Partie. Sofia, 8 ^o 173. — Compte rendu de Maria Miletitch-Boukourechtlieva	170
Trois recueils de nouvelles macédoniens: 1. N. Djerov, Au Sud. Nouvelles macédoniennes. Sofia, 1928; 2. Krestio Velianov, Milko Ralin, Boïko. — Dans la tempête. Récits de la lutte pour la délivrance de la Macédoine. Sofia, 1926. — 3. Cyrille Iskrov, Nojet. Récit. I. Sofia. — Compte rendu de Maria M. Boukourechtlieva	171
Brochures parues sur la question des droits des minorités bulgares	173
Les articles de la Revue en résumé en français	175—192

ДАРЪ

ОТЪ

МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ДЪЛЯНЪ И НЕГОВОТО ВЪСТАНИЕ ВЪ МОРАВСКО И МАКЕДОНИЯ ПРОТИВЪ ВИЗАНТИЙЦИТЪ.

Отъ проф. Н. П. Благоевъ.

Дѣлянъ е важна историческа личностъ, а неговото въ-
стание отъ 1040 година въ Моравско и Македония противъ
византийцитѣ има голѣмо политическо и национално значе-
ние за българитѣ. Обаче въпрѣки това, доколкото ни е из-
вестно, въ българската и чуждата литература нѣма специална
студия за Дѣляна и въстанието му. Историцитѣ въ историитѣ
си и историческитѣ си студии твърде на кратко говорятъ за
Дѣляна. Ние, безъ да претендираме на пълнота и съвършен-
ство, ще се опитаме тукъ възъ основа на даннитѣ, съ които
разполагаме, по възможностъ по-обширно да опишемъ дей-
ността на Дѣляна и по-ясно да изтъкнемъ политическото и
национално значение на неговото въстание за българския
народъ.

За Дѣляна и неговото въстание за освобождение на Бъл-
гария отъ византийцитѣ съобщаватъ византийскитѣ историци
и хронисти Михаилъ Пселосъ,¹ Кекавменъ,² Михаилъ Ата-
лиата,³ Иоанъ Скилица,⁴ Иоанъ Зонара⁵ и деволскиятъ епископъ
Михаилъ.⁶

Михаилъ Пселосъ е билъ съвременникъ на Дѣляна⁷
и е взелъ участие въ тържественото посрѣщане на импера-
тора Михаилъ IV, когато се е връщалъ отъ победоносния му

¹ *Μιχαὴλ Πελλός*, ed. K. Σάδα, *Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη*, т. IV, σελ. 68-74.

² Cecaumeni, *Strategicon*, ed. B. Wassiliewsky et V. Jernstedt, p. 22, 97.

³ Michael Attaliota, ed. Bonnae, p. 9-10.

⁴ Georgius Cedrenus, ed. Bonnae, t. II, p. 527-532.

⁵ Ioannes Zonaras, *Epitome historiarum*, ed. Lud. Dindorfius, t. IV, p. 144-148.

⁶ B. Prokić, *Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes*, München, 1906, S. 31, 36.

⁷ K. Krumbacher, *Gesch. der byzantinischen Litteratur*, 2-te Aufl. S. 79-81.

воененъ походъ противъ българитѣ. Той сведенията си за Дѣляна и въстанието му ще да е събралъ отъ Алусиана, който лично му е билъ познатъ и който е взелъ участие въ въстанието. Обаче тъкмо за това неговитѣ известия не сж напълно достовѣрни, защото последниятъ му е съобщилъ само това, което е било въ негова полза, а пъкъ е премълчалъ или не вѣрно е предалъ това, което е било въ негова вреда, или поне го е излагало. Кекавменъ¹ сжщо е билъ съвременникъ на Дѣляна и, както самъ признава, лично е взелъ участие въ военния походъ на византийцитѣ противъ българитѣ. Той предава личнитѣ си наблюдения и впечатления. Михаилъ Аталиата² е живѣлъ въ срѣдата на XI вѣкъ и е написалъ история, която почва отъ 1034 до 1079 година и въ която говори за въстанието на Дѣляна и за военния походъ на византийския императоръ Михаилъ IV противъ българитѣ. Обаче неговитѣ известия сж много кратки и непълни. Иоанъ Скилица³ е живѣлъ въ XI вѣкъ и ще да е умрѣлъ къмъ края на сжщия вѣкъ. Той сведенията си за Дѣляна и неговото въстание е почерпилъ отъ нѣкой писменъ изворъ, който за сега точно не е известенъ и който известията си ще да е събралъ и отъ българскитѣ пленници, а възможно и лично отъ Дѣляна. Скилица твърде много ще да е съкратилъ извора си, но въпрѣки това неговитѣ известия сж най-обширни, а възможно и най-достовѣрни и затова служатъ за основа и на нашитѣ изследвания. Иоанъ Зонара⁴ е живѣлъ главно въ първата половина на XII вѣкъ и сведенията си за Дѣляна и въстанието му е почерпилъ отъ Скилица и Пселось. Той нищо ново и неизвестно не съобщава, но въпрѣки това пакъ е важенъ, защото между друго служи за обяснение на тъмнитѣ и неясни известия на Скилица и Пселось. Трѣбва обаче да се прибави, че дори и той не е разбралъ тъмния и преплетенъ стилъ на Пселось и затова навѣрно казва, че Дѣлянъ е билъ незаконенъ синъ на царъ Аарона⁵. Деволскитъ епископъ Михаилъ е живѣлъ въ втората половина на XI и първата половина на XII вѣкъ. Той известията си ще

¹ Ibid. S. 269.

² Ibid. S. 269-271.

³ Ibid. S. 365-367.

⁴ Ibid. S. 370-374.

⁵ Zonaras, t. IV, p. 145.

да е почерпилъ отъ севастийския владика Теодоръ, но възможно е да се е ползувалъ и отъ други писмени и устни извори.¹

Отъ съвременнитѣ историци нѣкои сж се ползували само отъ Скилица, други отъ последния и отъ Зонара. Но никой не се е ползувалъ отъ всички по-горе поменати византийски извори и затова описанията имъ за Дѣляна и неговото въстание не сж пълни. Френскиятъ историкъ Le Beau² се е ползувалъ отъ Скилица и Зонара. Неговото описание е преведено на български езикъ отъ Д-ръ Хр. Т. Стамболски.³ Рачки въ студията си „*Borba južnik slovena*“ се е ползувалъ само отъ Скилица, но е ималъ на ржка и Зонара.⁴ Иречекъ безспорно е ималъ предъ видъ и Скилица и Зонара, но на кратко възпроизвежда писаното отъ Рачки.⁵ Българскитѣ историци Янко Сакъзовъ,⁶ Ив. Пастуховъ и Ив. Стояновъ⁷ предаватъ писаното отъ Иречка. Гръцкиятъ историкъ Папаригопулосъ се е ползувалъ главно отъ Скилица.⁸ Другиятъ пъкъ гръцки историкъ Ламбросъ е ималъ предъ видъ Скилица, Зонара и Пселосъ, но и той главно се е ползувалъ отъ първия.⁹ Ние въ студията си ще се ползуваме отъ посоченитѣ по-горе византийски извори М. Пселосъ, Кекавменъ, М. Аталиата, Иванъ Скилица, Иоанъ Зонара и епископъ Михаилъ. Сжщевременно ще имаме предъ видъ и посочената литература.

По безспорното свидетелство на деволския епископъ Михаилъ Дѣлянъ е билъ синъ на царъ Гавриила-Радомира, сина на царъ Самуила, и е билъ роденъ отъ първата му жена, която е била дъщеря на маджарския кралъ Геза и която той по неизвестни за автора причини още презъ живота на

¹ Д-р Б. Прокић, Глас Српске Краљ. Академије, кн. LXXXIV, стр. 77-79.

² Le Beau, *Histoire du Bas-empire*, Paris, 1773, t. XVI, p. 463-474.

³ Д-ръ Хр. Т. Стамболски, Подробни и нови издирвания по старата българска история, стр. 126—130.

⁴ Д-г Fr. Rački, *Rad Jugosl. Akademije*, knj. XXV, стр. 225—233.

⁵ Д-ръ Конст. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 265—267.

⁶ Янко Сакъзовъ, Българитѣ въ своята история, 2-о изд. стр. 120.

⁷ Ив. Пастуховъ и Ив. Стояновъ, История на българския народъ 2-о изд. стр. 104—105.

⁸ К. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους*, 2-α ἐκδ. τόμ. IV, σελ. 269—272.

⁹ Σπυρίδων Π. Λάμπρος, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τόμ. V, σελ. 283—294.

царь Самуила е изпждилъ въ положение съ Дѣляна и се е оженилъ ва прекрасната ларисянка Ирина¹. Положително не е известно, кога Дѣлянъ се е родилъ и на колко години е билъ, когато е подигналъ въстанието си противъ византийцитѣ. Обаче като се вземе предъ видъ, че споредъ известието на деволския епископъ Михаилъ майка му, въ положение съ него, е била изпждена още презъ живота на дѣда му царъ Самуилъ и че баща му царъ Гавриилъ-Радомиръ, когато въ 1015 година е билъ убитъ отъ братовчеда си царъ Иванъ Владиславъ, е оставилъ петима синове и две дъщери,² почти съ положителностъ може да се заключи, че Дѣлянъ се е родилъ въ началото на XI вѣкъ и че въ 1040 година, когато е подигналъ въстанието си, е билъ зрѣлъ мжжъ на около 40 години. Впрочемъ това се потвърждава и отъ маджаро-византийския съюзъ, който е билъ сключенъ въ началото на XI вѣкъ и когато българо-маджарскитѣ отношения сж се влошили поради изпжждането на майка му.³ Сжщо така положително не е известно, де е роденъ Дѣлянъ. Обаче като се вземе предъ видъ, че той има народно българско име, почти съ положителностъ може да се заключи, че той е билъ роденъ въ Македония. Защото ако бѣше се родилъ въ Унгария, навѣрно, щѣше да получи нѣкое маджарско или поне нѣкое чуждо име. Следъ рождението му пѣкъ, но неизвестно кога, майка му заедно съ него е отишла въ Унгария и е живѣела при брата си, маджарския кралъ св. Стефанъ. Поради това Дѣлянъ детскитѣ си години е прекаралъ въ Унгария, а когато е порасналъ, ще да е билъ на служба у вуйчо си св. Стефанъ. Така че Дѣлянъ въ маджарския дворъ е получилъ едно добро военно и политическо възпитание. Когато пѣкъ въ 1018 г. византийскиятъ императоръ Василий II Българоубиецъ е покорилъ България и е изпратилъ членоветѣ на българската цар-

¹ B. Prokić, Die Zusätze. . . S. 31 приб. 24 *είχε δὲ γυναῖκα ὁ Ῥαδομηρὸς τὴν θυγατέρα τοῦ κράλη Οὐγγρίας, οὐκ οἶδ' οἷσιναι λόγοις ἐμίσησε ταύτην καὶ ἀπεδίωξεν ἐγκύμονα ἤδη ἐξ αὐτοῦ γενομένην, ἡγάγετο δὲ Εἰρήνην τὴν πανωραῖαν αἰχμαλωτισθεῖσαν ἐν Λαρίσση. Ibid. S. 36, приб. 62. *τεχθέντα (τὸν Δελεάνου) αὐτῷ (τῷ Ῥαδομηρῷ) ἀπὸ τῆς θυγατρὸς τοῦ κράλη Οὐγγρίας ἦν ἔτι ζῶντος τοῦ Σαμονήλ μισήσας ἐδίωξε καὶ ἡγάγετο τὴν πανωραῖαν Εἰρήνην τὴν Λαρισσαίαν.**

² Cedr. II, p. 468—469.

³ Г. Фехеръ, Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, стр. 491—492.

ска династия въ Цариградъ, Дѣлянъ е билъ въ Унгария и затова той не е билъ изпратенъ въ Цариградъ заедно съ другитѣ си сродници. Поради туй не ще да е вѣрно мнението или поне съмнението на Скилица, че Дѣлянъ не е билъ синъ на царь Гавриила-Радомира, че е билъ робъ на единъ цариградски жителъ и че е билъ избѣгалъ отъ Цариградъ¹. Сжщо така не е вѣроятно и известието на Пселосъ, че Дѣлянъ не е билъ прѣкъ потомъкъ на царь Самуила.² Безспорно погрѣшно е и известието на Зонара, че Делянъ е билъ незаконенъ синъ на Аарона.³ Защото, както казахме, деволскиятъ епископъ Михаилъ изрично твърди, че Дѣлянъ е билъ синъ на царь Гавриила-Радомира и че е билъ роденъ отъ първата му жена, която е била дъщеря на маджарския кралъ Геза. Така че Дѣлянъ не само по баща, но и по майка е билъ отъ царски произходъ. Безспорно всичко това много добре е било известно на съвременнитѣ му българи, които и сж знаели, че Дѣлянъ живѣе въ Унгария и че е на служба при вуйчо си, маджарския кралъ св. Стѣфанъ. Затова твърде е приемливо мнението на Рачки, който казва, че известието на Скилица за произхода на Дѣляна произлиза отъ народна омраза къмъ българския народъ и отъ страхъ за неговитѣ усилия за политическа самостоятелностъ, защото то се опровергава отъ голѣмото въодушевление, съ което той е билъ приетъ отъ народа си и съ което последниятъ е вървѣлъ подиръ него съ оржие въ ржка, и защото не е възможно българскиятъ народъ въ двадесетгодишното си робуване подъ византийската властъ толкова да е забравилъ членоветѣ на царската си династия, щото да приеме единъ лъжецъ за синъ на царь Гавриила-Радомира.⁴ Обаче Рачки грѣши, като твърди, че Дѣлянъ наистина е билъ единъ отъ петимата синове на царь Гавриила-Радомира, които заедно съ майка си и дветѣ си сестри въ

¹ Cedr. II, p. 527. Πέτρος τις Βούλγαρος, Δελεάνος τὴν προσήγορίαν, δοῦλος Βυζαντίου τινὸς ἀνδρὸς ἀποδράς ἐκ τῆς πόλεως ἐπολανᾶτο ἐν Βουλγαρίᾳ, καὶ κατήντησεν ἄχρσι Μωράβου καὶ Βελεγράδων (φρούρια δὲ ταῦτα τῆς Παννονίας κατὰ τὴν περσῖαν τοῦ Ἰστροῦ διακείμενα καὶ γειτονοῦντα τῇ κρᾷ τῆς Τουρκίας) καὶ υἱὸν ἑαυτὸν ἐφήμιζε Ῥωμανοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σαμονήλ, καὶ τὸ γένος ἀνέσσειε τῶν Βουλγάρων, πρὸ ὀλίγον τὸν τράχηλον ὑποβαλὼν τῇ δουλείᾳ καὶ λίαν ὀργιζόμενον ἐλευθερίας.

² Μ. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 69.

³ Zonaras, IV, p. 143.

⁴ D-r Fr. Rački, Rad Jugosl. Akademije knj. XXV, str. 225.

1018 година се е представилъ на византийския императоръ Василий II Българоубиецъ въ лагера му предъ градъ Охридъ¹. Защото въ сжщностъ тамъ на последния се е представила царица Мария, вдовицата на царъ Иванъ Владиславъ заедно съ трима свои синове, шесть дъщери, единъ незаконенъ синъ на царъ Самуила, две дъщери и петима синове на царъ Гавриила-Радомира, единъ отъ които е билъ ослѣпенъ отъ царъ Иванъ Владиславъ.² Майката пъкъ на Дѣляна тогава е била въ Унгария, а пъкъ мащехата му — втората жена на царъ Гавриила-Радомира, Ирина, е била убита заедно съ последния въ 1015 година отъ царъ Иванъ Владиславъ.³

Дѣлянъ при кръщението си е получилъ само името Дѣлянъ. Това се установява и отъ факта, че само така го наричатъ деволскиятъ епископъ Михаилъ (*ὁ Δελεῖανος*),⁴ Кекавменъ (*Δελιάνος*),⁵ Пселосъ (*Δολιάνος*)⁶ и Зонара (*Δολιάνος*).⁷ Последнитѣ двама злонамѣрено го именуватъ Долянъ вмѣсто Дѣлянъ, като произвеждатъ името му отъ гръцката дума «*δόλιος*», която значи лукавъ, измамникъ, защото споредъ тѣхъ Дѣлянъ е подвелъ и заблудилъ сънародниците си, българитѣ. Скилица пъкъ казва, че името му е било Петъръ, а прекорътъ Дѣлянъ.⁸ Възъ основа на това известие на Скилица съвременнитѣ историци го именуватъ Петъръ Дѣлянъ. Обаче Скилица грѣши, защото кръщелното и истинското му име е било Дѣлянъ. Името Дѣлянъ е народно българско, а възможно е то да е словенизирано прабългарско име. Така сж се именували много видни съвременници на Дѣляна българи,⁹ единъ отъ които е билъ и българскиятъ областенъ управителъ на Елинската областъ, когато тя въ времето на царъ Романа е била подъ властта на българитѣ.¹⁰ Името Дѣлянъ и сега сжществува въ Дебърско, въ Македония. Обаче следъ обявяването на

¹ Cedr. II, p. 468.

² Cedr. II, p. 468—469.

³ Ibid. p. 469.

⁴ B. Prokić, Die Zusätze. . S. 135, приб. 60.

⁵ Cecaumeni, Strategicon p. 97

⁶ Μ. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 69.

⁷ Zonaras, IV, p. 145.

⁸ Cedr. II, 527.

⁹ Абоба — Плиска, стр. 107, 238, 252, 265. Табли. XCVII, I.

¹⁰ Cecaumeni, Strategicon, p. 28

въстанието противъ византийцитѣ и когато е билъ провъзгласенъ за български царь, той тогава ще да е приелъ и името Петъръ, съ цель да се популяризира между българския народъ, а същевременно и да възбуди народнитѣ му чувства и въодушевление. Защото българитѣ сж почитали и считали бившия български царь Петъръ [927—969 г.], синъ на царь Симеона [892—927 г.], за светецъ, за какъвто и българската църква го е била признала. Затова той въ времето на Дѣляна и много покъсно е билъ много популяренъ въ България. Подобни примѣри има и други въ българската история. Така, съ цель да се популяризира между българитѣ, и сръбскиятъ князь Константинъ Бодинъ, когато въ 1073 година е билъ избранъ за български царь, е приелъ името Петъръ.¹ Въ 1186 година и по-стариятъ братъ на царь Иванъ Асѣнъ I, чието кръщелно име е било Теодоръ, следъ като е билъ избранъ за български царь и коронясанъ за такъвъ, сжщо и за сжщата цель е приелъ името Петъръ.²

Дѣлянъ по свидетелството на Пселосъ е билъ човѣкъ способенъ, мждъръ, войнственъ и голѣмъ агитаторъ.³ Той, нѣма съмнение, преди да обяви въстанието си въ разни времена и подъ разни предлози отъ Унгария е преминавалъ въ България, срѣщалъ се е съ политическитѣ си съмишленици, размѣнявалъ съ тѣхъ мисли и обмислялъ начина на въстанието. Преди да бжде обявено българското въстание въ Моравско, една година по-рано (1038—9 г.), зетскиятъ князь Воиславъ е обявилъ въстание въ Зета, днешна Черна-Гора, противъ византийцитѣ.⁴ Рачки мисли, че е възможно между дветѣ въстания да е имало връзка и водителитѣ имъ да сж се познавали.⁵ Ние пъкъ мислимъ, че между българското въстание въ Моравско и сръбското въстание въ Зета нѣма нищо общо и че Дѣлянъ не е билъ въ връзка съ Воислава. Последниятъ обаче е използувалъ българското въстание и не само е

¹ Cedr. II, p. 715

² М. Г. Попруженко, Бълг. старини кн. VIII, Синодикъ царя Бориса, текстъ, стр. 77. — Д-ръ Конст. Иречекъ, История на българитѣ, стр. 296.

³ М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 96.

⁴ Cedr. II, p. 526.

⁵ Dr. Fr. Rački, Rad Jugoslav. Akademije knj. XXV, str. 226.

успѣлъ да затвърди властта си, но още и да разшири владенията си до Неретва.¹

Дѣлянъ съ агитационна целъ ще да е заобиколилъ, ако не цѣлата, то поне по-голѣмата частъ отъ България. Това именно означаватъ и думитѣ на Скилица, че той се е скиталъ по България.² Когато пъкъ агитациитѣ сж били привършени и българитѣ сж били готови да въстанатъ, или както казва Пселосъ, когато Дѣлянъ е узналъ, че цѣлиятъ български народъ желае да въстане противъ византийцитѣ, но само е нѣмало, кой да го ръководи и управлява,³ тогава той съ една дружина е преминалъ отъ Унгария въ България и съ моралната и материална подкрепа на маджарското правителство и изобщо на маджаритѣ е обявилъ въ Моравско въстанието противъ византийцитѣ. Че това е било именно така, се установява отъ известието на Скилица, който казва, че Дѣлянъ е обявилъ въстанието си пративъ византийцитѣ въ Бѣлградъ и Моравско, които споредъ сжщия авторъ сж били съседни на Унгария.⁴ Българитѣ, у които още сж били живи споменитѣ за политическата имъ независимостъ, или, както казва Скилица, твърде много сж обичали свободата си,⁵ съ голѣмо въодушевление сж прегърнали въстанието и цѣлокупно се притекли къмъ Дѣляна, който веднага е билъ провъзгласенъ за български царъ, защото тѣ сж знаели, че той е синъ на царъ Гавриила-Радомира и внукъ на царъ Самуила и защото въ България царската властъ се е приемала по наследство. Затова споредъ Пселосъ българитѣ сж избирали своитѣ владѣтели отъ царския родъ.⁶

Дѣлянъ, следъ като е билъ провъзгласенъ за български царъ, по примѣра на старитѣ български царе си е назначилъ кавханъ, чието име историята не е запазила. Въ всѣки случай обаче той е произхождалъ отъ рода на старитѣ български кавхани, защото въ стара България и кавханската служба се е приемала и предавала по наследство. И поради туй кавханътъ на Дѣляна ще да е билъ опредѣленъ преди въстанието да бжде обявено и предварително се е знаело, кой ще бжде такъвъ.

¹ Ст. Станојевитѣ, *Историја српскога народа*, 3-о изд. стр. 67.

² Cedr. p. II, 527.

³ М. Φελλός, *Μεσ. βιβλιοθήκη*, т. IV, σελ. 69.

⁴ Cedr. II, p. 527

⁵ Cedr. II, p. 527.

⁶ М. Φελλός, *Μεσ. βιβλιοθήκη* т. IV σελ. 69

Загова Папаригопулосъ, Рачки, Иречекъ, Стояновъ и Пастуховъ грѣшатъ като мислятъ, че думата „кавханъ“ е собствено име. Напротивъ, тя значи чинъ, и споредъ това кавханътъ въ старата българска държава е заемалъ положение на днешенъ министъръ-председателъ или канцлеръ въ държавитѣ съ монархична форма на държавно управление. Българската история е запазила имената на нѣколко български кавхани. Презъ първата половина на IX вѣкъ и въ времето на българскитѣ князе Маламиръ (832—837 г.) и Пресианъ (837—852 г.) кавханъ е билъ видниятъ български държавникъ Исвулъ.¹ Въ началото пѣкъ на XI вѣкъ и въ времето на българскитѣ царе Самуилъ и Гавриилъ-Радомиръ боляринътъ Дометианъ е билъ кавханъ.² Скопскиятъ жителъ Георги Воитехъ, който е билъ главниятъ инициаторъ на българското въстание противъ византийцитѣ отъ 1073 година, е произхождалъ отъ рода на българскитѣ кавхани³, и нѣма съмнение, че той е щѣлъ да бжде български кавханъ, ако организираното отъ него и другаритѣ му въстание бѣше успѣло.

Дѣлянъ, следъ като е очистилъ Моравско отъ византийцитѣ и поставилъ българско управление, начело на въстаницитѣ презъ гр. Нишъ се е отправилъ за градъ Скопье⁴, който отъ времето на царъ Романа е билъ столица на България. Българитѣ на всѣкжде го посрѣщали и приветствували като царъ, а пѣкъ сж изгонвали или убивали византийцитѣ⁵. Дѣлянъ безъ съпротива превзелъ градоветѣ Нишъ и Скопье защото византийскитѣ гарнизони още преди той да пристигне, ще да сж ги напустнали и избѣгали, или пѣкъ сж били обезоржжени и избити отъ въстаналитѣ българи. Само византийскиятъ драчки военнопачалникъ Василий Синадинъ, чийто произходъ не е известенъ, щомъ се е известилъ за въстанието и нашествието на Дѣляна, навѣрно по свой починъ е вдигналъ драчкитѣ византийски военни сили и бързо се е отправилъ противъ него преди, казва Скилица, злото да стане

¹ Абоба — Плиска, стр. 230, 231, 233-235. — П. Никовъ, въ Сборникъ въ честь на В. Н. Златарски, стр. 195—226.

² Cedr. II, p. 469

³ Ibid. II, p. 715.

⁴ Ibid. II, p. 527.

⁵ Ibid. II, p. 527.

по-голъмо и преди пожарътъ да се разпространи. Обаче ок-
гато е пристигналъ въ гр. Дебъръ, се е скаралъ съ подчи-
нения си военнопачалникъ Михаилъ Дермокаитъ, който го е
обвинилъ предъ пребиваващия тогава въ гр. Солунъ визан-
тийски императоръ Михаилъ IV въ стремежъ да се възкачи
на византийския престолъ. Вследствие на това Василий Сина-
динъ е билъ лишенъ отъ началството на войскитѣ, аресту-
ванъ, заведенъ въ гр. Солунъ и затворенъ въ тъмница¹. Въ
обвинението на Василий Синадинъ ще да има нѣщо вѣрно, а
обвинителътъ му не съвсемъ безъ никакво основание ще да
го е обвинилъ. Защото той, който по своя инициатива се е
отправилъ противъ Дѣляна, или въ действителностъ съ по-
мощта на българитѣ ще да е искалъ да се възкачи на ви-
зантийския императорски престолъ, или пъкъ, което е по-
вѣроятно и което се потвърждава отъ настѣпилитѣ събития,
ще да е искалъ да се споразумѣе съ Дѣляна за общи действия
противъ византийцитѣ. За военнопачалникъ на византийскитѣ
драчки войски е билъ назначенъ сѣщия Михаилъ Дермокаитъ.
Обаче византийскитѣ войници сѣ въстанали противъ визан-
тийското правителство, обявили сѣ за българи и сѣ избрали
за български царъ българина Тихомиръ, който е билъ единъ
отъ българитѣ византийски войници и който се е отличавалъ
съ храбростъ и мъдростъ. Византийскиятъ пъкъ военнопачал-
никъ Михаилъ Дермокаитъ, за да се спаси, презъ нощта е
избѣгалъ.² Скилица казва, че причина, за да въстанатъ визан-
тийскитѣ войници противъ византийцитѣ, е била неопитното и
лошо управление на новия византийски военнопачалникъ Ми-
хаилъ Дермокаитъ, който е вършилъ неправди и ограбвалъ
войниците си като имъ е отнималъ конетѣ, колитѣ и всичко
друго ценно, каквото тѣ сѣ имали, и подиръ страхътъ на по-
следнитѣ, че ще бждатъ наказани за непокорностъ къмъ начал-
ника си.³ Обаче това не ще да е вѣрно. Истинската причина за
това ново въстание въ Македония противъ византийцитѣ е била,
че тѣзи византийски войници или по-голъмата частъ отъ тѣхъ сѣ
били българи и не сѣ искали да воюватъ противъ българитѣ.
Това се установява отъ факта, че тѣ сѣ обявили за бълг-

¹ Ibid. II, p. 527—528.

² Ibid. II, p. 528.

³ Ibid.

гари, избрали сж за свой началникъ българина Тихомиръ, присъединили сж се къмъ другитѣ български въстаници, признали сж Дѣляна за царъ и подъ неговото началство сж воювали противъ византийцитѣ. Рачки мисли, че не византийскитѣ драчки войници, а Драчката областъ е въстанала противъ византийцитѣ и нейното население е избрало Тихомира за български царъ¹. Обаче той грѣши, защото Скилица говори за въстание на византийскитѣ драчки войници противъ византийцитѣ и защото и Зонара така разбира и предава това известие на извора си.² Скилица и Зонара като говорятъ за въстанието на византийскитѣ войски въ Дебъръ, съ известно задоволство забелѣзватъ, че сж били станали две български въстания, отъ които едното е провъзгласило Дѣляна за царъ, а другото — Тихомира³. Разбира се, че тѣ отъ това сж очаквали раздори между българитѣ и въ послѣдствие пропадане на въстанието имъ противъ византийцитѣ. Но сега поне надеждитѣ имъ не сж се осжществили.

Дѣлянъ, щомъ се е известилъ за новото българско въстание противъ византийцитѣ, е писалъ на Тихомира и му е предложилъ и двамата съвмѣстно да царуватъ и воюватъ противъ византийцитѣ. Последниятъ се е съгласилъ и съ цѣлата си войска е отишълъ при Дѣляна. Когато пъкъ се събрали и дветѣ български войски, Дѣлянъ е свикалъ всички и имъ е заявилъ, че ако тѣ сж увѣрени, че той е потомъкъ на царъ Самуила и предпочитатъ той да имъ бжде царъ, трѣбва да премахнатъ Тихомира; ако пъкъ това не желаятъ, тогава да убиятъ него и да се управляватъ отъ Тихомира. „Защото“, имъ е казалъ, „единъ храстъ не храни две червеношийки, нито пъкъ една държава ще напредва, управлявана отъ двама началници“. Щомъ той имъ е казалъ това, вдигналъ се е голѣмъ шумъ и всички сж извикали, че желаятъ само той да имъ бжде царъ, а пъкъ Тихомира убили съ камене.⁴ Така Скилица излага събитията, но дали тѣ и въ сжщностъ така сж станали, положително не се знае, защото не се потвърдяватъ и отъ нѣкой другъ изворъ. Обаче не

¹ Dr Fr. Rački, Rad Jugoslov. Akademje, knj. XXV, str. 226—227.

² Zonaras, IV, p. 145.

³ Ibid., II, p. 145. — Cedr. II, p. 528.

⁴ Cedr. II, p. 528—529. — Zonaras, IV, p. 145—146.

може и да се отрекатъ, защото се предполага, че изворътъ му е събралъ сведенията си и отъ българскитѣ пленници, а възможно и лично отъ Дѣляна, когато е билъ плененъ и слѣпъ заведенъ въ Цариградъ.

Дѣлянъ, следъ като е отстранилъ Тихомира и е останалъ самъ царъ, начело на всички български въстанически войски се е отправилъ за Солунъ, гдето тогава се е намиралъ и императоръ Михаилъ IV, който е страдалъ отъ епилепсия и хидропизия (красникъ) и въ отчаянието е очаквалъ поправка на разстроеното си здраве отъ св. Димитрий солунски и затова постоянно се е молилъ на гроба му¹. Той, императорътъ, щомъ се е известилъ за българския походъ, бързо и безъ дори да се приготви е заминалъ за Цариградъ, като е оставилъ багажа си, палатката и другото си богатство въ злато, сребро и дрехи и заповѣдалъ да ги прибере Мануилъ Ивацъ, който му е било довърено лице и да ги пренесе въ Цариградъ². Обаче у Мануила е заговорило българското национално чувство и, навѣрно, като си е припомнилъ страданията, а възможно и заветитѣ на баща си, храбрия български войвода Ивацъ, си е помислилъ, че е настѣпилъ удобниятъ моментъ да отмъсти на византийцитѣ за злинитѣ, които тѣ сж направили на баща му и на България. Затова вмѣсто да изпълни заповѣдта на императора и съ вещитѣ му да замине за Цариградъ, той напротивъ съ последнитѣ и съ императорския прислужникъ евнуха Китонитѣ е избѣгалъ въ българския воененъ лагеръ при Дѣляна.³ Безспорно Мануилъ твърде много е услужилъ на Дѣляна, защото непременно ще да го е посъветвалъ да не нападне градъ Солунъ, тъй като е силно укрепенъ и затова безъ много войска и силни обсадни машини не може да се завладѣе. Дѣлянъ ще да го е послушалъ и затова нито е нападналъ гр. Солунъ, нито го обсадилъ, но съ цѣлата си войска се е отправилъ за вътрешността на Македония. Той е оставилъ завладяването на гр. Солунъ за по-благоприятно време.

По свидетелството на Скилица Дѣлянъ храбро и енергично е ръководилъ въстанието.⁴ Той навѣрно следъ по-

¹ Cedr. II, 525.

² Cedr. II, p. 529.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

хода си противъ гр. Солунъ, нѣгде въ вѣтрешността на Македония, но точно неизвестно где, е раздѣлилъ войската си на три части. Първата часть, по всѣка вѣроятность войскитѣ на Тихомира, е предалъ на кавхана си и му е възложилъ да очисти отъ византийцитѣ западнитѣ български области. Последниятъ успѣшно е изпълнилъ възложената му задача, благополучно е стигналъ до Адриатическото море и дори е завладѣлъ гр. Драчъ. Втората часть отъ войската си е предалъ на полководеца си Антимъ, на когото е възложилъ да очисти отъ византийцитѣ южнитѣ български области. И той сжщо е изпълнилъ възложената му задача и безъ никаква съпротива е стигналъ до стария елински градъ Тиве, гдето е разбилъ византийския полководецъ Алакасей и е избилъ много тивенци. Третата часть отъ войската си той е задържалъ при себе си¹.

Успѣхитѣ на българското въстание противъ византийцитѣ бързо сж станали известни на българитѣ отъ всички български краища. Радостта имъ е била обща и въодушевлението неудържимо. За Дѣляна и неговитѣ съратници съ възторгъ ще се е говорѣло по цѣла България. Безспорно не ще да сж липсвали и легенди. Реаленъ изразъ на този общъ български възторгъ сж дали жителитѣ на Никополската областъ, въ сегашния юженъ Епиръ, които доброволно сж се отметнали отъ византийцитѣ и сж се присъединили къмъ българитѣ. Скилица казва, че причината да се откажатъ жителитѣ на Никополската областъ отъ византийцитѣ и да се присъединятъ къмъ българитѣ сж насилията и алчността на византийския държавенъ бирникъ Иоанъ Куцомити и затова тѣ сж го разсѣкли на части.² Обаче това не ще да е истинската причина, или ще да е само претекстъ. Истинската пъкъ причина, за да се откажатъ жителитѣ на Никополската областъ отъ византийцитѣ и да се присъединятъ къмъ българитѣ, е националното имъ българско съзнание. Това се установява и отъ факта, че жителитѣ на централния областенъ градъ Навпактъ, които сж били гърци, сж останали вѣрни на византийцитѣ. Въ Никополската областъ сто и единадесетъ години по-рано бѣха сж се заселили много видни български боляри, които,

¹ Ibid.

² Ibid. II, p. 529—530.

следъ като не сж успѣли въ 929 година да детрониратъ царь Петра и да възкачатъ на българския царски престолъ по-стария му братъ, монаха Михаилъ, тамъ сж потърсили прибѣжище¹, гдето ще да сж намѣрили и друго българско население. Поради туй Никополската областъ въ XI вѣкъ, ако не изключително, но въ по-голѣмата си часть ще да е била населена съ българи. Примѣрътъ на Никополската областъ навѣрно е билъ последванъ и отъ други български области.

И така, въ продължение почти само на една година всички български земи отъ рѣкитѣ Сава и Дунавъ до Егейско море и отъ Бѣло до Адриатическо и Ионско море сж били освободени отъ византийската политическа властъ и очистени отъ византийцитѣ. Дѣлото наистина е било голѣмо и всички добри българи искрено му се радвали. Нѣма съмнение, царьтъ, Дѣлянъ, отъ всички най-много се е радвалъ. И тъкмо когато той гордъ и самодоволенъ се е разхождалъ покрай брѣговетѣ на Островското езеро и е размишлявалъ, какъ ще завладѣе градъ Солунъ, какъ ще освободи Мизия и Тракия отъ византийцитѣ и какъ ще въстанови българската държава въ старитѣ ѝ предѣли, ето за голѣмо негово и на българсиия народъ нещастие съвсемъ неочаквано и съвсемъ ненадейно се е явилъ въ военния му лагеръ при сегашния градецъ Острово въ Македония Алусианъ, вториятъ синъ на царь Аарона.²

Алусианъ въ 1018 година, когато византийскиятъ императоръ Василий II Българоубиецъ е покорилъ България, заедно съ всички членове на българската династия е билъ заведенъ въ Цариградъ, гдето се е отличилъ съ своята способностъ, билъ е произведенъ въ чинъ патриций и назначенъ за воененъ управителъ въ гр. Теодосиополъ въ Армения.³ Алусианъ е билъ хубавъ, уменъ и способенъ човѣкъ, но по политически и други причини е изпадналъ въ немилость предъ императора, който му е забранилъ да посещава Цариградъ безъ негово разрешение.⁴ Иоанъ пъкъ, братъ на императора и пръвъ византийски министъръ, му е наложилъ да заплати 50 литри злато. При това му е било отнето и богатото село

¹ Theophanis continuati, p. 420.

² Cedr. II, p. 531.

³ Ibid.

⁴ М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, IV, σελ. 71—72.

на жена му, което се е намирало въ Кападокия.¹ Алусианъ нѣколко пѣти е искалъ да се яви предъ императора, за да се оправдае, обаче не е билъ приетъ. Поради всичко това той е билъ много недоволенъ.² И тъкмо когато се е намиралъ въ такова душевно настроение, се е известилъ за въстанието на Дѣляна противъ византийцитѣ и за голѣмитѣ му успѣхи и размѣри. Тогава той, навѣрно, по примѣра на царь Борисъ II и братъ му царь Романъ³, е решилъ да избѣга отъ Византия и да се завърне въ България съ цель да стане български царь. За да не бжде пѣкъ познатъ и заловенъ, той се е преоблѣкълъ въ арменско облѣкло и като слуга на византийския полководецъ Василий Теодороканъ, който ужъ го е изпращалъ при императора въ Солунъ, съ нѣколко свои довѣрени лица тайно е напусналъ Армения и е заминалъ за България при Дѣляна, който тогава съ войската си се е намиралъ въ сегашния градецъ Острово въ Македония⁴. Скилица казва, че Дѣлянъ го е посрещналъ радостно и го е приелъ за съучастникъ въ упражнението на царската власть, защото се е страхувалъ, че българитѣ ще се присѣдинятъ къмъ него, тъй като е произхождалъ отъ царски родъ.⁵ Пселосъ, чиито сведения за въстанието на Дѣляна сж събрани отъ Алусиана, който лично му е билъ познатъ, казва, че когато последниятъ е пристигналъ въ българския воененъ лагеръ и се е установило, че той е синъ на царь Аарона, тогава между българскитѣ въстаници се е появилъ споръ върху правото на българския царски престолъ. Едни отъ тѣхъ сж подържали Дѣляна, а други сж били за Алусиана. Най-после двамата претенденти и съперници сж се споразумѣли заедно да царуватъ, но взаимно сж се подозирали.⁶ Сжщото това, но само съ други думи съобщава и Зонара.⁷

Дѣлянъ въ Острово е разполагалъ съ доста голѣми военни сили, навѣрно е мислилъ да нападне и завладѣе гр. Солунъ. Сега съ тази задача се е нагърбилъ новиятъ царь Алу-

¹ Cedr. II, p. 531.

² М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, IV, σελ. 71—72.

³ Cedr. II, p. 435. — Баронъ В. Р. Розенъ, Императоръ Василій Болгаробойца, стр. 21.

⁴ Г. Вестителевъ, Македонски прегледъ, г. III, кн. 2, стр. 1-8.

⁵ Cedr. II, p. 531.

⁶ М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 72—73.

⁷ Zonaras, IV, p. 147.

сианъ, който споредъ Кекавмена е билъ добъръ полководецъ.¹ Той съ четиредесетъ хиляди войници се е отправилъ за градъ Солунъ и споредъ Скилица е построилъ около него окопъ и грижливо го е обсадилъ. Алусианъ шестъ дена по редъ съ обсадни машини е нападалъ града, но отъ всѣкжде е билъ отблъснатъ. Затова най-после е решилъ да го завладѣе чрезъ продължителна обсада. Обаче единъ день солунскитѣ граждани, следъ като сж се помолили на гроба на св. Димитрий, който е покровителъ на гр. Солунъ, неочаквано сж излѣзли отъ градскитѣ стени и, подпомогнати отъ мѣстнитѣ византийски войски, сж се нахвърлили върху българитѣ, обърнали ги въ бѣгство, избили сж повече отъ петнадесетъ хиляди българи и сж пленили още толкова. Алусианъ едвамъ се е спасилъ съ около десетъ хиляди войника и срамно се е завърналъ въ Острово при Дѣляна.² Пселосъ нищо не съобщава за този воененъ неуспѣхъ на Алусиана, защото и последниятъ нищо не ще да му е съобщилъ за него. Но поражението на Алусиана при гр. Солунъ е безспоренъ исторически фактъ, защото се потвърждава и отъ Кекавмена, който казва, че Алусианъ е билъ поразенъ при гр. Солунъ, защото, щомъ е пристигналъ тамъ, веднага се е нахвърлилъ върху града и е почналъ сражението, безъ предварително да е построилъ лагера си на подходящо мѣсто и безъ да даде почивка на войницитѣ си. Понеже пъкъ последнитѣ сж били уморени отъ дългото пжтуване, затова при почване на сражението едни отъ тѣхъ не сж имали сили да се сражаватъ, други сж били жедни, трети отморявали конетѣ си, четвърти почивали и пр. Солунскитѣ граждани, като забелѣзали това безредие между българскитѣ войници, излѣзли отъ градскитѣ стени, нахвърлили сж се върху тѣхъ и ги обърнали въ бѣгство. Тогава едни отъ българитѣ сж били избити, други умрѣли отъ жажда и умора, а останалитѣ сж били закарани въ пленъ като овце въ кошара. А Алусианъ самъ е избѣгалъ, като дори е изгубилъ щита си.³

Катастрофата при градъ Солунъ, казва Скилица, е станала причина Алусианъ и Дѣлянъ взаимно да се подозиратъ

¹ Cecaumeni, Strategicon, p. 22.

² Cedr. II, p. 531—532.

³ Cecaumeni, Strategicon, p. 22.

и дебнатъ, защото първиятъ се е срамувалъ за поражението си, а вториятъ се е съмнявалъ въ предателство. Затова Алусианъ, следъ като се е споразумѣлъ съ нѣкои свои довѣрени лица, е поканилъ Дѣляна на угощение и когато последниятъ се е опилъ, той го е ослѣпилъ и безъ българитѣ да узнаятъ за станалото е избѣгалъ и отишълъ въ Мосинополъ при императора Михаилъ IV, който за награда го е повишилъ въ чинъ магистъръ и го е изпратилъ при брата си Иоанъ въ Цариградъ.¹ Пселосъ пакъ по сведения, събрани отъ Алусиана, малко подругояче излага въпроса за ослѣпването на Дѣляна и предателството на Алусиана. Той казва, че съмнението и подозрението между Дѣляна и Алусиана се е породило още когато тѣ сж се съгласили заедно да царуватъ, но вториятъ е изпреварилъ първия, хваналъ го и му изкаралъ очитѣ заедно съ носа и така е останалъ самъ царъ на България. Пакъ споредъ сжщия авторъ Алусианъ, следъ като е извършилъ грозното си престѣпление, веднага не е билъ избѣгалъ при византийския императоръ Михаилъ IV, а съ всичкитѣ български военни сили се е билъ отправилъ противъ последния, обаче е билъ победенъ и съ бѣгство се е спасилъ. Тукъ, навѣрно, Алусианъ подразбира поражението си при гр. Солунъ и позорното си бѣгство. Понататъкъ Пселосъ казва, че Алусианъ, следъ като е разбралъ, че не е лесно да се воюва противъ византийския императоръ и като си е припомнилъ за любимитѣ си, тайно е съобщилъ на императора, че, ако получи неговото благоволение и другитѣ почести, ще му предаде и себе си и държавата си. Последниятъ сжщо тайно му е отговорилъ, че приема предложението. Тогава Алусианъ е предприелъ второ нападение противъ византийцитѣ и когато се е доближилъ до тѣхъ, ужъ е обърналъ своята войскова часть и се е присѣдинилъ къмъ императора.² И Зонара почти сжщото съобщава за ослѣпването на Дѣляна отъ Алусиана и за предателството на последния, но само по-кратко.³ Разбира се, че известието на Пселосъ не ще да е вѣрно, или поне не напълно вѣрно, защото българитѣ, а особено привърженицитѣ на Дѣляна нѣмало да простятъ на предателя и второто му престѣпление. Затова вѣрно ще да е известието на Скилица, че Алусианъ, щомъ е ослѣпилъ

¹ Cedr. II, p. 532—533.

² М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, IV, σελ. 73—74.

³ Zonaras, IV, p. 148.

Дѣляна, веднага тайно е избѣгалъ и отишълъ при византийския императоръ Михаилъ IV въ Мосинополъ.¹

Гръцкиятъ историкъ К. Папаригопулосъ предполага, че Алусианъ е билъ изпратенъ отъ Иоана, братъ на императора Михаила IV, за да извърши предателството, защото той другояче не може да си обясни, защо Алусианъ, следъ като е ослѣпилъ Дѣляна и самъ е останалъ пѣленъ господарь на България, е побързалъ да избѣга и да се завърне въ Цариградъ.² Мнението на Папаригопулосъ не ще да е основателно, защото Пселосъ изрично казва, че Алусианъ е успѣлъ да избѣга и многооката мощъ на първия византийски министъръ Иоанъ и отъ него дори не е билъ заловенъ. И при всичко, че е избѣгалъ по единъ съвсемъ таенъ начинъ, пакъ е възбудилъ съмнението на византийскитѣ управници, които сж се опитали да го намѣрятъ и заловятъ.³ Ние мислимъ, че главната причина за да извърши Алусианъ предателството си и за да избѣга при византийския императоръ, е поражението му при гр. Солунъ. Защото следъ този голѣмъ воененъ неуспѣхъ и той самъ е виждалъ, че положението му между българитѣ е тежко и дори невъзможно. Затова или е трѣбвало да напусне България и да избѣга, или пъкъ да извърши предателство. Той е предпочелъ второто.

Византийскиятъ императоръ Михаилъ IV, следъ като се е осведомилъ отъ Алусиана за броя на българскитѣ въстаници, настроението имъ следъ ослѣпяването на Дѣляна и за мѣстото, гдето тѣ сж били събрани и сж действували, се е вдигналъ отъ градъ Мосинополъ и се е упжилъ за градъ Солунъ и отъ тамъ е навлѣзълъ въ вжтрешността на България, както тогава се е наричала Македония. Въ похода си противъ българитѣ императорътъ, навѣрно, е ималъ за водачи и нѣкои отъ ония, които сж избѣгали заедно съ Алусиана. Скилица казва, че императоръ Михаилъ IV, щомъ е навлѣзалъ въ Македония, е заловилъ Деляна и го е изпратилъ въ гр. Солунъ. Следъ това той се е отправилъ противъ Мануила, който се е укрепилъ въ градъ Прилепъ, твърде лесно е разрушилъ укрепленията му, разпрѣсналъ е войската

¹ Cedr. II, p. 533.

² К. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους*, 2-а ἐκδ. т. IV, σελ. 272.

³ М. Φελλός, *Μεσ. βιβλιοθήκη*, т. IV, σελ. 72.

му и го е пленилъ¹. Но всичко това едва ли така лесно ще да е станало, както Скилица иска да го представи. Напротивъ е имало сражения между византийци и българи, но последнитѣ не сж могли да укажатъ голѣма съпротива, защото Дѣлянъ е билъ слѣпъ и не е могълъ да ръководи сраженията, а пъкъ другъ царъ и ръководителъ не сж имали време и възможность да избератъ. Това установява и съвремениятъ византийски историкъ Пселосъ, който казва, че императорътъ Махаилъ IV е разбилъ българитѣ въ нѣколко сражения преди тѣ да успѣятъ да си избератъ царъ.² Михаилъ Аталиата изрично говори за военния походъ на византийския императоръ Михаилъ IV противъ българитѣ, за свършеното имъ разбиване и за завладяване на България.³ Кекавменъ, който заедно съ императора е взелъ участие въ тази война на византийцитѣ противъ българитѣ, сжщо говори за сражения. Той особено изтъква храбростта на Аралда, който е билъ норвежки князь и който по-късно е станалъ и норвежки кралъ. Аралдъ отъ 1033 до 1043 е билъ на военна служба у византийцитѣ и началникъ на византийскитѣ наемници норвеги, датчани, англичани и руси. Аралдъ начело на византийскитѣ наемници е вземалъ участие въ византийскитѣ военни походи въ разни страни и противъ разни неприятели.⁴ Той сжщо е взелъ участие и въ войната на византийцитѣ противъ българитѣ и споредъ Кекавмена твърде много се е отличилъ и, както той казва, е извършилъ дѣла, достойни за благородството му и храбростта му.⁵

Императоръ Михаилъ, следъ като въ нѣколко сражения е разбилъ българитѣ и е назначилъ византийци управители въ повторно завладѣнитѣ български области, се е завърналъ въ Цариградъ, гдето е билъ посрещнатъ отъ всички цариградски жители и гдето е влѣзълъ твърде тържествено, като е водилъ Дѣляна, Мануила, много видни българи боляри и множество български пленници.⁶ Последното известие за Дѣляна е, че той въ 1041 година като пленникъ е билъ заве-

¹ Cedr. II, p. 532.

² М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 74.

³ Attaliota, p. 10

⁴ Σπ. Π. Λάμπρος, Ιστορία τῆς Ἑλλάδος, т. V, σελ. 281.

⁵ Cecaumeni, Strategicon, p. 97.

⁶ Cedr. II, p 533. — М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 74.

денъ въ Цариградъ, гдето слѣпъ и въ нещастие ще да е умрѣлъ. Но той достойно си е изпълнилъ дълга къмъ отечеството и е оставилъ добъръ споменъ между потомството.

Въстанието на Дѣляна противъ византийцитѣ е било добре обмислено, умѣло организирано и съ голѣмо въодушевление прихванато и извършено отъ българския народъ. При това положение безспорно то е щѣло да успѣе и България още въ 1040 година е щѣла да бжде освободена отъ византийцитѣ, ако Алусианъ не бѣ извършилъ предателството си. Това потвърждава и съвременниятъ византийски историкъ Пселосъ, който изрично казва, че Алусианъ е най-главната причина за да победи императорътъ Михаилъ IV българитѣ.¹ Това сжщо подържа и Папаригопулосъ, който мисли, че безъ съдействието на Алусиана византийското правителство твърде мжно е щѣло да потуши българското въстание.² И това е твърде вѣрно, защото тогава византийската империя е била заобиколена отъ разни външни неприятели, а пкъ вътрешно се е терзала отъ заговори и опити за държавни преврати. Азиатскитѣ араби непрестанно сж нападали византийцитѣ въ Азия и сж имъ отнели по-голѣмата частъ отъ Сирия.³ Африканскитѣ пкъ араби сж нападали срѣдиземното крайбрѣжие и сж отнели отъ византийцитѣ Сицилия и долна Италия.⁴ Въ края на 1034 година иверийцитѣ сж въстанали противъ византийцитѣ и сж освободили земитѣ си, които до тогава сж били подъ властта на последнитѣ.⁵ Въ Армения византийцитѣ сж изгубили всичкото си влияние и е била отблъсната намѣсата имъ въ арменскитѣ династически борби. Печенегитѣ яростно сж нападали византийскитѣ европейски области. Тѣ първото си нашествие въ Византия сж предприели още въ 1027 година, когато сж навлѣзли въ България и сж избили и пленили много народъ. Но тогава сж били победени и оттатъкъ р. Дунавъ отблъснати отъ Константина Диогена, който тогава е билъ катепанъ, главенъ управителъ на България.⁶

¹ М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. VI, σελ. 71—72.

² К. Παπαρηγόπουλος, Ιστορία τοῦ ἑλλ. ἔθνους, 2-ο ἔκδ. т. IV, σελ. 271.

³ Cedr. II, р. 489—398. М. Φελλός, Μεσ. βιβλιοθήκη, т. IV, σελ. 34-36.

⁴ Cedr.; II, р. 499—500, 516—517, 523—525.

⁵ Ibid. II, р. 519.

⁶ Ibid, II, р. 483—484.

Второто си нашествие пакъ въ България печенегитѣ сж предприели въ 1034 година.¹ Презъ зимата на следната година тѣ сж преминали замръзналия Дунавъ и сж опленили не само Мизия, но още и Тракия и Македония до гр. Солунъ.² Печенегитѣ и презъ лѣтото на 1036 година сж навлѣзли въ византийскитѣ европейски области и сж пленили петима византийски военнопочалници.³ Зетскитъ князь Воиславъ около 1030 година е въстаналъ противъ византийцитѣ, обаче скоро се е увѣрилъ въ невъзможността на успѣха си, затова е отишълъ въ Цариградъ да заяви своята покорностъ и е билъ задържанъ като заложникъ (1036 г.). Обаче кратко време следъ това той е успѣлъ да избѣга отъ Цариградъ и да се завърне въ Зета, отъ гдето е изпждилъ византийския управитель Теофилъ Еротикъ и е разбилъ изпратенитѣ противъ него византийски войски първо начело съ Арменопулосъ, а второ начело съ евнуха Георги Провата.⁴

Въ сжщото време и вътрешнитѣ междоусобици и раздори сж били голѣми и твърде много отвличали вниманието на византийското правителство. Така въ началото на 1032 г. е въстаналъ видниятъ византийски полководецъ Константинъ Диогенъ, който въ последнитѣ години на българо-византийскитѣ войни се е отличилъ и когото византийскитъ императоръ Константинъ VIII въ 1027 година е назначилъ за катепанъ, главенъ управитель на България.⁵ Въ 1034 година въ Мала Азия е въстаналъ патриций Константинъ Даласинъ, който е произхождалъ отъ видно и влиятелно цариградско семейство.⁶ Виднитѣ цариградски жители Михаилъ Кируларий и Иоанъ Макремволитъ сж устроили държавенъ превратъ противъ императора въ Цариградъ, но съвоеременно сж били открити, заловени и наказани.⁷ Въ Фригия нѣколко висши византийски военнопочалници сж устроили заговоръ противъ началника на византийскитѣ азиатски войски Константинъ, който е билъ

¹ Ibid. II, p. 490.

² Ibid. II, p. 512.

³ Ibid. II, p. 514—515.

⁴ ICedr. II, p. 526. — Ст. Станојевић, Историја српскаго народа, 3о издание, стр. 67—68.

⁵ Cedr. II, p. 483, 487, 498.

⁶ Ibid. II, p. 507, 510, 521.

⁷ Ibid. III, p. 530.

братъ на византийския императоръ Михаилъ.¹ Върху всичко това императоръ Михаилъ IV е страдалъ отъ епилепсия и хидропизия (красникъ) и затова се е занимавалъ съ поправка на здравето си.² При това вътрешно и външно положение на Византия, нѣма съмнение, че Дѣлянъ, който се е отличавалъ съ храбростъ, мъдростъ и войнственостъ, който материално и морално се е поддържалъ отъ Унгария и който е ималъ пълната подкрепа на българския народъ, е щѣлъ да успѣе да освободи България отъ византийското владичество и да въстанови българската държава, ако Алусианъ не бѣ извършилъ предателството си и съ туй не бѣ осуетилъ великото дѣло на Дѣляна и неговитѣ съратници.

Гръцкиятъ историкъ Спиридонъ П. Ламбросъ въ историята си на Гърция, като говори за потушаването на Деляновото въстание отъ императора Михаилъ IV казва: „Наистина раната, която бѣ нанесена на българитѣ отъ Михаила, е била толкова силна, щото тѣ почти въ единъ и половина вѣкъ и до императора Исакъ Ангелъ не сж могли да се съвзематъ. А пъкъ презъ това време елинизацията на църквата и на българскитѣ земи е вървѣла съ гигантски крачки. Отъ това гледище можемъ спрадливо да кажемъ, че дѣлото на Василий Българоубиецъ се допълва и затвърдява чрезъ Михаила“.³ Да, това е свършено вѣрно. Защото, ако въстанието на Дѣляна бѣше успѣло, моравскитѣ, тесалийскитѣ, елинскитѣ, епирскитѣ и албанскитѣ българи, които взеха живо участие въ това въстание, щѣха да се запазятъ отъ претопяването имъ въ чуждитѣ народи и затова и тогава, па може би, и сега българскиятъ народъ и българската държава щѣха да се простиратъ отъ рѣкитѣ Сава и Дунавъ до Егейско море и отъ Черно до Адриатическо и Ионско море.

София, IV. 1928.

¹ Ibid. II, 531.

² Ibid. II, p. 521, 525.

³ Σπ. Π. Λάμπρος, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, т. V. σελ. 293-294,

ПРИНОСЪ КЪМЪ ВИЗАНТИЙСКО-БЪЛГАРСКИТЪ ПРАВНИ ОТНОШЕНИЯ.*

ЕКЛОГАТА СЪ ОГЛЕДЪ КЪМЪ ЗАВЕЩАНИЕТО.

Отъ Д-ръ Владиславъ Алексиевъ.

II.

Завещанието споредъ Еклогата.

Дълъгъ е пътя който се очертава въ развоя на завещанието като институтъ на римското право, възприетъ въ Еклогата. Завещанието е било непознато на най-старото римско право. Следъ смъртта на бащата, респективно родоначалника, универсаленъ наследникъ на имотитѣ е семейството. Институтътъ на завещанието изпъква едва по-късно, когато личността започва да играе по-голѣма роля въ семейството.¹ При Юстиниана завещанието получава пълнитѣ си форми: Римъ създава Византия и опредѣля характера на византийското право, но последното претърпява преобразования, които, специално въ областта на завещанието, сж твърде типични и напомнятъ изтъкнатитѣ отъ руския ученъ Василевски славянски влияния.²

Славянскитѣ народи, на първо мѣсто българскитѣ, отъ своя страна възприематъ римско-византийското право като първо писано право.

Характерътъ на това именно право може да бжде уясненъ само тогава, когато се мине презъ византийскитѣ извори и презъ църковно-славянското право, т. е. презъ запазенія Номоканонъ, който въ преводъ и компиляция съдържа една сравнително доста обширна материя отъ Еклогата, и — специално материята, уреждаща завещанието.

¹ R u d. S o h m, Institutionen, стр. 493 сл.

² В. И. В а с и л ъ в с к і й — Законод. Иконоборцевъ, стр. 105 сл.

* Вж. Македонски прегледъ, год. IV, кн. 1.

Отдѣлътъ за завещанието заима въ Еклогата титулъ пети. Въ свръзка съ тоя титулъ се намира титулъ шести, който съдържа и постановления за наследството по законъ, а сжщо така и материали, намиращи се въ зависимостъ отъ завещанието. Въ Номоканона, който е получилъ у славянитѣ названието Кормчия, преводитѣ на съответнитѣ части отъ Еклогата сж застъпени въ глава четирдесетъ и девета и носятъ общия надсловъ „Леона царя премудраго и Константина вѣрною царю, главизны о совѣщаніи обрученія и о брацѣхъ, и о иныхъ различныхъ винахъ“. Това е преводътъ на нѣкои отъ по-важнитѣ титули отъ гражданското право на Еклогата (за годеча, брака, наследството, завещанието и пр. — първитѣ седмъ титула), последвани отъ наказателнитѣ постановления на титулъ седмнадесети, които напомнятъ старобългарската компиляция Законъ Соудный Людемъ, посветена почти изключително на наказателното право. Отъ Законъ Соудный Людемъ обаче, както вече имаме случай да кажемъ, намираме две различни редакции, едната къса, а другата обширна. Въ последната има нѣколко интересни постановления отъ гражданско-правенъ характеръ („о раздѣленіи дѣтемъ“, „о умираніи“, „о мачехахъ“), които напомнятъ токущо означенитѣ титули отъ гражданското право на Еклогата „Леона царя премудраго и пр.“

Материята, предадена въ номоканонскитѣ славянски преводи, не следва редътъ на Еклогата. Така, следъ интересуващия ни титулъ пети, идватъ постановленията „о воинскихъ особъ“, а следъ това следва титултъ за наследството по законъ. Тѣзи размѣствания, които трѣбва да бждатъ предметъ на специални проучвания, се дължатъ по всѣка вѣроятностъ на сравнително ограниченитѣ нужди, задоволявани въ значителенъ размѣръ отъ възприетото писано право, носителитѣ на което сж избирали и подреждали материалитѣ възъ основа на свои, а не на византийски разбирания. Въ свръзка съ това, длъжни сме да отбележимъ още отъ начало, че титулъ пети отъ Еклогата почти изцѣло съвпада съ сжщия титулъ отъ славянскитѣ преводи, обстоятелство, което ни дава право да приемемъ, какво, въпрѣки общото състояние на обичайното българско право, непознаваще формитѣ на римско-византийското завещание, последното е станало една необходи-

мость, и като такова възприето отъ сждебната практика въ стара България. Въ всѣки случай, елементитѣ, които характеризиратъ завещанието на римското право сж доста различни отъ ония, които опредѣлятъ физиономията на византийското право отъ епохата на иконоборческата законодателна дейность.

Подробноститѣ ще ни уяснатъ предмета.

Кои сж отношенията, които правото на Еклагата създава между завещателя и лицата, означени въ завещанието? На първо мѣсто, кой, споредъ Еклогата, има правото да завещава?

Tit. V, с. 1 отговаря на въпроса косвено. Възпрепятствувани сж да завещаватъ лицата, които сж обзети отъ лудость (заболѣлитѣ отъ лудость — *οἱ ἐκ νοσήματός τινος ἐν παραφροῦντες*) и малолѣтнитѣ, сирѣчь ония лица отъ мжжки полъ, които сж по-малки отъ петнадесетъ години и ония отъ женски полъ, които не сж навършили тринадесетъ годишна възраст; лицата, които сж раздразнителни до голѣма степенъ (*οἱ διὰ παρὰ τὸς μαυρόμενοι*); които сж въ пленъ; които сж подъ опекунство; (не могатъ да завещаватъ) подвластнитѣ (*ὀψεξούσιοι*), съ изключение на това което имъ лично принадлежи (т. е. тѣ иматъ право да завещаватъ само особината); обаче, нѣматъ правото да завещаватъ онова, що имъ е дадено отъ родителитѣ като зестра (за момитѣ); (нѣма право да завещава) който се е родилъ глухъ и нѣмъ; такива, които сж придобили тоя неджгъ поради болестъ, могатъ да завещаватъ, ако сж грамотни, следъ като саморжчно подпишатъ (завещанието)¹. Това постановление на Еклогата намираме изцѣло предадено въ зачатъкъ пети, статья първа, глава четирдесетъ и девета на печатната Кормчия: „Възбраняются завети творити иже отъ недоуга въ подвижоніи соуще; моужеска полу оубо ниже соуще петинадесете лѣтъ: женска же полу ниже трехнадесять лѣтъ соущихъ“... И на края: ... „иже аще отъ сродства глоухъ и нѣмъ. Аще ли отъ нѣкія немощи въ таковыя недоуги впадающе, книги вѣдующе, и написающе

¹ За последнитѣ две постановления ср. Tit. V, с. 1 доле: ... καὶ ὁ ἐκ γεννητῆς κοφὸς καὶ ἄλαλος. οἱ δὲ ἐκ τινος ἀσθενείας τοιοῦτοις νοσήμασι περιπίπτοντες, γράματα γινώσκοντες, ὑπογράφοντες ἰδιοχείρως διατιθέσθωσαν. Въ грѣцкия текстъ втората половина на изречението е дадена въ множествено число. Славянскія текстъ е съгласуванъ съ първата половина на изречението и предаденъ въ единствено число.

своею рукою, да завѣщаютъ“. Значи, всички други, освенъ изброенитѣ въ Tit. V, с. 1 малолѣтни, намиращи се подъ опекунство, умствено неджгавитѣ и пр., могатъ да завещаватъ. Измежду изброенитѣ прави впечатление изразътъ *ὀψέξουσιν* (*ὀψέξουσιν*), предаденъ въ славянския преводъ съ „подвластїю соущихъ“¹. Принципътъ, установенъ отъ Еклогата, е че бащата или родоначалникътъ има правото да разполага *potis causa* съ имотитѣ, тъй като се смѣта, че имотитѣ сж придобити отъ него съ съдействието на неговитѣ деца и всички домашни, които следъ смъртта му или оставатъ да живѣятъ и използватъ имотитѣ заедно, или се раздѣлятъ. Последниятъ случай настѣпва, когато на бащата още приживе е ясно, че едно понататъшно съжителство е невъзможно или нежелателно. Иначе той при сжществуващитѣ обичаи, при родствената и стопанска зависимостъ въ семейството, по-трудно би се решилъ да разпорежда за начина на наследването по свой починъ и по своя воля. Въ свръзка съ това именно право на родоначалника, особено пъкъ на родоначалника въ голѣмата селска челядь, която безспорно е преобладавала, правата на *ὀψέξουσιν*-тѣ, сир. на подвластнитѣ съжителствуващи други членове на семейството не сж могли да не бждатъ ограничени по отношение на правото да се завещава. Подвластниятъ (*ὀψέξουσιν*) нѣма право да прехвърля припадащата му се частъ отъ семейнитѣ имоти на свои близки или далечни роднини. Ако това би се допуснало, тогава единството на семейството отпада, тогава фактически то престава да сжществува като една стопанска единица, на чело на която стои родоначалникътъ-баща. Когато обаче *ὀψέξουσιν* стане *αὐτεξούσιος*,² съ други думи когато голѣмото семейство се разпадне и всѣки отъ членоветѣ получи своята частъ като пълень господарь, той вече има правото да разполага съ нея, респективно да я завещава. Това право на Еклогата, така ясно очертано и въ славянскитѣ преводи, е обяснимо за насъ, като се знае, че принципитѣ, легнали въ основитѣ на голѣмото славянско семейство, естествено поради самата

¹ *ὀψέξουσιν*, значи подвластенъ, но по произходъ отъ едно семейство, отъ единъ родъ, къмъ които се числи. Робътъ, ратаятъ и пр. не сж *ὀψέξουσιν*.

² Ср. K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte § 11.

стопанска и семейноправна конструкция на голѣмата челядь, предполагатъ и една граница, въ която, или до която това семейство може да се развива като такова. Премине ли се тая граница, автоматически настѣпва дѣлежътъ, а следователно настѣпватъ и възможноститѣ, които отварятъ право да се завещава, право изразено въ волята на *αὐτεξούσιος*-а. Ако дѣлежътъ става, когато родоначалникътъ е още живъ, тогава всѣки получава своето. Ако този дѣлежъ става следъ смъртта на родоначалника, чиято последна дума въ видъ на завещание не е могла да не бѣде чута, тогава правата на отдѣлнитѣ членове „подвластію соущихъ“ се явяватъ сами по себе си като права опредѣлени въ Tit. V, с. 1 на Еклогата. Въ единия и въ другия случай се натѣкваме на ограничения въ правата на „подвластію соущихъ“, когато подвластниятъ продължава да живѣе въ семейството и неговитѣ действия въ това отношение сѣ ограничени само въ една насока. Той може да завещава само онова, което е придобилъ за себе си, вѣнъ отъ кръга на правовитѣ отношения, създадени въ семейството. Постановлението е категорично: „кромѣ самостояжанныхъ вещей своихъ“ — *ἀνεὺ τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτῶν πραγμάτων*.

До сега ние знаехме отъ обичайното право, че така наречената особина е въ пълна собственост на притежателя, независимо отъ положението му въ семейството. Отъ посоченитѣ мѣста на прилаганото право на Еклогата въ България става ясно, че особината е намѣрила санкция и въ писаното право. Специални постановления за начинитѣ, по които „самостояжанныхъ вещей“ сѣ минавали по завещание отъ едни рѣще въ други, нѣма въ Еклогата, но само по себе си се разбира, че изобщо правилата за завещанието важатъ и тука. Съ самия този фактъ за насъ сѣ вече дадени элементитѣ за правното съдържание на завещанието като институтъ, съществуващъ въ срѣдата на славянитѣ, населяващи предѣлитѣ на Източната римска империя още при първото установяване на правото на Еклогата, срѣдата на VIII-я вѣкъ, като възприето и прилагано право. Въ това съмнение не може да има. По-важенъ обаче въ случая е въпросътъ, какви права сѣ имали „подвластію соущихъ“, когато семейството, преобладаващото голѣмо семейство, по едни или други причини се е разпадало и е настѣпвалъ

моментътъ на имотно разпредѣление по последна воля, устно завещание или, което е все едно и сжщо, по формитѣ на писаното право. Въ това отношение, ние различаваме два главни момента. Първиятъ е, че родоначалникътъ (бащата или майката; въ Еклогата на всѣкжде се употребява израза завещателъ) разпредѣля имотитѣ не наспроти симпатиитѣ си къмъ нѣкои отъ децата, а следвайки оная елементарна справедливостъ, която следъ разпредѣлението на имотитѣ позволява на всѣко новообразувано семейство да проживѣе, да се изхрани. Като се знае, че животътъ на по-голѣмата частъ отъ българския народъ, особено на селския, както сега така и тогава е билъ свързанъ съ обработване на земята и че земята е била най-сжществения стопански елементъ, игралъ ролята на двигателъ въ живота на нашитѣ предци, не е мжчно да се възстанови, при наличността на правоотношенията, които ни дава правото на Еклогата, завещанието като институтъ, който е ималъ за обектъ предимно, ако не изключително, владѣнието на земята. Стига ли земята, тя се разпредѣля между всички. Не стига ли, дѣлежътъ на семейнитѣ имоти настѣпва докато е още живъ самиятъ родоначалникъ. Най-честиятъ случай е, домакинството да разширява владѣнията си. Не стигнатъ ли и тѣ, по-предприемчивитѣ отъ членоветѣ на семейството, безъ да чакатъ думата на най-стария или на родоначалника, окупирватъ необработени земи да устройватъ огнището си на друго землище, отстояще на по-близко или по-далечно разстояние отъ първото.¹ При тия условия завещанието на главата на семейството е повече единъ актъ на пожелание, на добро напжтствие, особено когато то не е облечено въ формитѣ на писаното право, отколкото единъ актъ на ясно постановление въ духа на прилагането въ Източната империя римско право. Впрочемъ, нѣколкото само думи, вмъкнати като че ли случайно всрѣдъ наказателната материя на Законъ Соудный Людемъ — обширната редакция, идватъ косвено да ни посочатъ, какъ сж използвани клаузитѣ на възприетото римско-византийско право. Статията „О раздѣленіи дѣтемъ“ постановява: „А се, иже отецъ не уравниетъ дѣтей, овому мало

¹ Ср. студията ни върху славянското семейно право, *Ist die Zadruga. Hauskomunion, eine juristische Person?* Leipzig, 1910, стр. 36 сл.

прѣдасть, а овому много, а другаго лиха сътворить за гнѣвъ нѣкакъ, да ся раздѣлитъ всѣмъ на части.“ Това е принципъ при наследството по законъ, споредъ който принципъ завещательтъ не може произволно да лиши отъ наследство едни, а да облагодѣтелствува други. Изключения, както ще видимъ по-долу, се правятъ само при показана неблагодарность, непокорство и пр.¹ Въ такъвъ случай, животътъ, практиката преодоляватъ постановленията на закона, които както днесъ за една часть отъ народа, така и преди вѣкове за поголѣмата часть отъ народа оставатъ си писани и се викатъ на помощъ, само когато нѣкой е недоволенъ отъ известно създадено положение и се обърне къмъ закона. Ако *ὀλεξούσιος*-ътъ е подъ властѣта на нѣкой, който управлява имотитѣ отъ името на семейството, промѣна въ тѣхното управление може да настѣпи или когато радоначалникътъ е далъ за това съгласието си, или когато фактически връзката между подвластнитѣ му е отслабнала, или най-сетне когато имотитѣ сж напълно подѣлени и всѣки *ὀλεξούσιος* е властенъ да разполага не само съ своята *οσοβινα* (*ἀνευ τῶν ἰδιοκτητῶν αὐτῶν προϋμάτων*), но сжщо така и съ цѣлата припадаща му се часть, като членъ на семейството, за повдигане на материалното благосъстояние на което и той е внесълъ своя дѣлъ. Първиятъ и последниятъ случай Еклогата подразбира, когато въ цитирания по-горе Tit. V, с. 1, говори отъ една страна за правата на всички ония, които сж повикани да завещаватъ, и които а *contratio* не влизатъ въ една отъ категориитѣ на тия, които нѣматъ правото да завещаватъ, отъ друга — за правото на *ὀλεξούσιος*-а (подвластїю соущихъ) да разполага съ онова, което е приспечилъ само за себеси. Такова едно латентно състояние, въ което фактически връзкитѣ между членоветѣ на семейството въпрѣки привидната цѣлостъ на последното сж отслабнали до тамъ, че „подвластнитѣ“ да иматъ правото да завещаватъ онова, което би имъ се паднало при общия дѣлежъ, Еклогата не познава. Еклогата не познава и друго едно особено състояние, настѣпило по законъ или по завещание, което дава предимство на най-младия отъ „подвластнитѣ“ да остане

¹ Ср. Ecl. Tit. VI, с. 13; Ср. сжщо Гл. 49, зач. 7, статья 4 отъ печатната Кормчия: „Отпадуть же законнаго наслѣдія не сключенія ради: дѣти оубо аще своя родителя біють, аще тяжко ругаются имъ“ и пр.

въ родителския домъ, както е при наследственото право на Руската Правда,¹ а останалитѣ „подвластни“ да получатъ припадащата имъ се частъ и да се установятъ въ нови жилища и често при съвсемъ други стопански условия. Нигде, нито въ титула за завещанието, нито въ тоя за наследството по законъ, Еклогата, или славянскитѣ преводи, не говорятъ за подобно право на най-младия синъ. По самото естество на работитѣ обаче, безъ да е имало за това специални разпореждания и завещания, е билъ възможенъ следниятъ случай: по-възрастнитѣ *ὀλεξούσιοι* по-лесно и по-скоро сж могли да се настанятъ и често сами и предварително, безъ да чакатъ завещание или наследство по законъ, сж се отдѣляли, като сж образували свои семейства и отдѣлни земеделски стопанства, а най-малкиятъ е оставалъ да живѣе въ родителската кжща. Въ такъвъ случай, едно специално разпореждане по завещание въ смисълъ на руското право не е имало и не е могло да има, защото Еклогата опредѣля границитѣ, въ които завещателтъ трѣбва да се грижи, не вече въ смисълъ на споменатото широко постановление на статията „О раздѣленіи дѣтемъ“ на обширната редакция на Законъ Соудный Людемъ, а въ смисълъ на едно строго опредѣление, споредъ което всѣки, лишенъ отъ наследство „подвластенъ“ има право да иска по законъ да бждатъ зачетени неговитѣ права.³

Вториятъ главенъ моментъ е, че бащата или майката, които завещаватъ по писаното право, установено отъ Еклогата, нѣматъ предвидъ вече *ὀλεξούσιοι*-тѣ, които създаватъ само единъ отъ случаитѣ, споменати въ tit. V, с. 1, а иматъ предвидъ изобщо да осигуратъ по най-справедливия възможенъ начинъ своитѣ деца. Ако това чувство на справедливостъ го нѣма у родителя-завещателъ, засегнатиятъ може да се позове на tit. V, с. 7. Въ него Еклогата се придържа о правилото, че родителитѣ, които биха искали изобщо да заобиколятъ своитѣ деца, сж длъжни да имъ оставатъ най-малко една трета отъ наследството, което имъ се пада по законъ, и то ако децата сж до четири; ако ли пъкъ надминаватъ

¹ „Русская Правда“, III, 130. — Goetz, Das russische Recht, т. III, стр. 363, 382.

² Tit. V, с. 7 отъ Еклогата.

числото петъ, тогава родителитѣ сж длѣжни да отдѣлятъ половината.¹ Тука вече се чувствуватъ строгитѣ разпорѣдби на закона, дошелъ отъ вѣнъ по римско влияние. Тука въ сжщото време се оправдава дългиятъ надсловъ на Еклогата, въ който квесторѣтъ и другитѣ юристи — съставители на паметника, подчертаватъ, че черпятъ материалитѣ си отъ правото на Юстиниана.² *Νόμιμος μοῖρα*, законната частъ, е вече мѣродавната. Завещателѣтъ не може да я отмѣни. Когато той не разпредѣля справедливо имотитѣ на семейството, засегнатитѣ членове иматъ правото да се позоватъ на законната си частъ въ зависимостъ отъ това, дали завещателѣтъ е лишилъ отъ тая частъ само нѣкои отъ наследницитѣ, или за да облагодетелствува чужди лица е лишилъ отъ наследство всички свои деца. Въ първия случай, разпредѣлението на завещания имотъ става споредъ това, колко сж децата, като за всѣко дете се отдѣли законната му частъ, а лишениитѣ отъ наследство по завещание получатъ припадещето имъ се като законна частъ, а въ втория случай законѣтъ задѣлжава означения въ завещанието незаконенъ наследникъ да повърне на законнитѣ наследници *νόμιμος μοῖρα* въ размѣръ една трета (*τὸ τρίτον*), при повече отъ петъ деца респективно половината (*τὸ ἥμισυ*).

Едно отъ по-къснитѣ приватни издания на Еклогата, а именно споменатата въ първата частъ на изложението ни *Ecloga privata aucta*, прави твърде характерно отклонение за ония, които завещаватъ на чужди лица: въ такъвъ случай, завещателѣтъ може да разполага свободно съ половина отъ имота, а другата половина отива въ фиска.³ Какъ е получило токущо споменатото постановление на Еклогата това си характерно измѣнение въ по-къснитѣ вѣкове, не е мжчно да си обяс-

¹ Tit. V, c. 7 въ срѣдата: ... ἡ δὲ νόμιμος μοῖρα ἐστὶν ἕως ὃ παίδων τὸ τρίτον μέρος τῆς ἀποστάσεως, ἀπὸ δὲ ε καὶ ἄνω τὸ ἥμισυ.

² За завещанието въ Юстиниановото право, вж. Rud. Sohm *Institutionen*, стр. 500 (über die unmittelbar gewaltunterworfenen agnatische Deszendenten).

³ *Ecloga privata aucta* tit. VII, c. 2. Сжщото това постановление се срѣща и въ *Ecloga ad Prochiron mutata*, tit. VIII, c. 7. — K. E. Zachariae von Lingenthal, *Geschichte*, стр. 149 сл. (§ 34), казва, че това постановление се срѣща и въ законникѣтъ на Норманскитѣ кѣ ле на Южна Италия.

нимъ, щомъ като знаемъ, че тенденцията на Еклогата, като правенъ сборникъ, отклонилъ се въ значителни размѣри отъ Юстиниановото право, е да защити повече правата на семейството отколкото тѣзи на отдѣлната личностъ. Въ този духъ, това, което прави Еклогата, като заставя завещателя да помисли и за своитѣ, частната Еклога пѣкъ предвижда санкции и лишава завещателя отъ свободата му да завещава другата половина отъ имота, която отива въ полза на фиска. Въ славянския текстъ, въ запазения Номоканонъ, изцѣло е взето постановлението така, както го намираме въ Еклогата, т. е. завещательтъ е длъженъ да остави законната една трета респективно една половина за наследницитѣ. „Всякъ наслѣдникъ или отъ написанаго устава, тяжу и отлаганіе за лѣто творяй: и ѣже о совѣтѣ не творя, аще ли чада или вноучета оумершаго есть, должную имъ законную часть пріяти. Аще ли законная часть, ѣко и до четверо дѣтей, третію часть задницы (наследството което остава), отъ пяти же и висше полъ...“

Както въ оригиналния текстъ на Еклогата, така и тука следва ограничение за чуждитѣ лица, получили наследство по завещание. Тѣ се лишаватъ отъ завещаното, ако не изпълнатъ изразената въ завещанието воля: „Аще ли чуже лице есть наслѣдникъ, таковаго устава не совершая, и всякаго обдержанія да боудеть чюжъ“.¹ Съ това постановление Еклогата и нейнитѣ преводи подчертаватъ още веднажъ, какво завещательтъ родоначалникъ на семейството има право да завещава на чужди лица и далечни роднини, а тѣ по законъ сж длъжни да изпълняватъ точно волята на завещателя, за да могатъ да получатъ завещаното. Не сторятъ ли това, тѣ се лишаватъ отъ наследство, както се лишава отъ него детето, което прегрѣши съ нещо предъ родителитѣ си или на старостъ ги остави безъ да се грижи за тѣхъ: „Аще ли кто имѣя едино чадо присное и нѣчто родителема сотворитъ и на старостъ не промысленна я оставитъ“.² Въ такъвъ случай *ὑπεξούσιον*-тѣ (подвластію соущихъ) сж длъжни, както докато е живъ завещательтъ, да полагатъ за него всички грижи, така и следъ смъртта

¹ Ср. печатната Кормчия, гл. 49, зач. 6, статья 6; ср. сжщо Ecl. tit. V, c. 7: *εἰ δὲ ξένον πρόσωπόν ἐστιν ὁ κληρονόμος ὁ τὰ τῆς τοιαύτης διατυλώσεως μὴ πληρῶν, τῆς ἀπάσης διακατοχῆς γινέσθω ἀλλότριος.*

² Ср. печатната Кормчия гл. 49, зач. 5, стат. 5, алин. 2-ра; Ср. още Ecl. tit. V, c. 6.

му да изпълнятъ волята му, означена въ завещанието. Иначе, завещателтъ още приживе може да ги лиши отъ наследство. Могатъ сжщо и следъ неговата смъртъ да бждатъ лишени, щомъ не сж изпълнили предписанитѣ отъ закона постановления, а именно да сж подкрепили съ грижитѣ си остарѣлия завещателъ докато е билъ още живъ¹

По този начинъ и тука изпълнението на волята на завещателя се поставя въ зависимостъ отъ отношенията между родители (*γονεῖς*) и деца, които въ текста на Еклогата, веднажъ сж означени като деца (*τέκνα*, дѣти), другъ пжтъ като подвластни (*ὀπλεξούσιοι*, подвластїю соущихъ). Но и въ единия и въ другия случай значението е все едно и сжщо: децата дължатъ послушание; длѣжни сж още да полагатъ особени грижи за своитѣ родители. Споредъ Еклогата тѣ иматъ свобода на самостояни действия, само въ строго опредѣлени случаи, по-важнитѣ отъ които вече означихме.

Независимо отъ това бихме желали да обърнемъ внимание и върху постановленията на единъ отъ по-къснитѣ византийски правни паметници, Епанагогата, която дава по-широка свобода на действие на подвластнитѣ, т. е. за ония членове на семейството, които, като сж подчинени на властѣта на родоначалника, помагатъ съ своя трудъ за увеличение на семейния имотъ. Епанагогата, въпрѣки по-голѣмата ѝ близостъ до Юстиниановото право, като по-късенъ законодателенъ актъ, не е могла да не вземе предвидъ нѣкои промѣнени условия въ семейството, въ смисълъ законътъ да предвиди по-широка свобода на *ὀπλεξούσιοι*-тѣ. Затова Епанагогата² постановява, че последнитѣ могатъ да завещаватъ отъ своя страна, ако за това иматъ съгласието на родоначалника. Такова завещание има сила, ако родоначалникътъ до смъртъта на завещателя — *ὀπλεξούσιος* не е промѣнилъ волята си. Tit. XXX, с. 1 на Епанагогата употребява думитѣ *πατὴρ* и *παῖδός* едновременно съ *γίνεσθαι* и *ὀπλεξούσιος*, но явно е, че въ текстътъ не се говори за малолѣтни, а за възрастни деца, за синове, тѣй като само последнитѣ могатъ да предявяватъ желанія да получатъ преди смъртъта на бащата свобода на действие по отношение на оная частъ, която би имъ се е паднала,

¹ Ecl. tit. V, с. 6.

² Epan. tit. XXX, с. 1.

ако, по законъ или завещание настѣпѣше дѣлба на семейнитѣ имоти. Свободата, която въ случая настѣпва за *ὀφεισίου*’а безъ друго е била продиктувана за правото на Епанагогата повече отъ желание да се оградятъ интереситѣ на наследницитѣ на единъ умиращъ „подвластенъ“, отколкото да се оформятъ правата му, преди да е настѣпилъ моментътъ на общото раздѣление на семейнитѣ имоти. Че това е така, личи отъ границитѣ, които tit. XXX, с. 1 поставя. Родоначалникътъ обаче може преди смъртта на подвластния да оттегли правото му да завещава.

По такъвъ начинъ, като съпоставимъ правото на Еклогата съ току-що разгледанитѣ постановления на Епанагогата, че децата сж длѣжни да помагатъ и да се подчиняватъ на родителитѣ, за да могатъ безпрепятствено да наследватъ и да се ползватъ отъ завещанието, по-лесно можемъ да направимъ заключението, че властта на родоничалника въ семейството сигурно е по-голѣма, отколкото на прѣвъ погледъ би се сторило на ония, които приематъ само факта, че византийскитѣ правни сборници, най-вече Еклогата, сж оказали своето влияние върху старобългарското и славянско право, сж повече или по-малко копие на Юстиниановото право. Въ завещанието обаче и особено въ отношенията, които завещанието създава между завещателя-родоначалникъ и приемницитѣ-деца, има елементи, които твърде релефно се отличаватъ отъ принципитѣ на Юстиниановото право. Родоначалникътъ за Еклогата играе централната роль. Той е единъ видъ семеенъ върховенъ органъ, правата на който твърде ясно настѣпватъ при упражняване правото му да завещава. Отклонението, което прави Епанагогата, като дава правото на *ὀφεισίου*-тѣ да завещаватъ, отива още по-нататъкъ: разточителниятъ (*ἄσωτος*), за когото Еклогата не споменава специално¹, споредъ Епанагогата може да завещава до толкова, до колкото преди смъртта си поиска да завещае нещо за спасението на душата си.² Този родъ завещания, е възприетъ

¹ Ecl. tit. V, с. 1, говори само за намиращитѣ се подъ опекунство.

² Epan. tit. XXX, с. 5. — K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte, стр. 150 сл., като разглежда случаитѣ за обявления отъ сжда *ἄσωτος*, цитира новелитѣ на императоръ Львъ отъ Македонската династия, въ които се постановява, че разточителниятъ има право да завещава въ полза на своитѣ, за освобождение на робитѣ, въ помощъ на беднитѣ и пр. Въ новелитѣ на сжщия императоръ се правятъ облекчения и за тѣзи, които се намиратъ въ пленъ и когато сж *ὀφεισίου*.

изцѣло и отъ Еклогата, не обаче при случаитѣ, за които говори Епанагогата. Еклогата изисква само едно: да бждатъ запазени интереситѣ на семейнитѣ членове, на синоветѣ и дъщеритѣ, въ размѣръ на споменатитѣ една трета часть (*τρίτη μοῖρα*),¹ респективно една половина часть (*ἡμισυ μοῖρα*).²

Що се отнася до преводитѣ отъ Еклогата, които намираме въ Номоканона, тѣ нито въ една своя точка нѣматъ нѣщо отъ онова, което да напомня за византийското право отъ по-късната епоха, когато е съставена Епанагогата. Това още веднажъ потвърждава установеното въ първата часть на настоящето изложение, преводитѣ на Номоканона (дветѣ най-важни редакции, Румянцовската и Ефремовската) сж извършени при приемането на християнството отъ българския народъ, и че Номоканонътъ, въ този му видъ, е преписванъ презъ по-късни вѣкове. И то главно затова именно, защото постановленията на Епанагогата върху завещанията биха подходжали за славянскитѣ страни не по-малко отъ ония на Еклогата: правото, което въ цитиранитѣ мѣста дава Епанагогата, напомня тенденцията да се щадятъ семейнитѣ институти, отъ край време тѣй характерни за славянскитѣ народи, не може да не е обърнало върху си вниманието на тия славянски народи, които много по-отрано възприематъ правото на Еклогата като свое собствено право. Специално по отношение на правата и задълженията на ония, които завещаватъ, и на ония, които се ползватъ отъ завещанието, правото на Еклогата е намѣрило едно пълно приложение въ стара България, а въ Русия, освенъ че е било прилагано, въ нѣкои случаи е послужило и като образецъ при съставянето на Руската Правда.³

Колкото се отнася до реда на законното наследване, органически свързано съ завещанието, на първо мѣсто идватъ децата и внуцитѣ на наследодателя, на второ—бащата и майката. А ако не сж живи бащата и майката, тогава — дѣ-

¹ Ecl. tit. V, c. 7 и tit. XVI, c. 4.

² Ecl. tit. V, c. 7.

³ Ср. K. Goetz, Das russische Recht, III Bd., стр. 356, 372 сл.; Zachariae von Lingenthal, Geschichte, стр. 68, 199 сл.; Сравни още Joh. Ph. G. Ewers, Das älteste Recht der Russen, Prawda—Gesetz, стр. 322. сл.

дото и бабата заедно съ братята и сестритѣ. Постановленията, които стоятъ на чело на титулъ шести отъ Еклогата (tit. VI c. 1 и 2), сами по себе си правятъ впечатление на всѣки, който, безъ да познава историята на Еклогата и нейното създаване, сждейки по предговора ѝ, очаква да види, особено въ отдѣла за завещанието, отразено или използвано Юстиниановото право. Че бащата и майката пререждатъ братята и сестритѣ, това е обяснимо за условията, при които се развива семейството отъ епохата, която е предметъ на изследването ни. Цѣла редица непрекъснати стопански и социални условия отварятъ пътя на бащинството и майчинството, на бащинската и на майчината властъ въ семейството до тамъ, че и когато „подвластїю соущихъ“ (*υπεξούσιοι*) сж възрастни членове на това семейство, родителитѣ иматъ ръководството, върховния надзоръ и грижи за напредъка на домакинството като стопанска единица. Понеже тѣзи права вървятъ ретроспективно, още по-назадъ, и търсятъ родоначалника или родоначалниците, то естествено е щото бабата и дѣдото при дадени условия (пълно здраве, запазени умствени способности) да иматъ, по самата вътрешна природа на семейството, правото да го управляватъ, и както категорично установяватъ посоченитѣ мѣста отъ Еклогата, да иматъ освенъ това право да наследватъ своитѣ синове и своитѣ внуци. А това наследване само по себе си е само единъ външенъ изразъ на правото имъ да управляватъ имотитѣ на семейството. Щомъ като братята и сестритѣ, при наличността на дѣдото и бабата, не могатъ да наследватъ, друго обяснение освенъ даденото не би могло да се намѣри. За да направятъ това отклонение отъ принципитѣ на римското право, което е трѣбвало да служи за образецъ на Еклогата, безъ съмнение съставителитѣ ѝ сж имали важни съображения. А тия съображения не сж могли да бъдатъ други освенъ посоченитѣ: нуждитѣ на времето и понятията на населяващитѣ Византия въ компактни маси славянски племена сж наложили едно право, което не е било вече чисто римско право. Има ли наследодателтъ деца, тогава споредъ сжщото постановление на Еклогата правото за наследство на баща и майка, дѣдо и баба отпада. Децата продължаватъ рода. Тѣ крепятъ новообразуваното семейство и следователно — при предположението, че това ново семейство се е отдѣлило отъ старото — тѣ, а не родоначалникътъ на старото

семеѣство сж, които ще трѣбва да наследятъ. До каква степенъ отива тая грижа на Еклогата, се вижда между другото и отъ това, че tit. V, с. 6 въ втората си половина дава право на родителитѣ, които иматъ деца и когато децата работятъ да ускорятъ смъртъта (*πρὸς λήξιν*) на своитѣ родители и на старостъ ги оставятъ безъ грижи, тѣ, родителитѣ да прибератъ друго лице, което да имъ услужва, и когато видятъ добро отъ него, могатъ да го оставятъ наследникъ на състоянието си. Какъ и до каква степенъ е практикуванъ тоя случай и въ славянскитѣ страни, въ които правото на Еклогата е имало силата на законъ, не знаемъ. Но безъ съмнение тоя случай не е могълъ да бжде освенъ едно изключение, една възможность, предвидена въ закона за епоха, въ която подчинението на децата предъ родителската власть е било необходимостъ за напредъка на семеѣството. Впрочемъ това постановление на Еклогата е възприето изцѣло въ славянскитѣ преводи на Номоканона.¹ Това трѣбва да стане съ завещание; бащата респективно майката още приживе изпитватъ качества на приетото въ семеѣството лице („което да имъ услужва, и като видятъ добро отъ него, да го оставятъ наследникъ на състоянието си“).

За насъ, които мѣримъ правоотношенията въ семеѣството съ по-друга мѣрка, като сравнимъ цитиранитѣ постановления на tit. V, с. 6 отъ Еклогата, а сжщо и зачатъкъ 5 („О завѣщаніи“) съ поменатата по-рано статия „О раздѣленіи дѣтемъ“ на Законъ Соудный Людемъ, на пръвъ погледъ би ни се сторило, че сме предъ едно вътрешно противоречіе между текстоветѣ, че и преводътъ на гражданскитѣ постановления на Еклогата, специално тоя на завещанието и наследството по законъ, дава право на бащата при известни условия да лиши децата си отъ наследство, а Законъ Соудный Людемъ (обширната редакция) обезсилва взетото въ гнѣвъ въ решение („лиха сътворить за гнѣвъ нѣкакъ“) и заповѣдва всѣкому да бжде дадена неговата часть. Въ действителность обаче тука сме предъ взаимно попълнящи се

¹ Ср. печатната Кормчия, Глав. 49, зач. 5, стат. „О завѣщаніи“: „Аще ли кто имѣя едино чадо присное, и нѣчто родителема сотворить, и на старость не промысленна я оставить, приидетже тоже лице паки, и послужить има, и како отъ него благоприимша, и восхошета наследника оставити его своихъ имѣніи здраву быти ею совѣщанію“.

алтернативни постановления, каквито не единъ път срѣщаме въ материята, регулираща завещанието и наследството по законъ. Така, tit. VI, с. 13 отъ Еклогата постановява: губятъ правото на законно наследство, показвайки се непризнателни, децата, ако биятъ родителитѣ, ако ги тежко обидятъ (*ἐὰν βαρέως αὐτοὺς ὀβριώσωσιν*), или ги обвинятъ въ престѣпление, или ги наклеветятъ, ако ги огорчатъ, ако правятъ заговори по какъвто и да е начинъ противъ живота имъ, ако влѣзатъ въ сношения съ мащехата или съ незаконната жена (на бащата) въ „тѣлесно смѣшание“, ако, когато родителитѣ сж арестувани, мжжкитѣ деца не се отзоватъ, щомъ бждатъ поканени, ако дъщерята не се съгласи да встѣпи въ бракъ, когато родителитѣ пожелаятъ това, и вземе лоши пѣтища (*ἀλλ' αἰσχρῶς διαγεῖν*), ако, когато родителитѣ мърятъ своитѣ деца, последнитѣ не желаятъ да ги слушатъ.

Сжщитѣ строги постановления на Еклогата, [които така добре рисуватъ отношенията между родители и деца при наследството по законъ и при завещанието, намираме изцѣло предадени и въ славянскитѣ преводи.¹ Тука има само едно и то твърде характерно измѣнение. Въ оригиналния текстъ, като се говори за помощъта, която мжжкитѣ деца сж длѣжни да оказватъ на затворенитѣ си родители, се казва: *ἐὰν τοὺς γονεῖς φυλακισμένους οἱ ἄρρενες παῖδες προτραπέντες μὴ ἀντιφωτῶσιν* (буквално: „ако мжжкитѣ деца, поканени, не се отзоватъ на задържанитѣ въ тъмница родители“), а въ посоченитѣ мѣста на Номоканона е предадено: „или моужеска полу дѣти, аще повелѣни бывше женитя не послушаютъ“. Отъ гдѣ произлиза тая голѣма разлика между оригиналния текстъ и славянския преводъ, не може да се опредѣли точно, тъй като, както на всѣкжде другаде, така и тукъ, славянскитѣ преводъ не е придруженъ съ никакви обяснения. И най-малкото означение, или каквато и да е схолия отъ рода на схолиитѣ, които сж били практикувани въ византийското право, биха ни обяснили тенденцията, вложена въ измѣнението на постановеното отъ Еклогата правило: децата, които не наглеждатъ родителитѣ си въ затвора да бждатъ лишени отъ наследство. Какво приложение въ практиката е намирало това постановление на оригиналния текстъ, когато напримѣръ

¹ Ср. печатната Кормчия, Гл. 49, зач. 7, стат. 4.

родителтъ или родителитѣ сж бивали престѣпници, дали и въ тоя случай негрижещето се за тѣхъ дете ще бжде лишено отъ наследство, могатъ да се правятъ само догадки, първата отъ които е, че сждѣтъ въ такъвъ случай не е билъ въ състояние да отклони отъ наследство сина, който не е изпълнилъ постановленията на закона. За да се избѣгнатъ, види се, тия флагрантни противоречия, славянскитѣ преводъ, съобразявайки се съ следващето постановление, което предписва на дъщерята да слуша родителитѣ си, когато избира своя съпругъ, е предалъ това мѣсто тъй както го намираме въ Номоканона (Кормчията), именно че децата отъ мъжки полъ се лишаватъ отъ наследство, ако не послушатъ родителитѣ си, когато последнитѣ ги съветватъ да встѣпятъ въ бракъ. Това постановление е по-правдоподобно и по-близко до славянскитѣ разбирания, отколкото постановлението на оригиналния текстъ, практикувано въ византийското право.

Всички останали предписания на tit. VI, с. 13, като показватъ за лишень пжтъ, колко силна е била властѣта на родителитѣ въ семейството и какво надмощие сж имали родителскитѣ права надъ правата на останалитѣ членове („подвластїю соущихъ“), идватъ да подчертаятъ косвено, защо при наличността на подобни схващания съставителитѣ на Еклогата въ градацията по наследствата, непосредствено следъ децата и внуцитѣ, викатъ бащата и майката, а едвамъ следъ това поставятъ на редъ наследственитѣ права на дѣдото и бабата наравно съ правата на братята и сестритѣ. Братята и сестритѣ обаче могатъ да наследватъ само, когато е открита най-голѣмата възможностъ за наследство, т. е. когато семейството се раздѣля, когато то не се намира подъ родителската властъ. Защото продължаватъ ли братята да живѣятъ заедно и следъ смъртъта на родоначалника, въпросъ за наследство не може да става.

Отношенията между родители и деца сж, въ титула на завещанието и този на наследството по законъ единъ *circulus vitiosus*. Всички засегнати въпроси се отнасятъ повече или по-малко до правата и задълженията и на еднитѣ и на другитѣ. Въ този кръгъ на правоотношения по-далечнитѣ роднини или външнитѣ лица играятъ само допълнителна роля: или да се припомни на децата, въ какво се състоятъ задълженията имъ къмъ родителитѣ, или послед-

нитѣ да бждатъ спрѣни отъ необмислени постѣпки. Строгитѣ постановления на Еклогата въ tit. VI, с. 13, ограниченията на tit. V, с. 1, лишаването отъ наследство, което се предвижда въ tit. V, с. 6, законната частъ, за която говори tit. V, с. 7, идватъ да подкрепятъ нашето гледище. Специално токущо цитиранитѣ постановления на tit. VI, с. 13, напомнятъ освенъ гл. 49, зач. 7, стат. 4 отъ номоканонскитѣ преводи на Еклогата още и една твърде интересна статия, „О сыну непокоривѣмъ“, която намираме въ обширната редакция на Законъ Соудный Людемъ: „Аще кому будетъ сынъ непокоривъ, грубитель, не послушая рѣчи отца своего и матернихъ, они кажутъ, и не послушаетъ; отецъ же его и мати изведета его предъ врата градная, мѣста града того, и да ркутъ градскимъ мужемъ, глаголюще: се сынъ нашъ непокоривъ есть и грубитель, не послушаетъ рѣчей нашихъ, вѣтуя, пияница; да побіють и каменіемъ мужа ради того, да умреть; да измуть ѱ злое сами отъ себе, да то видѣвше друзіи да убоятся“. Къмъ такива строги, твърде жестоки наказания сж прибѣгвали родителитѣ съ цель да принудятъ децата си да бждатъ покорни, независимо отъ общественото значение на наказанието, когато Законъ Соудный Людемъ заповѣдва възмездие да стане предъ градскитѣ врата въ присѣтсвието на всички мже, които, за назидание на другаритѣ на провинения синъ, могатъ даже да го убиятъ. Разбира се, това сж крайни, изключителни случаи, но все пакъ и тѣ още веднажъ подчертаватъ, при какви условия споредъ Еклогата се практикува правото за наследство, щомъ като тя на първо мѣсто поставя децата и внуцитѣ, на второ мѣсто ония, отъ които произхожда строгата семейна власть, бащата и майката.

Интересна е вариацията, която дава tit. V, с. 7: Всѣки наследникъ, който писмено или устно придобие качеството си на такъвъ, и който въ срокъ отъ една година се възгордѣе (*ὀλέρωσις*) и не изпълни изразената (въ завещанието) воля, и ако такъвъ е синъ или внукъ на починалия, нека му се даде само дѣлътъ, който му се пада по законъ¹, ако ли той е нѣкой другъ роднина, нека напълно бжде лишенъ отъ завещания имотъ, и завещанитѣ имоти (и тѣ — *καὶ τοῦτα*)

¹ Една трета—до четири деца, една половина—при повече отъ петъ деца, въ смисълъ тази трета и тази половина да бждатъ раздѣлени на числото на децата, а „възгордѣлиятъ се“ да получи своя дѣлъ по законъ.

да минатъ върху останалитѣ сънаследници (*συγκληρονομοῦντες*), ако ли наследникътъ, който не е изпълнилъ така изразената воля, е чуждо лице, нека бжде лишено отъ каквото и да е владение (подразбира се на завещанието).

Кои сж тия други роднини и чужди лица, върху които минаватъ правата на завещания имотъ, титултътъ за завещанията не обажда, но затова пъкъ това прави следващиятъ титулъ за наследстването по законъ. Така, tit. VI, с. 3 постановява: Ако, при още живи родители синътъ или дъщерята починатъ безъ да сж имали деца и безъ да сж оставили завещание, и иматъ братя или сестри отъ единъ баща и отъ една майка (*ἢ καὶ ἀδελφὰς ὁμοπατρῖους καὶ ὁμομητρῖους ἔχοντες*) тѣхното наследство трѣбва да бжде повърнато на родителитѣ (*τῇ τούτων κληρονομίαν εἰς τοὺς γονεῖς ἐλατρεύεσθαι*), а братята и сестритѣ да нѣматъ правото да възразяватъ. Значи, бащата и майката, както имахме вече случай да видимъ въ другитѣ до сега разгледани постановления на Еклогата, стоятъ предъ братята и сестритѣ. Ако ли пъкъ нѣма и родители, а има дѣдо и баба, следва въ текста, нека тѣ да наследятъ заедно съ еднороднитѣ братя и сестри. И по-нататъкъ tit. VI, с. 4: Ако ли нѣма дѣдо, нито баба, нито пъкъ починалиятъ е ималъ еднородни братя (тука се говори само за братя, но не и за сестри, както въ предшествуващитѣ статии), тогава братята, които сж отъ единъ и сжщи родител (*οἱ ἐξ ἐνὸς γονέως ἀδελφοί*), нека взематъ участие въ наследството. Ако ли пъкъ (tit. VI, с. 5) нѣма братя, а има роднини, нека наследятъ тия, които сж по-близо.

Този е редътъ, въ най-сжщественитѣ му части, по който върви наследството отъ починалия завещателъ до дѣдото, бабата, братята и сестритѣ. За тоя родъ говори tit. V, с. 7, като опредѣля срока за изпълнение вписаната въ завещанието воля въ продължение на една година. Близкитѣ роднини сж ония, отъ които Еклогата иска да бждатъ изправни къмъ волята на завещателя. А кои сж по-близкитѣ и кои по-далечнитѣ роднини, за които говори втората половина на tit. V, с. 7? Изразътъ въ tit. VI, с. 5 „нека наследватъ тия, които сж по-близки“ (*οἱ ἐγγύτεροι κληρονομεῖτωσαν*; текстътъ на Номоканона, гл. 49, зач. 7, стат. 1, гласи: „или ближніи прочіи, да наслѣдуютъ“)¹ се обяснява непосредствено

¹ Тука трѣбва да отбележимъ, че цѣлата до сега цитирана материя за реда на наследването по законъ, която въ Еклогата заима пър-

въ следващия текстъ. Tit. VI, с. 6 опредѣля: Ако нѣма нито роднини (*εἰ δὲ οὔτε συγγενεῖς εἶσιν*), а има жена на починалия, половината отъ цѣлия неговъ имотъ нека наследитя, а другата половина нека прибере държавата. Ако починалиятъ нѣма нито жена, тогава цѣлиятъ неговъ имотъ, като на такъвъ който нѣма наследници, да се прибере отъ фиска (*τῷ δημοσίῳ*)¹. Този последниятъ изразъ — *τὸ δημοσίον* — въ славянския преводъ е миналъ преобразенъ, като е станалъ „апостолская церковь и нищѣ“.² Веднага следъ това обаче, славянскиятъ преводъ се връща къмъ оригиналния текстъ и казва: „Аще ли ни жены боудеть оумершему, и тогда все имѣніе его, или апостольская церковь, или царское сокровище, или людскіи сонѣмъ да приемень“³.

Вземемъ ли предвидъ тоя иначе не много сложенъ редъ на наследване по законъ и го съпоставимъ съ постановленията на tit. V, с. 7 за задълженията, които тежатъ върху означенитѣ въ завещанието наследници, става ясно, какъ и тука Еклогата държи съ рѣдка последователностъ за родствениитѣ връзки, които завещателятъ не може да пренебрѣгва освенъ при точно означени случаи. На първо мѣсто, сжщия този tit. V, с. 7 говори за законната частъ, която я свързва съ отношенията между родителитѣ и децата, недавайки на последнитѣ въ продължение на една година да се увличатъ, да се възгордѣватъ и да не изпълняватъ изразената отъ завещателя воля. Не се ли покорява на разпоредбитѣ на Еклогата, наследникътъ, когато е синъ или внукъ, губи правата, дадени му по завещание, но получава законната си

витѣ петъ статии (tit. VI, с. с. 1, 2, 3, 4 и 5), въ славянския преводъ е събрана въ две статии: статия 1, зачатъкъ 7, глава 49 отъ печатната Кормчия; сравни още статия 2-ра къмъ срѣдата: „Аще ли іакоже речено естъ небоудеть братіи, соутьже ближницы, ближніи да наслѣдуютъ“.

¹ Сравни славянския текстъ въ печатната Кормчия, гл. 49, зач. 7, стат. 2-ра къмъ края: „Аще ли ни ближникъ боудеть, естъ же жена оумершаго, полчасти отъ всего имѣнія его да наслѣдитъ, а иная апостольская церковь и нищѣ да приемутъ“.

² Какъ е станало това измѣнение на текста, не е мжно да си обяснимъ като знаемъ, че първитѣ носители на писаното славянско и старобългарско право сж били духовни лица и че преводитѣ отъ Еклогата сж станали въ една епоха, презъ която е било възприето християнството.

³ Ср. печатната Кормчия, гл. 49, зач. 7, стат. 2. последното постановление.

часть. Другитѣ, по-далечнитѣ роднини и чуждитѣ, споменати въ завещанието, губятъ въ такъвъ случай всѣко право да наследватъ. По този начинъ Еклогата и тукъ третира различно наследницитѣ, които сами по себе си сж повикани да наследватъ като най-близки по родство и като вече намиращи се въ владѣние на наследството,¹ а сжщо и наследницитѣ, придобили качеството си на такива по законъ или по волята на завещателя.²

Въ своитѣ грижи да ограда интереситѣ на семейството и тѣзи на семейнитѣ членове, Еклогата, подъ влияние на института на *pastum us*-а въ римското право,³ въ tit. V, с. 5 постановява (втората половина на статията): „... Ако следъ депозирането на завещанието имъ се роди отроче, (завещателтъ) да има правото и свободата да измѣни завещанието или да го остави въ сила, а роденото (дете) нека се събере съ останалитѣ братя и да наследи⁴. Какъ се е постъпвало обаче, когато въ завещанието сж били означени за наследници само външни лица и следъ това се е явявалъ въпросътъ за правата на новороденото дете? И тука направеното завещание остава въ сила. Измѣнява се само положението по отношение на прескочения наследникъ. Това се съзира ясно по смисъла на tit. VI, с. 1 (зач. 7, ст. 1 на славянския преводъ). Общото правило, установено за наследствата на децата въ посоченото мѣсто на Еклогата, покрива наследственитѣ права на всички чеда („и боудуть емоу чада или

¹ Базелскиятъ проф. F. Schulin въ една твърде интересна студия върху старогръцкото право (*Das griechische Testament, verglichen mit dem römischen*, Basel, 1882) твърди, че споредъ атическото наследствено право *ipso jure* наследникъ на бащиния имотъ става този синъ, който пръвъ се е задомилъ и подеме работитѣ на баща си; сравни стр. 21 сл. Останалитѣ роднини и пр. наследватъ само когато сж специално дарени отъ завещателя.

² За разликата между агнатни роднини, генти́ли и чужди (*proximus agnatus, gentilis et extraneus*) въ римското наследствено право, ср. R u d. S o h m, *Instit.*, стр. 444 и 510 сл. *Beiträge zur Geschichte des römischen Erbrechts*, стр. 120 сл.

³ R u d. S o h m, *Instit.* стр. 545.

⁴ Ср. печ. Кормчия, гл. 49, зач. 5, стат. 5 долу: „... Аще ли по сотвореніи оубо и благословеніе, съ таковымъ завѣтомъ да держать силу, рожьшееежеса да внидетъ съ прочею братією и да наслѣдуеть“ — τὸ δὲ γεννώμενον συννοχέσθω τοῖς λοιποῖς ἀδελφοῦ καὶ συγκληρονομήτω.

бнучата, сии да наслѣдуютъ)“. Изразътъ „боудутъ емоу чада“ (*οὗκ ἐστὶ τέκνα*) не значи вече само *ὀψέξουσιν*, но и такива, които сж заченати отъ сжщия баща, макаръ и родени следъ неговата смъртъ. Завещанието на такъвъ баща единъ видъ се връща, за да корегира едно отъ по-рано възприето становище и вземе въ законно съгласие и новия членъ на семейството. Тогава грижитъ за този новъ членъ сж грижи, подпадащи подъ правилата за малолѣтнитѣ.¹ Ако обаче, едно отъ децата, неспоменато въ завещанието, е било родено преди смъртъта на бащата, тогава възъ основана цитирания вече tit. VI, с. 13, трѣбва да се приеме, че изпълнителятъ на завещанието, въ случая — сждътъ, е билъ длъженъ да установи, дали то не подлежи на едно отъ изключенията, за които говори с. 13, ср., дали не се е показало недостойно къмъ родителитѣ си. Има ли всички качества на законенъ наследникъ, тогава неспоменаването му въ завещанието не бърка, по силата на tit. VI, с. 1, да наследи по реда, по който наследватъ и *postumi*-тѣ. Интересно е тука да отбележимъ, че Еклогата нигде не споменава специално за случаитѣ, при които на едно отъ децата завещателятъ е оставилъ помалко отъ законно припадаващата му се частъ. При тия случаи може да се предположи, че сж настѣпвали правата, означени въ tit. V, с. 7 и tit. XVI, с. 4, относящи се до законната частъ.

Речемъ ли да погледнемъ задъ сухитѣ правила на закона, ние мислимъ, че и тукъ се натѣкваме на разликата между *ὀψέξουσιν* и *αὐτέξουσιν*, т. е. между ония, които продължаватъ да живѣятъ подъ властѣта на родителитѣ, и ония, които сж се отдѣлили и живѣятъ самостоятелно. Такова едно дѣление е твърде правдоподобно, особено като се знае, че излѣзлитѣ отъ семейството членове иматъ всичката възможность да припечелватъ, а ония, които сж останали, нѣматъ тая възможность и не е изключено да сж получавали повече. Родствената имъ близость до родоначалника-завещатель и обстоятелството, че тѣ сж останали да дѣлятъ съ него трудъ и общи грижи, говори винаги въ тѣхна полза предъ завещателя, той да имъ завещае повече или даже да имъ завещае всичко. Приспечеленото, т. е. това, което „под-

¹ За опекуството „назначено отъ родителитѣ“, ср. Ecl. tit. VII, с. 1.

властію соущихъ“ сж придобивали по частенъ редъ за себе си, а не за семейството, не може да се пресмѣтне при подѣлбата по завещание, защото тогава значението на тоя ясно очертанъ институтъ се губи. Въ tit. XVI, с. 1 Еклогата говори за приспечеленото въ време на война, което остава въ собственостъ на войника по реда, който вече се изтъкна въ първата часть на настоящето изложение¹. Славянскитѣ преводъ предава тия мѣста отъ Номоканона, които се отнасятъ до tit. XVI, с. 1 въ зач. 6, стат. 1, и още отъ самото начало опредѣля, че братята, единътъ отъ които е войникъ, могатъ следъ смъртъта на родителитѣ да си подѣлятъ имането; ако обаче наследството остане нераздѣлно и братята живѣятъ въ продължение на десетъ години заедно, то всичко придобито се смѣта за общо и тѣ го раздѣлятъ по равно: „аще ли безъ оуреченія (ако не сж се уrekli да се раздѣлятъ), се да творита до десяти лѣтъ по воинствѣ единію отъ нѣхъ поживета, во всѣхъ притязанныхъ има, по десяти же лѣтъхъ или отъ роуги, или отъ дѣла общаго ею дому и тѣцанія, съ пребывшимъ въ тому братомъ равною часть раздѣлити има“. Така е, когато братята си раздѣлятъ семейнитѣ имоти сами: тѣ трѣбва да иматъ предвидъ горното постановление на Еклогата. Но какъ е, когато бащата или изобщо родителитѣ завещаватъ? Ако тѣ сж завещали всѣкому по равно, Еклогата покрива тѣхното завещание съ силата на закона. Въ противенъ случай — освенъ ако за това иматъ посоченитѣ по-рано законни основания — завещанието трѣбва да бжде измѣнено. И въ единия и въ другия случай обаче, следъ като изтекатъ други три години отъ общото владение на семейнитѣ имоти, при подѣлбата, войникътъ изважда предварително отъ общото онова, което е придобилъ и което му служи въ време на война. Но вещитѣ, принадлежащи на войника, не може да присвоява никой отъ *ὁπλιώται*-тѣ, нито даже завещателтъ, преди смъртъта на когото войникътъ е ималъ въ свое владение войнишкитѣ си принадлежности.

Въ съвсемъ друго положение сж правата на дъщерята, която е получила зестрата си. Да се приеме, че дъщерята, като е взела своя дѣлъ при женитбата, може да се нареди

¹ Сравни стр. 15; ср. още tit. XVI, с. с. 1—5: *περὶ ἀποτακτικῶν κερδῶν*.

съ ония, които се ползватъ отъ наследството, или бжде упомената въ завещанието, значи да се влѣзе въ противоречие съ духа на Еклогата. Като е получила зестрата, дъщерята е получила всичко. Все пакъ въ засегнатитѣ отношения, създадени при раздѣляне на семейнитѣ имоти по завещание, Еклогата премълчава положението на дъщерята. Взела веднажъ своя дѣлъ (зестрата), тя нѣма правото да претендира или да претендиратъ други отъ нейно име, че е била забравена въ завещанието. Въ противенъ случай, когато дъщерята не е получила своя дѣлъ въ видъ на зестра, Еклогата навсѣкжде я третира почти еднако съ братята. Това се вижда ясно въ всички постановления на tit. VI, тамъ, гдето се говори за наследство на децата (*τέκνα*). Така, с. 1 отъ цитирания титулъ говори за „деца и внуци.“ Сжщото повтаря с. 2; а с. 3 установява: Ако синъ или дъщеря (*ἢ ἂν υἱὸς ἢ θυγάτηρ*) при живи родители починатъ безъ деца и безъ завещание... наследството да се върне на родителитѣ, а братята или и сестритѣ (*ἀδελφοὺς ἢ καὶ ἀδελφάς*) да нѣматъ правото да възразяватъ.

Еклогата зачита дъщерята като равноправенъ членъ съ еднакви семейни права и задължения. Но веднажъ излѣзла отъ родителския домъ и получила своя *dos*, тя престава само по себе си да има други освенъ роднинскитѣ си връзки съ останалитѣ братя и сестри. Това, което Еклогата не казва изрично, но подразбира, казва го другъ отъ споменатитѣ вече по-късни византийски правни паметници, а именно Епанагогата: за дъщерята, следъ като получи зестрата си, нѣма мѣсто въ завещанието (*αὐτὴν τῇ δωδεκῇ περὶ αὐτῆς προκί καὶ μὴ ἔχειν μέρος ἐκ τῆς αὐτοῦ κληρονομίας*)¹ Сжщо тѣй, споредъ една отъ по-къснитѣ императорски новели (Coll. Novellarum IV, Nov. L) дъщерята, получила своя *dos*, не може да наследва. Въпросната новела обаче дава едно пояснение, което при по-раншнитѣ постановления законътъ остава да се подразбира: дъщерята не се лишава отъ наследство, ако бащата не е ималъ други деца. Следователно правилото, установено отъ tit. VI, с. с. 1, 2 и 3 на Еклогата, че децата т. е. синове и дъще-

¹ Coll. lib. jur. gr. r. (Zach. v. Lingenthal) стр. 177, Епанагоге, tit. XXXIII, с. 11; схолията къмъ tit. XXXIII, с. 11 обяснява и разликата между *πνεύματα* и *αὐτεξούσιοι*. За това, че дъщерята следъ като е получила зестрата си, нѣма право да иска наследство, сравни още Harmenopulos V, 8, 23. и *Μυροβν* Θ. 15.

ритѣ, идватъ на първо мѣсто, важи и тогава, когато дъщерята, следъ като е получила своята зестра, остава единствена наследница съ право да предшествува всички останали наследници. Едно подобно схващане сигурно винаги се е имало предвидъ и при прилагане на правото на Еклогата, макаръ тази последната да не дава токущо поменатата ясно опредѣлена формула. Правата на дъщерята се възприематъ отъ Еклогата като такива на равноправенъ членъ. Но предназначението на дъщерята е по-друго отъ онова на синоветѣ: излѣзе ли веднажъ отъ кжщи, получи ли своята зестра, дъщерята нѣма правото да иска да бжде помената въ завещанието. Ако бащата-завещателъ е направилъ това, останалитѣ негови деца, включително и неомжженитѣ дъщери, сж въ правото си да искатъ отъ сжда да отмѣни завещанието. Подъ влияние на тия разбирания, види се, Руската Правда, III. 118, постановява: „Ако дъщеритѣ сж (останали) въ кжщи (въ родителския домъ), една часть (отъ наследството) се дава на тѣхъ; ако сж омжжени, не имъ се дава нищо“.¹ Въ сжщия текстъ по надолу обаче, следва: „Ако една сестра (на братята) е останала въ кжщи, тя не получава наследство, но братята я задомяватъ както могатъ“ (Р. П., III. 125). Тѣзи подробности, които не срѣщаме въ византийското право въ тази имъ форма, на пръвъ погледъ изглеждатъ противоречиви, а въ действителностъ тѣ се допълнятъ една съ друга: III, 118 постановява дъщеритѣ, останали неомжжени, да иматъ правото да получатъ „една часть“, а III. 125 принуждава братята да се погрижатъ за сестрата и да я омжжатъ „както могатъ“, т. е. както намѣрятъ, както се споразумѣятъ съ онзи, който е поискалъ ржката на сестра имъ.² Съ тия случаи още веднажъ се подчертава, че наследственото право на Еклогата се е отразило не само въ славянскитѣ преводи на Номоканона, но и въ по-

¹ Сравни по предмета обширнитѣ обяснения на бонския профе, соръ Гь о ц ъ, *Leopold K. Goetz, Das russische Recht*, Stuttgart, 1912 t. III. стр. 353, а сжщо така и тия на единъ отъ първитѣ изследвачи на старото руско право — *Joh. Ewers, Das älteste Recht der Russen* (Dorpat u. Hamburg 1826) стр. 322. Обстоенъ разборъ на книгата на *Ewers* даваме въ студията си върху славянското семейно и задружно право, *Ist die Zadruga-Hauskommunion eine juristische Person?* Leipzig, 1910, стр. 5, 11 сл.

² *Goetz, ibid.* стр. 370 (III) подържа, че дъщерята на свободния-русинъ е наследвала еднакво съ братята както бащата тѣй и майката.

къснитѣ славянски правни паметници като Руската Правда.¹

Навсѣкжде въ титула на завещанието на Еклогата, майката върви нераздѣлно съ бащата. Тѣй tit. V, с. 1 говори „за родители, които сж дали зестрата;“ tit. V, с. 5 говори за „родители, които завещаватъ;“ tit. V, с. 6 постановява: „децата да не постѣпватъ така, че да ускоряватъ смъртъта на своитѣ родители и на старостъ да не ги оставятъ безъ да се грижатъ за тѣхъ“. Въ сжщото мѣсто по надолу Еклогата дава право на „родителитѣ да взематъ за наследници други, чужди, лица.“ А tit. VI, с. 1 постановява бащата и майката следватъ следъ децата, но вървятъ, съ наследственитѣ си права предъ братята и сестритѣ на починалия.

Майката играе винаги една първостепенна роля. Какво мѣсто заема майката специално по отношение на завещанието, Еклогата не говори. Съставителитѣ на паметника не сж посмѣли да наредятъ майката наравно съ децата, когато последнитѣ проявяватъ напр. грѣшки или незачитане къмъ завещателя. Обикновено личността на майката е света. Майката рѣдко грѣши. Нейното достойнство се слива съ достойнството на бащата-родоначалникъ. Но това, което не говори титултъ за завещанието, казва го тоя за наследството по законъ: „Ако нѣма роднини, но има жена на починалия, половината отъ цѣлия имотъ нека наследи тя“ (tit. VI, с. 6). Кои роднини разбира тука Еклогата? Това е казано въ tit. VI, с. с. 1 и 2: майката идва на второ мѣсто следъ децата и наравно съ братята и сестритѣ на наследодателя. Всички други роднини, споредъ правото на Еклогата, оставатъ следъ майката. Какъ обаче Еклогата разрешава въпроса за наследството, когато жената продължава следъ смъртъта на съпруга да живѣе заедно съ своитѣ деца? Специални указания за това нѣмаме. Но отъ всичко казано до сега е ясно, че майката продължава сжществуването на семейството въ формитѣ, които то е имало докато е билъ живъ наследодателтъ, и че следъ неговата смъртъ тя автоматически го замѣства. Властѣта на бащата преминава въ ржцетѣ на майката, децата не могатъ да се отдѣлятъ освенъ при случаитѣ, въ които могатъ да направятъ сжщото още докато е живъ бащата. Наследството обаче остава за децата въ латентно състояние.

¹ Goetz, *ibid.* стр. 369.

Което значи, че Еклогата следъ смъртта на бащата и при наличността на майката не признава разпадането на семейната цѣлостъ. Майката получава, и то половината отъ имотното състояние на бащата, щомъ нѣма кой да я конкурира по законъ. Въ такъвъ случай другата половина получава фискътъ, или както е въ славянския преводъ — „апостольская церковь и нищии“; а по-надолу: „апостольская церковь, или царское съкровище, или людскіи сонѣмъ“.¹ Ако починалиятъ нѣма и жена („аще ли ни жены боудеть оумершему“ — *εἰ δὲ οὐτε γυναῖκα τῇ τελευτήσαντι ὕπαστι*)², тогава цѣлиятъ неговъ имотъ да се вземе въ полза на фиска. Но ако освенъ жената има и други роднини, които въ наследството вървятъ следъ нея, и тогава ли споредъ Еклогата се дава половината респ. цѣлото наследство на фиска? Текстътъ, както въ оригинала така и въ славянскитѣ преводи не е съвсемъ ясенъ. Изразитѣ *οὐτε γυναῖκα*, „ни жены“, трѣбва споредъ насъ да се разбиратъ, че не е имало, освенъ жената, никакви други роднини, които да сж на лице и да сж имали правото да наследватъ. Това се разбира и отъ началото на цитирания tit. VI, с. 6, „ако нѣма и роднини, а има жена“ (*εἰ δὲ οὐτε συγγενεῖς εἰσὶν*), т. е. ако нѣма никакви роднини, и жената е единствениятъ наследникъ, тогава фискътъ дѣли съ нея наследството по на половина. Нѣма ли и жена, фискътъ (*τὸ δημόσιον*) става пълненъ господарь. Обаче какво става съ имота, ако завещателътъ го е завещалъ изцѣло на жената? Като сждимъ по практиката, която е сжществувала относно правата на бащата да завещава цѣлия си имотъ на децата, трѣбва да приемемъ, че той е ималъ право да стори това и за майката. Възприетитѣ отъ старобългарското право постановления на Еклогата не правятъ тази разлика, затова и тука трѣбва да се обърнемъ къмъ по-късни паметници на старо-славянското право, като Руската Правда, за да можемъ по аналогия да проследимъ, какъ сж били прилагани на практика тия случаи. Руската Правда, III. 123 постановява: „Ако една жена остане следъ (смъртта на) мжжа (вдовица), на нея се дава една часть — но като се вземе отъ другитѣ — и тя е господарка на частъта, която ѝ е отдѣлилъ нейниятъ мжжъ, но не е нужно да наследи мжжа си“. Последниятъ изразъ

¹ Ср. Номоканона (печ. Кормчия), гл. 49, зач. 7, стат. 2 долу; Ср. и стр. 42 у насъ.

² Номоканонътъ на сжщото мѣсто; Ecl. tit. VI, с. 6.

„не е нужно да наследи мъжа си“ е въ свързка съ наличността на децата, които сж истинскитѣ наследници на бащиния имотъ и на семейството; и ако бащата остави „една частъ“, то е за случаитѣ, когато децата се отдѣлятъ отъ майката, или пъкъ по решение на роднински съветъ или сждъ, тѣ бждатъ принудени да се отдѣлятъ отъ нея. Въ случай, че жената е съвършено сама, не може да се приеме, че тя става пълна господарка на имотитѣ: за славянския правовъ мирогледъ и славянскитѣ семейно-правни разбирания не е допустимо при изтъкнатитѣ обстоятелства на останалата сама жена да се позволи, напр. следъ като е получила всички имоти, като се омжи повторно, да ги предаде отъ семейството, останало безъ наследници, на новото семейство, което тя образува. Тука фискътъ респективно публичната властъ слага ржка върху половината отъ наследството. По сжщитѣ съображения ние мислимъ, че и когато мъжътъ по завещание оставя имотитѣ си на жената, фискътъ пакъ е слагалъ ржка върху наследството въ размѣръ на половината, както Еклогата предписва да се постѣпва съ безнаследствени имоти, отиващи изцѣло за фиска.¹ Постановленията на Еклогата сж категорични: само ако нѣма на лице други роднини, тогава жената получава половината по законъ. Предположението е, че завещателътъ не би могълъ да премине тая граница, толкова повече, че славянскитѣ преводи на въпроснитѣ мѣста отъ Еклогата говорятъ за правото на църквата сжщо тъй да получава една частъ отъ имотитѣ на починалитѣ безъ наследници наследодатели.² Лесно е да разберемъ въ сжщото време, защо въ българскитѣ земи и до день днешенъ е запазенъ обичаятъ, щото тия, които нѣматъ наследници, обикновенно да завещаватъ своитѣ имоти на църквитѣ и манастиритѣ. Въ това отношение постановлението на Еклогата въ tit. VI, с. 6 е ясно и се е практикувало отъ най-стари времена. Нѣма да бждемъ далече отъ истината, ако предположимъ, че измѣненията, които славянскиятъ преводъ прави на крайнитѣ две изречения, на tit. VI, с. 6 като освенъ *дѣлѣбѣ* (която дума се предава съ израза „царьское сокровище“) прибавя и църквитѣ, сж намирали своитѣ

¹ По сжщия въпросъ сравни мнението на бонския проф. Гьотцъ, въ коментаритѣ му върху правото на „Русская Правда“, Goetz, *ibid.* стр. 368 сл.

² Ср. Номоканона, гл. 49, зач. 7, стат. 2 долу.

оправдания въ живота. Съ направенитѣ промѣни въ оригиналния текстъ носителитѣ на писаното право на Еклогата сж само оформили една съществуваща практика, лесно обяснима за единъ народъ, възприелъ християнството, какъвто е билъ българскитѣ. По такъвъ начинъ Еклогата стои близко до славянскитѣ разбирания и на първо мѣсто до българскитѣ, не само по отношение на завещаванията за църкви, манастири и богоугодни заведения, но и изобщо що се отнася до цѣлата материя, уреждаща завещанията.

Това изпъква най-ясно отъ формитѣ, които Еклогата предписва за завещанието.

Споредъ Юстиниановото право, завещанието се прави или устно предъ седмъ души свидетели, или на седмтѣ души свидетели се показва написаното завещание и завещателтѣ подписва въ тѣхно присѣствие, следъ което подписватъ и тѣ и запечатватъ завещанието. Въ случай, че завещателтѣ не е грамотенъ, тогава той трѣбва да намѣри лице, което да подпише вмѣсто него.¹ Тази е основата, върху която и Еклогата гради формитѣ на завещанието.

Споредъ tit. V, с. 2 отъ Еклогата, писменото завещание е редовно, когато за цѣльта присѣствуватъ въ едно и сжщо време (*ἐν ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ καιρῷ* — изразътъ е предаденъ въ славянския текстъ съ една дума: „въ коупѣ“) седмъ души достовѣрни свидетели (*ἀξιολόγων μαρτύρων*).² Който завещаватъ, длъженъ е да напише саморочно, или чрезъ поставено за подписване лице (*χειρόχρηστος*) името на наследника, когато иска да го отбележи безъ да съобщава името му на свидетелитѣ.³

Три важни обстоятелства обръщатъ вниманието ни върху постановленията на Еклогата, отнасящи се до формитѣ на завещанието.

На първо мѣсто, Еклогата изисква единство на време. Седмтѣ души свидетели трѣбва да сж събрани въ едно и сжщо време, подразбира се — и на едно и сжщо мѣсто.

¹ Rudolf Sohm, Instit., стр. 538 сл.

² „Достовѣрнихъ по-слухъ, на то призванымъ“, ср. Номоканона, по печатната Кормчия, гл. 49, зач. 5, стат. 2-ра.

³ Последното изречение въ славянския текстъ е предадено така: „И назнаменающимъ завѣщающему хотящу, и своимъ написаніемъ своєю рукою, Христово имя наслѣдника (с. р. собственото име на наследника) втомъ назнаменовати, не ювляюще послухомъ аще хоцетъ въ ображена своя“.

Това постановление възприето отъ Юстиниановото право, минава не само въ Еклогата, но сжщо тѣй и въ по-къснитѣ византийски правни паметници.¹ Сжщото е и по отношение подписването и запечатването на завещанието. Тукъ Еклогата не се отличава отъ правнитѣ паметници на Василиевата и следъ — Василиева епохи.² Въ славянския текстъ постановленията на Еклогата по тази материя сж предадени изцѣло и следователно не може да става споръ, прилагани ли сж, или не. Завещанието у славянитѣ, както въпрочемъ и у всички други арийски народи,³ има единъ особенъ сакрадателенъ характеръ: завещателтъ изказва своята последна воля почти винаги въ свръзка съ едно желание, следъ смъртѣта да му се почете обредно името, или да бжде свързано съ известни челолюбиви дѣла. При такива условия твърде естествено е било присжствието на повече души свидетели, които да придадатъ по-голѣма тържественостъ на свързанитѣ съ завещанието обредности. При това разбиранията на славянскитѣ народи сж създали у тѣхъ едно правосъзнание, което се характеризира съ наклонността имъ щото по-важнитѣ събития отъ семейния животъ едно отъ които е изказване на последната воля, да ставатъ при особена публичностъ. Така постановленията на Еклогата, изискваща за оформяване на завещанието седмъ души свидетели, сж постановления, намѣрили благоприятна почва за развитие. Съ приемането на писменостѣта отъ славянскитѣ народи по-лесно е било да се въведе и задължението да ставатъ завещанията писменно, както предписва tit. V. c. 2. Ако завещателтъ не е билъ грамотенъ, подписвалъ го е повиканиятъ *χειροχρηστος*, функциитѣ на когото сж опредѣлени въ Еклогата.⁴ Юстиниановото право е изисквало завещателтъ да напише съ собствена ржка имената на ония, на които писмено завещава имота си.⁵ Еклогата

¹ Ср. Epan. tit. XXIX, c. 4: *μὴ ὁφῆ συναπτῶς*; Proch. XXI. 4 и *Harmonopulos* V. 1. 4.

² Ср. цитираната Epan., *ibid* tit. XXIX, c. 4.

³ Сравни върху домашния култъ и родството въ арийската челядь статиитѣ ни въ „Юр. Пр.“, кн. XXII, 3 и 5.

⁴ Сравни Ecl. tit. V, c. 2: *τοῦ διατιθεμένου ὀφέλοντες διὰ τῆς ἰδίας ὁλογραφῆς ἢ διὰ χειροχρηστοῦ τὸ ὄνομα τοῦ κληρονόμου ἐν αὐτῇ ὁποσημειώσασθαι...*

⁵ Ср. Rud. Sohm, *Instit.* 530 сл.; Ср. сжщо *de testamentis* I, 29, c. — Една по-късна новела (*Nov. CXLV* c. 9) дава правото на завещателя

пъкъ се задоволява да изиска отъ свидетелитѣ да бждатъ достовѣрни (*ἀξιολίστων μαρτύρων* — „довтовѣрныхъ по-слухъ, на то призванымъ“).¹ Еклогата предвижда и едно намаление въ броя на свидетелитѣ, когато особенитѣ условия изискватъ това. Така tit. V, с. 4 установява какво, ако на мѣстото, гдето се прави завещанието, не могатъ да бждатъ намѣрени седмъ души свидетели, то свидетелитѣ могатъ да бждатъ петима и даже трима. Въ такъвъ случай се разбира, че мѣстото, гдето се прави завещанието, е нѣкое отдалечено, малко населено мѣсто, както е обикновено по селата при усиленa полска работа². Тия случаи ще да сж имали предвидъ съставителитѣ на Еклогата, като сж постановили намалението на свидетелитѣ отъ седмъ на петъ и отъ петъ на трима души. Тримата души свидетели и за селата обаче сж били едно изключение. Това се потвърждава отъ обстоятелството, че по-късно Василикитѣ отоново се връщатъ на петътѣ души свидетели, респ. седмътѣ, като необходими за редовността на завещанието, и то независимо отъ това, дали се завещава въ градъ или въ село. Намаление на числото на свидетелитѣ е допустимо само въ случай на заразни болести, когато изобщо на завещателя, почувствувалъ своя край, не е възможно да има на разположение толкова души свидетели. Въпрѣки тия по-късни измѣнения въ института на свидетелитѣ при завещанието, византийското право нѣма една постоянна мѣрка: императоръ Львъ, отъ македонската династия, въ една новела (*Coll. novellar. II, nov. 41*),³ постановява щото, свидетелитѣ за завещанието въ градоветѣ да бждатъ петима, а тия за селата — трима, връща се значи къмъ формитѣ, изисквани отъ Еклогата. Тия именно форми на Еклогата сж изцѣло възприети въ славянския преводъ, както го намираме въ глава 49-та на Номоканона: „Аще кто на коемъ любо мѣстѣ завѣщаетъ писаніемъ, или не написаніемъ, седми на се не обрѣтающимся послухомъ, то и предъ пятию завѣщаетъ

да не съобщава на свидетелитѣ името на наследника; Това е така нареченото „мистично завещание.“ Ср. по въпроса *Zach. v. Lingenthal, Geschichte* 150 сл.

¹ Ecl. tit. V, с. 2, или печ. Кормчия, гл. 49, зач. 5, ст. 2.

² Ср. по въпроса Епан. XXIX, 16, която говори за *ἀγροὺς γενομένης διαθήκας* — за завещания, правени на село. — Ср. *Z. v. Lingenthal 'Anecdota*, 186.

³ Ср. *Zach. v. Lingenthal. 'Anecdota*, стр. 182 сл.

наже о себѣ. Аще ли предъ трети обрящается, нетверду завѣ-
ствующему быти совѣту“. Славянскія преводъ, като възприема
и трима свидетели за достатъчни, бележи, че въ такъвъ случай
това завещание по отношение на завещанието, направено предъ
седѣмъ или петъ души свидетели, е „нетвердо“. Но кол-
цина и да сж свидетелитѣ, когато тѣ притежаватъ качества,
които Еклогата на първо мѣсто изисква да бждатъ *ἀξιολίστοι*,
предполага се, че тѣ, свидетелитѣ, не винаги трѣбва да зна-
ятъ означенитѣ отъ завещателя имена на лицата, които ще
наследватъ: бащата-завещатель може да поиска да скрие
имената на тия, които ще наследватъ. Специално постано-
вление за това обаче не намираме въ Еклогата. Само единъ
отъ цитиранитѣ вече по-късни византийски правни паметници,
Епанагогата, въ tit. XXIV, с. 4, говори за поменатото
вече мистично завещание,¹ което е възможно
само при писменитѣ форми. Що се отнася специално
до формитѣ на неписанитѣ завещания, като се изключи об-
стоятелството, че при тѣхъ завещательтъ устно предава своята
последна воля въ присѣйствието на надлежното число свиде-
тели, останалитѣ формалности сж ясно опредѣлени: и тука
единството на време, въ което се прави завещанието, досто-
вѣрността на свидѣтелитѣ, числото на последнитѣ (tit. V, с.
4) оставатъ сжщитѣ, и което е най-важното — устното заве-
щание, ако не се намѣрятъ седѣмъ души свидетели, може
сжщо да бжде направено предъ петима, респективно трима
души свидетели. Съображенията за това сж вече изтъкнати.²
По отношение на числото на свидетелитѣ обаче едно отклоне-
ние прави завещанието на раненитѣ на война и намирашитѣ
се на пжтъ. И тукъ завещательтъ е длъженъ да направи
завещанието си предъ седѣмъ, респективно петима или трима
свидетели, споредъ това, колцина могатъ да се намѣрятъ, но
веднага следъ това прибавя: *ἐπεὶ καὶ β, ἐὰν εὐρεθῶσι* — „аще

¹ Ср. Coll. libr. jur. gr. г. отъ Zach. v. Lingenthal (Leipzig, 1852): *περὶ μυστικῆς*, стр. 150. — Ср. още при насъ стр. 52 подъ линия 5.

² Zach. v. Lingenthal, като говори и за единъ трети видъ завещание, за тъй нареченото сждебно завещание, взето отъ Юстиниановото право, — *testamentum principii vel iudicii ablatum*, отбелязва (Geschichte, 181), че то е минало само въ единъ отъ по-къснитѣ византийски правни паметници, Basil. XXXV, 2. 15, а всички останали византийски сборници, включително Еклогата, не го познаватъ.

и два обращетася“ (tit. V, с. 8 и гл. 49, зач. 5, ст. 7). Въ текста има и едно друго, твърде характерно постановление: преди да изреди числото на свидетелитѣ, Еклогата казва, че ако нѣкой, като е раненъ на война и като се намира на пжтъ, почувствува че ще умре и на мѣстото не се намѣри юристъ (*γοικὸς*) или другъ, който да е грамотенъ, нека завещателтъ изкаже волята си предъ... (следва числото на свидетелитѣ).

Какъ съставителитѣ на Еклогата сж дошли до необходимостта да изискватъ въ време на война завещанието да бжде подписано отъ правникъ или отъ нѣкой грамотенъ (*ἐπιστάμενος γραμματά*), когато тая категория свидетели не се споменува при другитѣ обикновени случаи когато не се воюва и при които по-лесно е било да се намерятъ юристи и грамотни? И сетне, достатъчно ли е било за оформяване на писменото завещание, когато последното е било приподписано само отъ единъ юристъ и само отъ единъ грамотенъ, или и въ такъвъ случай пакъ сж били нужни (споредъ числото на свидетелитѣ, означени въ tit. V, с. 8) най-малко двама свидетели юристи¹, респективно двама грамотни хора? Еклогата въ по-нататъшнитѣ си разпоредби за завещанията не дава отговоръ на тия въпроси. Но може да се предположи, че при наличността на единъ юристъ (въ оригиналния текстъ думата „юристъ“ е употребена въ единствено число), който предполага се е заемалъ сждебна длъжностъ, завещанието могло да бжде оформено като редовно. Сжщото и относно грамотния свидетель: трѣбва да се приеме веднага, че само неговото приподписване е било достатъчно да се оформи завещанието при изключителнитѣ обстоятелства, въ време на война.

Еклогата изисквала отъ всички свидетели, при каквито и да било обстоятелства, да бждатъ хора съ изпитано промишляване — *ὅπλῳ ἀκροατῶν δοκιμαζομένης προλήψεως*². Tit. V, с. 8 е предаденъ въ славянския преводъ както следва: „Аще кто на рати оуазвенъ, или на пути и хотя къ смерти приблизитися, и таже о себѣ хошетъ оуставъ сотворити, надѣ обѣма же сима, задничникъ (наследникътъ, който остава), или инъ кто не обрящется свѣдѣи книгъ, председѣмю,

¹ Двамата свидетели намираме и въ нѣкои отъ по-къснитѣ византийски правни паметници. Ср. Прохирона XXI, 17.

² Ср. tit. V, с. 8.

или предъ пятию, или предъ трети послухи, свой да сотворитъ совѣтъ, понеже още и два обращетася сею навѣ како послуха искушаема прежде пріятія“.¹ Прави впечатление, че въ славянския преводъ, изразътъ *ἐπ' ἀμφοτέροισι δὲ αὐτῶν νομικὸς ἢ ἑτερός τις μὴ εὐρεθῇ ἐπιστάμενος γράμματα*, се предава съ „или инъ кто не обрящется свѣдѣи книгъ“, безъ да се споменава за *νομικὸς*. Безъ съмнение, юристи въ България и другитѣ славянски страни не е могло да нѣма, щомъ като е имало вече писани закони. Но че славянскитѣ преводъ за случаитѣ, при които се прави завещание въ време на война, пропуска да преведе *νομικὸς*, а привежда само *ἐπιστάμενος γράμματα* — „свѣдѣи книгъ“, показва, че, тѣзи, които сж превели респективнитѣ глави отъ Еклогата, сж смѣтнали, че понятието „свѣдѣи книгъ“ покрива понятието сведущъ да чете и разбира писмо, а следователно и писани закони. Важното е на първо мѣсто да се осигури достовѣрността на изразената въ завещанието воля, на второ да се отклонятъ евентуални затруднения при означението на ония, които ще наследватъ починалия на война, или на далеченъ пжтъ.

Що се отнася до реда, по който е било отваряно писменото завещание, Еклогата дава само нѣкои кратки напжтвания.² За редътъ на наследването паметникътъ е възприелъ единъ единенъ изразъ *ἢ διακατοχῇ*. Тоя редъ не е обаче редътъ на сждебното отваряне на завещанията. Него Еклогата не познава. Създадена за специални нужди, предизвикани отъ условията, въ които се е намирала Източната римска империя, Еклогата подразбира, безъ изрично да установява това, че приложението на волята на завещателя следъ неговата смъртъ става нѣкакъ автоматично: всѣки единъ отъ тѣзи, които трѣбвало да получатъ частъ отъ имота на завещателя, или цѣлия имотъ, сж влизали въ ролята си на владѣтели и сж взимали владѣнието веднага въ свои ржце. Сжщото сж правили лицата, на които се дарява и на които наследницитѣ сж били длѣжни да дадатъ дарената частъ. Децата на завещателя сж влизали въ владѣнието на завещанитѣ имоти, тѣй като отъ по-рано, въ качеството имъ на членове на семейството,

¹ Ср. Номоканона, споредъ печатната Кормчия, гл. 49, зач. 5, стат. 7.

² Ср. Ecl., tit. V, с. 7.

сж владѣли тия имоти. За да настѣпи обаче правото на пълна собственостъ, Еклогата предвижда срокъ отъ една година¹. Презъ тази година, както имахме случай вече да видимъ, всѣки отъ наследницитѣ, билъ той получилъ наследството по правилата на писаното или неписаното завещание, трѣбва да се въздържа отъ дѣла, противни на доброто име и на последната воля на завещателя. Иначе, постановява tit. V, с. 7, синоветѣ и дъщеритѣ не могатъ да наследватъ означеното въ завещанието, а взиматъ само припадащата имъ се по законъ частъ (една трета, респ. една половина). Ако въ сѣщия случай тия, които наследватъ по завещание, сж по-далечни роднини и чужди лица, могатъ даже да изгубятъ всичко.

Това е по отношение на задълженията на наследницитѣ къмъ паметъта на завещателя.

По отношение на задълженията на означенитѣ въ завещанието лица къмъ кредиторитѣ обаче Еклогата не дава никакви особени срокове. Когато означениятъ въ завещанието е уведоменъ за състоянието, въ което му се предава наследството, и знае, че срѣщу наследството има задължения, Еклогата предписва,² наследникътъ да свика достовѣрни свидетели,³ съ които да означа (количеството на) задълженията (*καὶ οἷδε χρόν προηρεῖσθαι*), като най-напредъ бждатъ задоволени длъжницитѣ, и едва следъ това наследникътъ може да задържи за себе си което остане.⁴

И тукъ не се говори за обяснения предъ сжда. Ако наследникътъ влѣзе въ владѣние на останената му частъ, безъ да е изпълнилъ означенитѣ по-горе формалности и посрещне нѣкои отъ задълженията, той е длъженъ, споредъ tit. VI, с. 9, да направи сжщото и съ останалитѣ задължения, за сжествуването на които той не е билъ известенъ. Въ този случай обаче нуждата отъ свидетели изпъква отново. Прибавя се и клетвата, като решаващъ моментъ въ опредѣлението на тия неизвестни на наследника задължения: tit. VI, с. 10. говори *διὰ μαρτύρων ἢ καὶ δι' ὅρκου*. Трѣбва веднага да отбележимъ, че това постановление на оригинал-

¹ Ecl. tit. V, с. 7.

² Tit. VI, с. 8.

³ Числото на които Еклогата не установява, вж. по-горе цитирания титулъ.

⁴ Tit. VI, с. 8.

ния текстъ е минало на друго мѣсто въ славянския преводъ, а на мѣстото на зач. 6-й намираме две други статии, относящи се „О войникъ особъ стяжаныхъ вещехъ“ и „О клирицѣхъ“, ¹ статии, взети отъ tit. XVI, с. 2 и tit. XVI, с. 3 на оригиналния византийски текстъ и уреждащи наследството по законъ на войниците и клириците. Явно е, че това премѣтане, придружено понѣкога съ съкращения на титулитѣ и тѣхнитѣ подраздѣления, се дължи на сжщитѣ причини, които изобщо сж принуждавали преводачитѣ да придадатъ къмъ Номоканона не цѣлата, а само отдѣлни части отъ Еклогата: нуждитѣ на диференцираното византийско общество не сж могли да бждатъ нужди на българския и на другитѣ славянски народи, за които сж били предназначени тия преводи отъ Еклогата.

Въ следващия зач. 7-й намираме едно постановление, означено въ стат. 4-та, което се връща на третираната въ tit. VI, с. с. 8, 9 и 10 материя: „Аще ли послѣди възникъ, послуховъ ради, или клятвою обрѣтшееся имении, и пришедшее к нему представити емоу оу него, и да оувѣщается съ должники своими...“ Но и тукъ къмъ преведения текстъ нѣма нито една схолия, нито едно макаръ и кжсо обяснение, отъ които да се види, какъ тия постановления сж били практикувани и изобщо дали процедурата е била сждебна или извънсждебна. Като се ржководимъ отъ духа, легналъ въ основитѣ на Еклогата, а въ случая като вземемъ предъ видъ, че за изравнение на взиманията на кредиторитѣ отъ оставеното по завещание наследство клетвата играе роля на решаващъ моментъ, трѣбва да приемемъ, че по изричното желание на едната или другата отъ странитѣ разрешението на въпроситѣ е могло да стане предъ сжда. За по-малко сложнитѣ дѣла допускало се е и едно изравнение, станало извънъ сжда. Това е приемливо, като се иматъ предвидъ тогавашнитѣ доста ограничени разбирания на славянскитѣ народи по правораздаването.

Специално по въпроса за приемането на завещанието и ликвидацията на задълженията, тежащи върху завещанието, въ по-къснитѣ правни паметници византийското право ни дава гледка, която е значително по-друга отъ тази, която ус-

¹ Сравни Номоканона, споредъ печатната Кормчия, гл. 49.

тановява Еклогата. То взима, по примѣра на Юстиниановото право, наследството, независимо дали наследството идва по законъ или по завещание, като нѣщо цѣлостно. Завещаниятъ имотъ или откритиятъ по пѣтя на законното наследване имотъ, отъ смъртта на наследодателя респ. завещателя до пълното му преминаване въ рѣшетѣ на наследницитѣ, не престава да бѣде подъ грижитѣ на закона,¹ на първо мѣсто въ интереса на наследницитѣ, на второ — на кредиторитѣ. Това се отнася еднакво за наследството по законъ, за това по завещание и за даренията.

Въ свръзка съ този въпросъ изпѣква и голѣмото значение въ византийското право на тѣй-нареченитѣ *ἐπίτροποι*,² при наличността на които вече не може да става дума понататѣкъ за получаване на наследството. Значението на този интересенъ институтъ се състои въ това, че сѣдѣтъ въ нѣкои случаи назначавалъ изпитани и честни хора, които да взематъ въ свои рѣще и подъ свое покровителство управлението на имотитѣ на починалия завещателъ, когато е сѣществувало съмнение, че оставеното наследство може да бѣде разпиляно. Завещателтъ сѣщо е могѣлъ да иска още приживе назначението на такива изпитани и честни хора, когато е оставялъ наследство на малолѣтни деца. Еклогата не говори за този толкова интересенъ институтъ. Това се обяснява съ обстоятелството, че квесторѣтъ и съставители на паметника сѣ се постарали да дадатъ най-необходимото, най-сѣществено отъ практикуванитѣ дѣла (*ἐπὶ συγκαζόντων προαγμάτων*) безъ да отидатъ въ широтата на въпроситѣ, и безъ да предадатъ, както това се прави въ по-къснитѣ византийски правни паметници, въ които Юстиниановото право се взима такова, каквото си е било въ сѣщностъ.

Институтътъ на е п и т р о п и т ѣ е отъ по-голѣмо значение отъ значението на института на обикновеното настояничество и на опекунството, за което говори tit. VII-й на Еклогата. Сѣщността на правото на епитропитѣ се характеризира съ пълното встѣпване въ правата на завещателя, докато оставеното наследство получи предназначението, което е искалъ да му даде завещателтъ, и до като бѣдатъ удовлетворени

¹ Ср. Epanag., tit. XXXIII и XXXIV.; Сѣщо Basil. XL, 7. 3 и XXXIX, 1, 8.

² К. Е. Zachariae von Lingenthal, Geschichte, стр. 193 сл., § 40.

всички кредитори. Епитропитѣ встѣпили веднажъ въ изпълнение на своитѣ задължения, наследниците не могатъ да получатъ нищо отъ частта си.¹ Ако и не засегнатъ отъ Еклогата и славянскитѣ преводи, ние отбелязваме института на епитропитѣ поради голѣмото значение, което продължава да има макаръ и само въ църковната практика до днесъ. Въ византийското право обаче, следваще следъ Еклогата, епитропството има значението на генерални пълномощия съ огледъ на една специална цель: следъ смъртта на родоначалника да запази доброто име и материалнитѣ интереси на семейството, докато децата се справятъ съ затрудненията, предизвикани отъ прехода на едно състояние на имотитѣ въ друго. Въмѣсто това Еклогата говори за повикването на достовѣрни свидетели (*ἀξιολόστοι μαρτύροι*), които иматъ ограничената задача да опредѣлятъ задълженията и задоволятъ длъжниците, а излишъка да задържатъ за наследника.² Въ другъ титулъ, следващъ титула за завещанията и този за законното наследство, Еклогата дава обстойни напътствия, какъ опекунитѣ, църквитѣ, манастиритѣ и другитѣ богоугодни заведения трѣбва да се грижатъ за малолѣтнитѣ деца, когато тѣ сж останали безъ баща, безъ майка и изобщо безъ ръководство. Въ случая и наследенитѣ и завещанитѣ имоти минаватъ подъ властта на тия така означени опекуни, но последнитѣ се задължаватъ, споредъ Еклогата, безъ липса да върнатъ цѣлото наследство на децата, когато тѣ стигнатъ пълнолѣтието си, даже да се постараятъ да ги задомаятъ.³

По този начинъ Еклогата закрѣглява своитѣ грижи за останалитѣ безъ закрила наследници на починалия родоначалникъ, независимо отъ това, дали е имало или не е имало завещание.

Въ продължение на дълги вѣкове, които следватъ издаването на Еклогата отъ императоритѣ иконоборци, Лъвъ и Константинъ, еднакво за България и Византия институтътъ за опекунство е игралъ значителна роля. Миналъ въ ржцетѣ на църквитѣ и богоугоднитѣ заведения, институтътъ добива

¹ Ср. Harmenop. V. 8. 18 и схолия 8 къмъ Basil. XI, 1. 63.

² Ecl. tit. VI, с. 8; Номоканонътъ, по печатната Кормчия, гл. 49. зач. 7. ст. 3.

³ Ср. Ecl. tit. VII, с. единственъ.

и обществено значение, и неговитѣ отражения се чувствуватъ въ известно отношение до днесъ за тази частъ отъ селското население, която е останала повече привързана къмъ традициитѣ на миналото.

И точно въ тѣзи свои прояви, правото на Еклогата, днесъ, хиляда години следъ възприемането му отъ стара България чрезъ Номоканона, се чувствува като право, основитѣ на което трѣбва да търсимъ въ Юстиниановитѣ кодекси. Съдържанието обаче и осмислянето за българския животъ на това право трѣбва да търсимъ въ срещата на славянския мирогледъ, славянскитѣ понятия за право и правоотношения въ семейството, съ една законодателна система, която въ значителни размѣри отстъпва отъ принципитѣ на римското право за да се справи съ тоя мирогледъ и съ тия понятия. VII-ятъ и VIII-ятъ вѣкове, въ историята на Източната римска империя, се характеризиратъ съ голѣми размѣствания на населението, обитаваще предѣлитѣ ѝ. Тоя процесъ на коренни преобразования въ общия съставъ на империята, настаняването на славянитѣ на мѣстото на опустошенитѣ отъ варварскитѣ народи балкански области и образуването на Българското царство съвпадатъ съ законодателната инициатива на императоритѣ иконоборци, Левъ Исаврийски и Константинъ Комтронимъ, едно отъ най-характернитѣ дѣла на които е Еклогата.

Въведена като удобенъ малкъ наржчникъ за всеобща употреба, добила силата на законъ въ предѣлитѣ на Източната римска империя, Еклогата, още преди пълното оформяване на българската държава, има сжщата сила на законъ и за българскитѣ земи.

При тия условия нищо необяснимо нѣма въ обстоятелството, че презъ време на разцвѣта на старата българска писменостъ носителитѣ на последната превеждатъ на старобългарски едно действащо вече право. Обстоятелството, че не цѣлата Еклога е била преведена на старобългарски, а само нѣкои части отъ нея, сж за насъ показателъ за сравнително ограниченитѣ нужди на тогавашното българско общество, току що започнало да се развива, да се диференцира и да възприема по-сложни форми на правовъ редъ еднакво въ областта на частното и на публичното право.

Преводитѣ, които Кирило-Методиевата епоха ни е оставила отъ Еклогата, сж на части. Тѣ сж предадени — въ фор-

митѣ, които ни сж познати отъ Номоканона — като преводи и компиляции на отдѣлни титули.

Всрѣдъ тия преводи и компиляции именно титулътъ за завещанието, заедно съ Законъ Соудный Людемъ, заема централно мѣсто. Това е само по себе си едно указание, което достатъчно ясно ни открива перспективитѣ на далечното минало относно значението и приложението на завещанието като институтъ, възприетъ отъ старото българско право.

Като сждимъ по това, що изследвачитѣ ни даватъ върху обичайното право на славянскитѣ народи, трѣбва да приемемъ, че завещанието е било познато отъ най-древни времена, макаръ отначало само въ формитѣ на поменатитѣ сакраментални обреди. Подъ влиянието на развиващия се животъ и подъ това на римо-византийското право тия форми постепенно приематъ установено значение и минаватъ въ старобългарското право като писани закони, добили признание въ лицето на пренесеното отъ Византия право — единъ процесъ, който ни напомня дългия пътъ на римското право отъ падането на Западната империя до възприемането на пандектното право отъ западнитѣ народи. Затова разгледаното отъ насъ завещание, като се знаятъ неговитѣ извори и неговото приложение въ България и другитѣ славянски страни, спокойно може да се окачестви като институтъ на старото българско право, съдържащъ славянски разбирания и възприетъ отъ Юстиниана посрѣдствомъ византийското право. Завещанието действащо въ България презъ епохата за която говоримъ, е било предметъ на сждебната практиката (*συνταξίσεων πραγμάτων*), възприета отъ византийското право. Затова византийското право се явява въ случая като единъ отъ най-главнитѣ извори за обстойното проучване на института на завещанието. Затова византийското право, по отношение на издирванията, предприемани въ областта на старобългарското и славянско право, има за насъ сжщото онова значение, което иматъ издирванията на римското право за западнитѣ народи, които цѣли вѣкове следъ падането на римската империя възприематъ римското право като основа на частното право.

Славянитѣ, населяващи предѣлитѣ на Византия, следъ като упражниха влиянието си за образуване правото на

Еклогата, го възприеха като свое и въ преводитѣ на Номоканона му дадоха още по-силенъ славянски отпечатъкъ. Най-характерно обаче остава влиянието, упражнено върху завещанието, основитѣ на което, следвайки обясненията на предговора на Еклогата и нейния надсловъ, трѣбва да търсимъ въ влиянието оказано отъ Юстиниановото право, а промѣнитѣ въ славянски духъ на което трѣбва да търсимъ въ мирогледа на славянскитѣ народи, които сж почитали култа на семейното огнище и на родството и сж подържали до крайнитѣ възможни предѣли института на голѣмото семейство като реална необходимостъ, срастнала съ бита и разбиранията имъ.

Явно е при това положение, защо споредъ правото на Еклогата завещателтъ не е свободенъ така въ своитѣ действия, както го виждаме въ Юстиниановото право или въ правото на по-къснитѣ византийски паметници, запазени отъ епохата на императоритѣ на македонската династия, толкова враждебно настроени противъ „лошитѣ закони“ на Еклогата¹. Явно е още, защо за България и другитѣ славянски страни преводитѣ отъ Еклогата на „царя Константина“ и дветѣ редакции на Законъ Соудный Людемъ сж играли такава голѣма роля, първитѣ въ областта на гражданското право, вторитѣ предимно въ областта на наказателното право, и защо отъ гражданскоправнитѣ постановления на Еклогата на завещанието е дадено такова видно мѣсто.

Институтътъ на завещанието споредъ правото на Еклогата е римско-византийски институтъ, присаденъ на славянска почва по пѣтя на славянскитѣ разбирания и съ славянски срѣдства: правата и задълженията на домовладиката-завещателъ не могатъ да прехвърлятъ границитѣ на семейно-правнитѣ интереси до степенъта, до която наблюдаваме да става това при завещанието на римското право. Тѣзи права и тѣзи задължения се движатъ въ опрѣделенъ кръгъ на правоотношения, които въобще като даватъ правото на завещателя въ случай на смъртъ да разполага съ имота на челядта, въ подробноститѣ го ограничаватъ до степенъ, че не му позволяватъ, поради евентуални индивидуалистични

¹ Ср. цитирания вече предговоръ на Епанагогата, Coll. libr. gr. г. стр. 62.

тенденции, да стане носителъ на разпадането на семейството или разпиляването на семейнитѣ членове. Грижитѣ, полагани отъ домовладиката-завещателъ при изразяване волята си въ акта на завещанието, трѣбва да бждатъ грижи недалечни отъ тия, които той е полагалъ докато властѣта на семейството се е намирала въ ржцетѣ му. Родоначалникътъ-завещателъ не може да постави своитѣ права надъ правата на семейството, освенъ когато законътъ му позволява да направи това. Изключения сж възможни само за особината и само за военнитѣ принадлежности на войника. Но тия изключения не могатъ да се противопоставятъ на установения принципъ. На завещателя не се дава право да изключи своитѣ и да предпочете чуждитѣ освенъ при строго опредѣлени отъ Еклогата случаи. Той не е въ състояние да преобрази семейството, когато отдѣлнитѣ членове искатъ да останатъ и следъ смъртта му въ сжщитѣ семейно-правни отношения, особено когато това се желае отъ майката. Членоветѣ на семейството се ползватъ отъ широко покровителство на правото на Еклогата, когато завещателътъ не се е погрижилъ достатъчно за сждбата на „подвластїю соущихъ“.

Всички тѣзи елементи така изобилно сжществували въ правото на Еклогата и специално въ това на завещанието, правятъ отъ нея твърде интересенъ паметникъ, обстойното проучване на който въ зависимостъ отъ иконоборческата епоха е отъ голѣмо значение за насъ.

Въ тази именно насока ние потърсихме да освѣтимъ въпроса за завещанието споредъ правото на Еклогата — единъ строго опредѣленъ въпросъ измежду многото въпроси, които слага тя за разрешение въ зависимостъ отъ влиянието ѝ върху старобългарското и славянското право.

ДАРЪ
ОТЪ
МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕНЪ
ИНСТИТУТЪ

ГРАДЪ ОХРИДЪ.
ИСТОРИЧЕСКИ ОЧЕРКЪ.*

Отъ Ив. Снѣггаровъ.

Калиникъ успѣлъ да се оправдае, обаче не се знае, кога се завърналъ отъ заточение. Презъ лѣтото на 1840 г. той билъ вече въ Охридъ. Нѣмаме конкретни факти за отношенията между него и паството му, обаче неговото непрекъснато дългогодишно стоене въ Охридъ дава основание да се мисли, че изобщо той е защищавалъ интереситѣ на народа, който затова ималъ довѣрие къмъ него. Чувствувайки се духовно сроденъ съ паството си, Калиникъ се решилъ въ м. юний 1827 г. да даде на Високата порта, възъ основа на поржчителскитѣ подписи на първенцитѣ отъ епархията, исканото чрезъ патриаршията писмено поржчителство за вѣрноподанство на паството си¹. Той се противопоставилъ на искането на охридскитѣ турци да бжде поставенъ за муселимъ потомъкъ на Джелядинъ бей, защото такава била волята на християнското население, както се вижда отъ факта, че той е отишълъ въ Шкодра по тоя въпросъ заедно съ първенци отъ Охридъ и околността². По всѣка вѣроятностъ, той е знаелъ да говори български, ако може да се сжди по това, че той се движелъ между българи 40 години и прислугата му се състояла отъ мѣстни хора³.

Известенъ е само единъ случай на неприязнено отношение къмъ Калиника. Въ 1833 год. ресенскиятъ първенецъ Трайче отишълъ въ Цариградъ и подалъ на патриарха

* Вж. Македонски прегледъ, год. IV, кн. 1, 1928 г.

¹ У Езерски, цит. кн., стр. 18.

² Вж. Макед. прегледъ, год. IV, кн. 1, стр. 136.

³ Единъ отъ тѣхъ билъ бащата на Шапкаревата майка Гьоре Стрезовъ, родомъ отъ охридското село Търпейца, който слугувалъ при Калиника 40 години (Автобиография на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 62).

тжжба противъ своя кириархъ. Патриаршията е намѣрила виновенъ Трайчета и издействувала да го пратятъ на заточение, но вследствие застѣпничеството на първенцитъ отъ Ресенъ (християни и турци), отъ Охридъ и други мѣста на епархията, Калиникъ го простилъ¹. Не се знае причината на Трайчевото оплакване. Дали той не билъ увлѣченъ отъ идеята за български владика, която тогава вече вълнувала Скопье и Самоковъ, или пъкъ само лична неприязнь го движела, както би се заключило отъ факта, че той действувалъ самъ? На всѣки случай, ако той е въстаналъ противъ Калиника, движейки се отъ национална идея, опитътъ му билъ ненавремененъ, защото тактичниятъ и почитаниятъ митрополитъ Калиникъ най-малко е благоприютствувалъ за разпространението на такъва мисль между народа.

Приемникътъ на Калиника митр. Иосифъ (отъ 30 юний 1843 г.) билъ тържествено посрещнатъ въ Охридъ отъ много народъ, който билъ излѣзълъ до манастиря „Св. Петка“.² Той е слѣзълъ отъ коня при Горна порта, отгдето начело на църковно шествие, при пѣене псалми, е отишълъ въ катедралната църква³. Причина за това народно въодушевление ще да е билъ както добриятъ споменъ за стария Калиникъ, тъй и обстоятелството, че митрополитъ Иосифъ, преди да замине за Охридъ, е изпратилъ отъ Цариградъ да управлява епархията му протосингела си Неофита, който билъ българинъ и съ добъръ характеръ⁴. Но неизвестно, защо митрополитъ Иосифъ съвсемъ малко е стоялъ на охридската катедра. Вѣроятни сж две причини: или народътъ билъ недоволенъ отъ него⁵, или пъкъ патриаршията е нѣмала въ него довѣрие. Въ 1847 г. вече охридски митро-

¹ У Езерски, *ib.*, стр. 28.

² *ib.*, стр. 33. Той е пжтувалъ презъ пл. Петрино на конь. За Калиника лѣтописецътъ казва, че билъ посрещнатъ при „Св. Петка“ отъ всички първенци (*ib.*, стр. 5), а за Иосифа — „Голѣмо множество, мъже и жени, отиде на посрѣщане дори до Св. Петка“.

³ *Pag.*, *cit.*

⁴ За това узнаваме отъ едно писмо на охридскитъ епитропи отъ 26 юний 1843 г. въ отговоръ на писмото на митрополита Иосифа отъ 11 с. м. отъ Цариградъ. Вж. извадка отъ това писмо въ Македонски прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 56.

⁵ Митр. Иосифъ, родомъ караманлия, макаръ и 75-годишенъ, билъ блудникъ. Той не се стѣснявалъ да казва на охридскитъ първенци, че той, като караманлия, не можелъ да живѣе безъ жена. (К. Шапкаревъ, Нѣколко критически бележки. . . , Българ. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 273).

политъ билъ Дионисий, както се вижда отъ неговия печатъ, съхраняванъ въ църковноисторическия музей на бълг. Св. Синодъ, съ надписъ «*Διονύσιος Πρεσβύτερος*», тъй и отъ една бележка въ попъ Стефановия сборникъ. Дионисий билъ образованъ човѣкъ¹ и се стремилъ да подигне религиозното съзнание на паството си. Съ окръжно послание отъ 1849 г.² той е изтъкналъ предъ паството си необходимостта на изповѣдта, поради което и назначилъ трима свещеници за изповѣдници (попъ Дамаскинъ, попъ Анастасъ и попъ Апостолъ), обаче, той билъ голѣмъ пияница³ и, изглежда, билъ отъ типа на ония фанариотски владици, които не искали да се приспособятъ къмъ своето инородно паство, както се стремили предшественицитѣ му. Една бележка въ попъ Стефановия сборникъ отъ 10 февруарий 1851 г. ни съобщава, че охридчани се оплакали противъ митрополита си въ патриаршията и по поводъ на това последната е изпратила въ Охридъ двама екзарси (корчанския и драчкия митрополити), които разследвали оплакването и намѣрили Дионисия невиненъ. Лѣтописецътъ не съобщава причинитѣ за недоволството на охридчани, но едно е несъмнено, че Дионисий е вършелъ нѣща противни на тѣхнитѣ разбирания: или беззаконствувалъ, или открито е водѣлъ елинизаторска пропаганда, или едното и другото е правѣлъ.⁴

¹ Споредъ К. Шапкаревъ, Дионисий билъ ученикъ на Каира (Бъл. прегледъ, год. II, кн. IX-X, стр. 280).

² Вж. тукъ въ притурката.

³ К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX-X, 280.

⁴ Въ една бележка въ попъ Стефановия сборникъ се казва, че охридскопрѣспанскитѣ жители два пѣти подали писмени жалби противъ своя владика. Въ втората си жалба тѣ сж негодували, че имъ билъ наложенъ такъвъ митрополитъ, който насила е събиралъ подписи отъ гражданитѣ, за да прикрие беззаконията си и да остане безъ послѣствие първата имъ жалба. Въ сжщото заявление тѣ изреждатъ редъ престѣпления на владиката си: 1) той е затворилъ църквата въ Месокастро на Врѣбница и взелъ 550 гр., за да позволи да се отвори, но не е издалъ позволително; 2) затворилъ църквата „Св. Никола“ въ махалата „Геракомия“ подъ предлогъ, че тя не била осветена, когато въ действителностъ тя била осветена отъ предшественика му; 3) затворилъ църквата „Св. Иванъ Богословъ“ (въ Канео); 4) лишилъ младенцитѣ отъ кръщение и нѣкои умирали некрѣстени; 5) насила е взималъ отъ паството си много пари ужъ за помощъ на патриаршията; 6) мъртвечи оставали непогребени, понеже близкитѣ нѣмали възможность да

Както и да е, за насъ е важенъ фактътъ, че народътъ се е борилъ противъ Дионисия и, може би, е искалъ отстранението му. Не можемъ да се съмняваме, че това движение е добивало тласъкъ отъ църковнонародното движение въ Старопланинска България. Не знаемъ, дали охридчани, като сж действували противъ Дионисия, сж предявили искане да иматъ митрополитъ българинъ; но трѣбва да се приеме, че възбуждението на тѣхното национално чувство е започнало не къмъ 60-тѣ години, а къмъ 50-тѣ години на XIX в. Дионисий, може би, се сепналъ и взелъ да се отнася по-внимателно къмъ своето паство, което не било забравило миналата слава на своя градъ, та билъ търпенъ до началото на 1859 г., когато го замѣстилъ драчкиятъ митрополитъ Иоаникий, родомъ албанецъ отъ Елбасанъ.¹

Нѣмаме достатъчно сведения, за да си съставимъ ясна представа за хода на националното движение въ Охридъ, но че тукъ постепенно се пробуждали все повече умове и се усилвала тжгата за българска книга и загиналата родна „патрикана“, ни даватъ основание да допускаме това следнитѣ факти: 1) къмъ 1856 г. въ охридското взаимно (гръцко) училище подучителтъ-охридчанинъ Константинъ Хр. Узуновъ частно е преподавалъ български езикъ на своя главенъ учителъ, 22-годишния Козма Шапкаревъ², а сигурно и на други родолюбиви младежи; 2) К. Шапкаревъ, презъ време на своето учителство въ Струга (1856—1859 г.), е въвелъ българския езикъ въ тукашното взаимно училище³; 3) Димитъръ Миладиновъ, който презъ лѣтнитѣ ваканции и

платятъ за „оставяне на грѣховетѣ“ (единъ видъ индулгенция). За съжаление, това известие не е датирано и не е посочено името на митрополита, но може да се отнесе или къмъ Дионисия, или къмъ известния по своитѣ беззакония Мелетий.

¹ Автобиография на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 56. Митрополитъ Дионисий билъ премѣстенъ въ Кюстендилъ (МСБ, X, стр. 576). Въ книгата си „Материали за животописанието на бр. Миладинови“, стр. 19., К. Шапкаревъ твърди, че митр. Иоаникий дошълъ въ Охридъ около началото или срѣдата на 1853 г. По-вѣрно ще да е съобщението му въ неговата автобиография, понеже я писалъ 4—5 години следъ смъртта на Иоаникия, а биографията на бр. Миладинови е написалъ следъ 25 години.

² Срв. Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 45.

³ *Ib.*, стр. 57.

друго време е посещавалъ Охридъ и Струга, още, когато билъ учителъ въ Битоля (отъ 1853 г.), е започналъ да ратува за обучение на роденъ езикъ, а въ 1856 г. е изпратилъ отъ Прилепъ на Шапкаревъ въ Струга сръбски буквари съ църковнославянско писмо и въ 1857 г. отъ Кукушъ български буквари и учебници по законъ Божи, съставенъ отъ архим. Партения (после полянински епископъ)¹; 4) попъ Йонче Гроздановъ, а сигурно и изповѣдникътъ попъ Анастасъ, както при Калиника, сж продължавали да извършватъ сегизъ-тогизъ църковна служба на мѣстенъ български езикъ²; 5) Въ 1859 година есенъта охридскитѣ кожухари въ Цариградъ сж изпратили въ Охридъ свещенически одежди и славянски богослужебни книги, подарени отъ Русия. Наистина, тѣзи книги стояли въ църквата „Св. Климентъ“ неизползувани, докато била нанесена победа надъ митр. Милетия³, но самиятъ фактъ, че гражданитѣ сж ги пазѣли, говори за пробудено национално съзнание; 6) въ 1852 г. билъ положенъ основенъ камъкъ на месокастренското училище съ славянски надписъ⁴. Къмъ това трѣбва да се прибави и враждебното отношение на виднитѣ фамилии Робевѣ (въ Охридъ) и Дудуловъ (въ Струга) къмъ митрополита Дионисия.⁵ Противъ Дионисия сж били и всички привърженици на Мате Дудуловъ въ борбата му за стружкия учителъ Наумъ Хаджовъ и противъ коджабашията въ Струга Иванъ Кокощевъ, именно: Иванъ ДЕРЕБАНОВЪ, Гѣоре Хаджовъ (братъ на учителя Наумъ Хаджовъ), Тане Чакъровъ и др., понеже митрополитътъ е билъ на страната на противната партия, на чело на която е стоялъ Георги Чакъровъ.⁶ Трѣбва да се предполага, че охридскитѣ първенци Робевѣ сж имали свои привърженици. Като се вземе предъ видъ голѣмото влияние на Робевѣ предъ официалнитѣ кржгове, то

¹ Ibid., стр. 58.

² К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 277.

³ Ibid., стр. 283.

⁴ Подписътъ гласи: Сѣа оучилищнаа сграда къ просвѣщеніи колгарскіа младици трехъ махалъ Месокастро, Хаджи Касѣмъ и Екендеръ Бен, съзида се къ лѣто 1852 юліа 15 г. Охридъ (Статистически сведения на гл. учителъ въ Охридъ Ив. Нелчиновъ за 1908/1909 г. въ Бълг. Екзархия).

⁵ Автобиография на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 48.

⁶ Вж. ib., стр. 47 и 48.

може да се допусне, че вдигането на Дионисия отъ Охридъ се дължело на острата борба между тѣхъ и него.¹ Поведението на владиката ще да е дразнѣло не само нравственото, а и националното чувство на Робевѣ, които после сж взимали живо участие въ църковната борба. Въ този моментъ тѣ най-малко ще да се вълнували отъ скръбъ—тиха или силна—за изгубената родна патриаршия, за която дълбоко скърбѣлъ дори учителятъ М. Димзовъ отъ Охридъ, отявлень грѣцки пропагандаторъ, който е издалъ въ 1859 година въ Атина книгата си „Τὰ περὶ τῆς αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀρχίδος καὶ Βουλγαρίας“, представляваща сжщинска филипика противъ унищожителя на тази църква, цариградския патриархъ Самуилъ. Митроп. Иоаникий е билъ премѣстенъ отъ Драчъ въ Охридъ не съ цель ли да уталожи засегнатитѣ отъ вълнитѣ на българското възродително движение духове въ Охридъ? На тази мисль ни навеждатъ следнитѣ обстоятелства: Иоаникий произхождалъ отъ съседенъ народъ, къмъ който охридскитѣ българи имали довѣрие, и отъ близъкъ градъ на бившия Охридски диоцезъ, следователно въ известенъ смисль той е билъ туземеенъ човѣкъ, което би удовлетворило незаглѣхналото следъ унищожението на Охридската архиепископия и сега възбудено автохтонно чувство на народа. Той можелъ да спечели охридчани и съ своя благъ характеръ.² При това, по всѣка вѣроятность, той билъ познатъ на нѣкои охридски търговци, които имали търговски сношения съ Елбасанъ и Драчъ. Той познавалъ и учителя Янаки Стрезовъ, съ когото, изглежда, е билъ приятель. Когато заелъ новата си катедра, той е премѣстиль отъ Струга Козма Шапкаревъ за учитель въ Охридъ и решилъ да доведе отъ Корча и Янакия Стрезовъ,³ съ цель да образува мѣстна

¹ По всѣка вѣроятность, Дионисий не е могълъ да запази съответното на своя санъ примирително поведение, а се увлѣкълъ отъ раздора между гражданитѣ въ Струга по въпроса Хаджовъ—Кокощевъ не отъ друго, а защото противницитѣ му Робевѣ сж подѣржали Дудулови.

² Вж. характеристика за него у К. Шапкаревъ, Материали за животоописанието на бр. Миладинови, стр. 19.

³ К. Шапкаревата автобиография, Македонски прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 57.

опора за себе си и, може би, за да примири двата лагера въ Струга, понеже К. Шапкаревъ билъ подържанъ въ тоя градъ отъ партията на бившия охридски митрополитъ Дионисий,¹ и чрезъ това косвено да разположи къмъ себе си и охридскитѣ първенци-противници на Дионисия. Че презъ 1858/1859 г. въ Охридъ се надавала или поне се очертавала опасностъ за патриаршеския авторитетъ, можемъ да се догаждаме отъ факта, че Йоаникий, следъ като встѣпилъ на охридската катедра, презъ януарий 1859 г., е отишълъ въ Цариградъ за да получи инструкции отъ патриаршията.²

Дали Йоаникий, изпълнявайки своята официална омиротворителна задача, се стремилъ да приспие паството си, не е известно, но народътъ все повече се обхващалъ отъ желанието да си има владика-българинъ, все повече се вълнувалъ и отъ мечтата за възстановление на родната си „патриаршия“. Народното недоволство отъ фенерското иго отъ день на день все повече се е засилвало и е трѣбвало да се яви само поводъ, за да избухне народно движение. На 25 декемврий 1859 г. е починалъ охридскиятъ митрополитъ Йоаникий. Още въ сѣщия день охридчани подали колективно заявление до Цариградската патриаршия, която „горещо“ сж молили да имъ постави за митрополитъ Авксентия Велешки, понеже познавалъ мѣстнитѣ нрави³ и билъ добъръ пастирь,⁴ като я предупредили, че въ противенъ случай ще ѝ създадатъ неприятности.⁵ Обаче патриаршията е тъкмѣла да постави на охридската катедра Мелетия Велички (*Βελιτζής*), добре известенъ на охридчани съ своитѣ безчиния като викарий на бившия охридски митрополитъ Дионисий.⁶ За него е действувалъ

¹ Ib., стр. 54.

Ib., стр. 57.

³ МСБ, X, стр. 574: *εὐδύμονα τῶν μερῶν καὶ ἐθίμων τοῦ τόπου ἡμῶν.*

⁴ Pag. cit.: *καὶ τοῦτου ἐνεκεν δυνάμενον νὰ εὐχαριστήσῃ ἄλλασαν τὴν ἐπαρχίαν ἡμῶν διὰ τῆς συμπειροφoρᾶς αὐτοῦ καὶ τῆς ὁπῆρ τοῦ λογικοῦ ποιμνίου μερίμνης.*

⁵ Pag. cit.: *Ἄλλως δὲ δυνατόν νὰ λάβωσι χώραν ἐνοχλήσεις πρὸς αὐτήν.*

⁶ Този Мелетий не билъ единъ и сѣщъ (вж. Протоиерей Ив. Гошевъ, Антиминсътъ, 1925 г., стр. 105, заб. 67) съ полянинския епископъ Мелетий, отстраненъ отъ епархията си въ 1859 г. поради протеста на кукушани, защото въ 1857 г. есеньта първиятъ е билъ викарий на охридския митрополитъ Дионисий (вж. въ Шапкаревата автобиография, Македонски Прегледъ, год. III, кн. 2, стр. 52 и кн. 1, стр. 61), а вториятъ

Кириякъ Ниджота (влахъ отъ гр. Крушово, търговецъ) заедно съ нѣкои други съепархиоти, които се гърчеели. Щомъ узнали това, веднага съ заявление отъ 27 декемврий 1859 г. охридчани предупредили патриаршията, че Кириякъ Ниджота не е пълномощникъ на епархията и последната по никой начинъ не ще приеме за свой митрополитъ Мелетия, „чиито злоупотрѣбления сж се издигнали като стълпове (*ἐσθηλίτεύθησαν*)“ и който е станалъ причина за толкова безредия въ цѣлата епархия и настоятелно искали да имъ се изпрати Авксентий Велешки, защото мнозина отъ тѣхъ го познавали отъ близу“, пѣкъ и споредъ свидѣтелството на епархиотитѣ отъ дветѣ епархии (Велешка и Кюстендилска), гдето е архиерействувалъ, той е притежавалъ изискванитѣ за единъ архипастиръ качества.² Съ трето заявление отъ 20 януарий 1860 г., като изказватъ на патриаршията своята дълбока скръбъ, че не се вслушва въ тѣхната молба, молятъ да постави за охридски митрополитъ

въ сжщата година е билъ полянински епископъ (У. Т. Ст. Бурмовъ, Бъл. гарогръцката църковна разпря, 1902 г., стр. 84, се съобщава, че до 1859 г. той вече 11. година е управлявалъ тази епископия); 2) когато патриаршията е решила да постави Мелетия на охридската катедра, той е носѣлъ титулъ „Велички“, както и въ 1857 г., което не би било възможно, ако билъ станалъ полянински епископъ.

Мелетий, когато заелъ охридската катедра, билъ на срѣдна възраст, високъ и представителенъ. Той водѣлъ твърде пороченъ животъ, та въ епархията му се мѣлвѣло, че бабата, която водѣлъ съ себе си, му избабувала 18 деца (6 въ Охридъ и 12 въ Крушово), които били убивани. Тоя животъ го каралъ да обира паството си и църквитѣ, макаръ че имало опредѣлени трѣбни такси (въ 1863 г. за вула 10 гр., литургия, вѣнчание и погребение по 50 гр., ржкоположение 100 гр., заплата на митрополита 60,000 гр. Hahn, Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar, Bd. XV, S. 135). Мелетий е мразѣлъ бълг. народностъ, както се вижда отъ това, че силно е противодействувалъ на българското образование въ Охридъ и е унищожилъ много славянски надписи въ Прѣспа, въ църквичката на манастира „Св. Марина“ (между селата Койнско и Заверъ), въ църквата „Св. Ахилъ“ и др., кждето той отишѣлъ съ единъ дърводѣлецъ и зографъ съ тая целъ (*.* Битолско, Прѣспа и Охридско, МСБ, IV. стр. 32 и 39). Отъ беззаконията му се отвращавалъ дори дебърскиятъ владика Антимъ, който е характеризиралъ неговия животъ съ думитѣ: „и хендецитѣ въ Ресенъ смърдѣха“, (К. Шапкаревъ, Материали за животописанието на бр. Миладинови, стр. 21), а народътъ го наричалъ На лѣ т и я, (Е. Спространовъ, По възраждането на гр. Охридъ, МСБ, XIII стр. 636—637). Къмъ 1892 г. той умрѣлъ въ Лариса, гдето тогава билъ митрополитъ (ibid. 638).

¹ МСБ, X, стр. 576.

Илариона Макариополски или Авксентия Велешки, защото епархията имъ се нуждае отъ иерархъ ученъ (*ἀπὸ λόγιος*), благороденъ (*σώφρων*) и украсенъ съ всички добродетели и качества, изисквани отъ нуждитъ на времето. Що се отнася до Мелетия, то охридчани заявяватъ предъ Бога и хората, че по никой начинъ не ще го приематъ (*ἔσεται ὅλως ἀπαράδεκτος*), защото е човѣкъ „отвратителенъ“ (*ἀποτρόπαιον*), „съвсемъ недостоеенъ“ и „неспособенъ да управлява“ Охридската епархия и, ако имъ бжде натрапенъ, то епархията нѣма какво да прави друго освенъ да се отцепи отъ бащината си вѣра и приеме католицизма (*καὶ μάλιστα τὸν Δυτικισμόν*).¹ Мълчанието на патриаршията имъ се виждало злокобно. Затова съ четвърто заявление отъ 2 февруарий 1860 г. охридчани повторили молбата си предъ патриаршията да постави на охридската катедра Илариона Макариополски или Авксентия Велешки, като пакъ заявяватъ, че епархията не приема Мелетия.² Обаче въпрѣки волята на охридчани патриаршията е назначила Мелетия за охридски митрополитъ, безъ да вижда или безъ да се бои, че съ своето упорство ще да пожъне бури. Веднага охридчани изпратили на патриаршията енергиченъ протестъ съ 12,000 подписа противъ назначението на Мелетия.³ Тѣ я молили да задържи Мелетия въ Цариградъ, а да назначи единъ епископъ като неговъ викарий, обещавайки да му изпращатъ припадащата му се владищина.⁴ Обаче Фенеръ не

¹ Ibid., стр. 577.

² Ibid., стр. 578.

³ Е. Спространовъ, По възраждането на гр. Охридъ въ МСБ. XIII, стр. 625.

⁴ Ibid., стр. 626. Въ книгата си „Материали за животоописанието на бр. Миладинови“, 1884 г. стр. 21, К. Шапкаревъ твърди, че съ протестъ отъ 4 априлъ 1860 г. охридчани се отказали отъ патриаршията. Това съобщение приематъ Е. Спространовъ (МСБ, XIII, стр. 626) и проф. Иширковъ (Охридско езеро и градъ Охридъ, стр. 26, заб. 5). Обаче, както признава и Спространовъ, документъ за този актъ не е запазенъ и, изглежда, Шапкаревъ предава факта по паметъ. Дали не го излъгала паметъта, когато е пишелъ за бр. Миладинови — 24 години следъ събитието, за което той говори? На всѣки случай фактътъ, че следъ идването на Мелетия охридчани още сж били въ сношение съ патриаршията, говори, че тѣ въ действителностъ въ 1860 г. не се отдѣлили отъ патриаршията. Това признава и Е. Спространовъ (въ противовесъ на Шапкаревъ, който отрича да е имало отказъ на охридчани отъ патриаршията въ 1867 г., понеже веднажъ се отказали на 4 априлъ 1860 г.),

обърналъ внимание и на това искане, и Мелетий е пристигналъ въ Охридъ на 9 априлъ 1860 г. Сега охридчани сж започнали люта борба противъ натрапника, който веднага съ помощта на гъркоманитѣ¹ е накаралъ насила и съ измама селянитѣ да подпишатъ прошение до патриаршията съ съдържание, че Мелетий е добъръ владика и молятъ да не се обръща внимание на досегашнитѣ имъ прошения противъ него, а да бждатъ простени.² На оплакванията на епархията Мелетий е отговарялъ съ клевети предъ патриаршията и турското правителство.³ Той е обвинилъ охридчани, че искали да подчинятъ епархията му на папата. За да се освободи отъ Димитъръ Миладиновъ, който въ 1859 г. дошелъ въ Охридъ да събира помощи за построяване на бълг. църква въ Фенеръ и билъ главниятъ вдъхновителъ на борбата противъ него, Мелетий го наклеветилъ предъ турцитѣ въ противодържавна дейностъ. Поводъ му далъ фактътъ, че Дим. Миладиновъ е изпратилъ на учение въ Русия сина на Илия Капчевъ, Иванъ. Мелетий билъ подкрепенъ отъ гъркоманитѣ Тасе Зарчевъ и Стеф. Владиковъ и отъ битолския митрополитъ Венедиктъ. На 16 февруарий 1861 г. Дим. Миладиновъ билъ арестуванъ и откаранъ въ Цариградъ.⁴

Обаче отъ тѣзи козни на Мелетия охридското му паство никакъ не се уплашило, а още повече го намразило, поради което той повече е живѣелъ въ Ресенъ. Съ писмо отъ 9 априлъ 1861 г.⁵ то, считайки себе си „частъ отъ бълг. народъ“, е опълномощило представителитѣ на българския народъ въ Цариградъ да действуватъ предъ Високата Порта за възстановлението на Охридската архиепископия, „която несправед-

като счита отказа въ 1860 г. само думи, а не дѣло, сир. съставяне на отдѣлна бълг. община (ibid., стр. 641, заб. 1). Ако е вѣрно, че на 4 априлъ 1860 г. охридчани се отказали отъ патриаршията съ протестъ, то това е било по-скоро закана.

¹ Поддръжници на Мелетия сж били: Тасе Зарчевъ съ синоветѣ си Христо, Андроникъ и Стефанъ, Стефания Владиковъ, Наумъ и Анастасъ Точкови, Хр. Манчевъ, Наумъ Стружановъ, Маргаритъ (влахъ), Стефо, Илия и Георги Канефчеви, Йонче Шурбановъ, Коста Филипчевъ, Чипанови, попъ Ст. Гюрчевъ и др. (Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 636).

² К. А. Шапкаревъ, Документи по възражданieto, МСб, XVI, стр. 922—924, № IX.

³ Срв. ibid., стр. 912, № 1, стр. 918—919 № VII, стр. 920—922, № VIII и стр. 924, № X.

⁴ Ibid., стр. 627—629; К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 291.

⁵ МСб, X, стр. 578—579.

ливо и беззаконно присвоилъ гръцкиятъ клиръ“, макаръ и да била „съборно учредена при императора Юстиниана и почитана при толкова византийски императори и толкова султани“. ¹

¹ Споредъ К. Шапкаревъ, датата на това писмо е погрѣшна: вм. 1861 г. трѣбва да се чете 1860 г. (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 289 и Материали за животописанието на бр. Миладинови, стр. 21). И Е. Спространовъ е съгласенъ съ това, защото презъ февруарий 1861 билъ затворенъ Дим. Миладиновъ и едва ли охридчани биха се осмелили да пращатъ протести, и мисли, че това пълномощно било изпратено веднага следъ протеста отъ 4 априлъ 1860 г. (МСБ, XIII, стр. 626—627, заб. 3). Обаче едва ли затварянето на Миладиновъ толкова е уплашило охридчани, че да не смѣли да протестиратъ и то близу 2 месеца следъ това събитие, когато първото впечатление могло вече да ослабне. К. Шапкаревъ забелязва, че затварянето на Дим. Миладиновъ „смая охридскитѣ граждани“ и до смъртта на бр. Миладинови (1862 г.) „като да не показваха никакви симптоми за животъ“ (Бълг. прегледъ, год. II, кн. IX—X, стр. 291), но допустимо е въ случая Ш. да преувеличава, поради възторжената си почитъ къмъ Дим. Миладиновъ. Отъ септемврий 1861 г. той билъ въ Прилепъ и не е могълъ да знае добре, какво сж правили охридчани следъ неговото напущане. При това трѣбва да се вземе предъ видъ, че пълномощното е адресирано до „народнитѣ представители“ въ Цариградъ, и охридчани изтъкватъ като поводъ за изпращането на това пълномощно туй, че узнали, какво цѣлиятъ български народъ чрезъ своитѣ представители е поискалъ възстановлението на „автокефалната архиепископия на първа Юстиниана Охридъ и цѣла България“. А мисълта за изпращане представители отъ всички епархии се явила къмъ края на 1860 г. и взела да се осъществява следъ осжждането на българскитѣ владици Илариона Макариополски, Авксентия Велешки и Паисия Пловдивски отъ събора на 24 февр. 1861 г. (Т. Ст. Бурмовъ, Българо-гръцката църковна разпря, стр. 195; вж. и стр. 207). До тогава въ Цариградъ е имало само двама-трима епархийски представители — царигр. българи, заедно съ които представителитѣ на цариградскитѣ българи сж действували за правдини на цѣлия бълг. народъ, но и следъ 3 априлъ 1860 г. тѣ още не сж изказвали своето искане за самостоятелна българска иерархия съ формулата „възстановление на Охридската архиепископия“, макаръ и да сж го обосновавали, между друго, и върху каноничността на тая църква (вж. у Бурмовъ, цит. съч., стр. 190, заб. 1). На узунджовския панаиръ презъ септемврий 1860 г. бълг. търговци, дошли отъ разни мѣста, сж изпратили до султана прошение за признание бълг. иерархия въ лицето на Илариона Макариополски (*ibid.*, стр. 115). Въ пълномощията на всички епарх. избиратели се изтъквало сжщото искане (*ibid.*, стр. 210, 212), а следъ внушението на В. Порта, че това искане е неосъществимо, съ проекта си отъ 16 юлий 1861 г., тѣ сж счели за благоразумно да искатъ само равноправно участие въ управлението на патриаршията (*ibid.*, стр. 215—216). Народнитѣ пълномощници

На 17 юлий 1862 г.¹ презъ нощта е изгорѣла охридската митрополия (бившата архиепископска палата, въ двора на църквата „Св. Климентъ“). Това произшествие много опечалило народа, защото зданието било красота за града и паметникъ на нѣкогашната му църковна независимост, а освенъ туй изгорѣли и старини (ржкописи, книги и др.). Заради това, макаръ и да отсъствувалъ Мелетий презъ време на пожара, народътъ билъ увѣренъ, че неговитѣ хора² нарочно сж запалили митрополията³, и още повече се озлобилъ противъ владиката си.

Борбата между охридчани и Мелетия е влѣзла въ решителната си фаза въ 1862 г., когато владиката е изпждилъ епархийския мирски съветъ (6 души), учреденъ съгласно окръжното на патриаршията отъ сжщата година, понеже тѣ му се възпротивили да вземе отъ единъ селянинъ 3 л.т. за заявление. Той е отнималъ опредѣления за училищата приходъ отъ вѣнчилата (30 л. т. годишно, по 2 гр. на вѣнчило), както и прихода на църквитѣ. Въ 1864 г. въ Охридъ било свикано голѣмо епархийско събрание, на което представителитѣ решили да изгонятъ Мелетия, като се заклели, че ще работятъ до край въ съгласие и взаимопомощъ.⁴ Въ 1865 г.

официално сж поискали възстановлението на Охридската архиепископия чакъ въ края на м. августъ 1867 г. по поводъ на проекта на патриарха Григория VI (вж. *ibid.*, стр. 356—362).

¹ Тая дата е указана въ една бележка на Г. Бодлевъ, въ неговия преписъ на св. Климентовия кодексъ (Gelzer, *Der Patr. v. Achrida*, S. 104). Е. Спространовъ отнася пожара къмъ м. юний с. г. (МСБ, XIII, 639), но съобщението на Бодлевъ ще да е по-вѣрно, понеже той е, билъ очевидецъ и освенъ това въ п. Стефановия сборникъ е отбелязано, че тоя пожаръ е станалъ на 18 юлий презъ нощта. Разликата въ единъ день се обяснява съ това, че нощта, когато е станало произшествието, Бодлевъ е смѣталъ за продължение на 17 юлий, а другиятъ — за начало на 18 юлий.

² Митрополията се била запалила отъ недогорѣли цигари, които хвърлили пирувалитѣ въ нея Михалаки (племенникъ на Мелетия), архир. намѣстникъ попъ Стефанъ Гюрчевъ и др. младежи (Е. Спространовъ, *ibid.*, стр. 640).

³ Сжщо К. Шапкаревъ твърди това (Автобиогр., Мак. прегл., год. III, кн. 1, стр. 66).

⁴ Е. Спространовъ, МСБ, XIII, 631. По-виднитѣ участници въ тази борба сж били Гр. Пърличевъ, Якимъ Сапунджиевъ, братя Паунчеви, Гьорше Гърдановъ, Петъръ Огненовъ, Ангелъ Групчевъ, Коста Размовъ, Миле Манчевъ, Дим. п. Симовъ, Коста Нелчиновъ, Ангелъ Спространовъ, Симонъ Кърмишъ (влахъ), Коста Манчевъ, Йонче С. Ман-

била изпратена на патриаршията молба отъ страна на цѣлата епархия да дигне Мелетия, станалъ вече нетърпимъ съ своитѣ беззакония. Едвамъ въ 1867 г. патриаршията е изпратила въ Охридъ корчанския и бератския митрополити да разследватъ обвиненията противъ Мелетия, но, макаръ и да били тѣ отрупани съ писмени оплаквания отъ градове, села и частни лица, Мелетий не билъ вдиганъ, както поради самоизмамата на патриаршията, че въ Охридъ елинизмътъ е силенъ, тъй и поради това, че Мелетий е ималъ на своя страна влиятелни въ патриаршията цариградски гърци.¹

Колкото повече патриаршията е упорствувала, толкова по-силно е действувалъ на охридчани образътъ на родната имъ „патриаршия“ и съ още по-голѣмо въодушевление подемали борбата противъ омразния имъ фанариотинъ. Пламеннитѣ речи на Гр. Пърличевъ и неговитѣ високопатриотични пѣсни („Въ хилядо седемстотинъ шестдесетъ и второ лѣто“, „До кога, братя, мили българи“) сж наелектризирали мало и голѣмо. А взаимоспомагателната каса на охридскитѣ кожухари била голѣма материална сила, която е усилвала смелостта на народа.² За подигане на борческото настроение е спомогала и самата патриаршия, която не само не обръщала внимание на постояннитѣ оплаквания на охридчани и на охридскитѣ търговци въ Цариградъ³, а веднажъ единъ синоденъ членъ (халкидонскиятъ митрополитъ) и се погаврилъ съ религиозното имъ чувство, като оправдавалъ слабостта на Мелетия къмъ женския полъ съ беседата на И. Христа съ самарянката.⁴

При такъвъ високъ родолюбивъ подъемъ, на 10 юлий 1867 г. Охридъ се приготвилъ да смъкне отъ св. Климентовата катедра недостойния иерархъ. Въ тоя день, следъ като

чевъ, Миле К. Манчевъ и др. Вж. и К. Шапкаревъ. Бълг. прегледъ, год II, кн. IX—X, стр. 296.

¹ МСб, XIII, 631—632, 639 и 640.

² Тази каса била основана въ 1866 г. по инициатива на Гр. Пърличевъ съ първа волна помощ 412 л. т., която се увеличавала отъ редовни вноски на майсторитѣ по 10 гр. на денгъ стока, докарана отъ Европа, и отъ една надница на всѣки калфа презъ годината (МСб, XIII, 644).

³ Братя Кецкарови, братя Манчеви, братя Паунчеви (Вж. К. Шапкаревъ, МСб, XVI, стр. 912, № II).

⁴ Вж. подробно МСб, XIII, стр. 646—647.

се върналъ отъ манастира „Св. Наумъ“, Мелетий, придруженъ отъ 20 жандарми, е отишълъ на вечерня въ църквата „Св. Климентъ“. Обаче епитропътъ Тасе Карчевъ тутакси е изгасилъ свѣщитѣ и избѣгалъ, като разгласилъ по махалитѣ никой да не отива въ църква на другия день (недѣля). И наистина, църквата била праздна¹. Следъ това, въ църквата на Долна порта (вѣроятно „Св. Богородица“) било свикано многолюдно гражданско събрание, което решило да се изхвърли името на Мелетия отъ църквата. Тукъ били повикани всички градски свещеници и имъ било предложено: „Ако сте съ насъ, не споменувайте Мелетия“². Съ общъ епархийски махзаръ (прошение) охридчани поискали отъ султана да възстанови Охридската архиепископия³, като съобщили това свое решение на народнитѣ пълномощници въ Цариградъ. Последнитѣ съ писмо отъ 19 юлий 1867 г. имъ съобщили, че напълно възприематъ искането имъ да се възстанови Охридската архиепископия, която, като канонична автокефална църква, да ръководи цѣлия български народъ,⁴

¹ Бележка въ попъ Стефановия сборникъ.

² Бележка въ п. Стефановия сборникъ. Датата не е означена, но отъ граматическата ѝ връзка съ бележката за постѣпката на епитропа Карчевъ следва да се заключи, че събранието въ Долна порта е станало въ сѣщия день, когато народътъ не е отишелъ въ църквата „Св. Климентъ“ (11 юлий 1867 г.). Че презъ м. юлий 1867 г. охридчани сѣ взели решение да не признаватъ Мелетия, косвено говори и писмото отъ 19 юлий 1867 г. на народнитѣ пълномощници въ Цариградъ до охридчани. Обаче, споредъ Спространовъ, първото гражданско събрание за изхвърляне на Мелетиевото име е станало въ м. априль 1869 г. (МСб., XIII, стр. 652—653). Понеже Спространовъ е черпилъ повечето си сведения отъ устнитѣ разкази на участника въ църковната борба на Охридъ К. Размовъ, то последниятъ не е ли сбъркалъ годината? Основание да се усъмнимъ ни дава и обстоятелството, че тукъ подаването на епархийски махзаръ до султана за възстановление на Охридската архиепископия се поставя преди демонстративното напускане на патриаршията отъ охридскитѣ представители, които поднесли епарх. жалба противъ Мелетия, когато първиятъ актъ по своя храрактеръ би трѣбвало да бжде логическо послѣствие отъ втория. Такъвъ редъ въ двата акта е допустимъ, ако охридчани сѣ действували безъ планъ!

³ Е. Спространовъ, цит. кн., ст. 641.

⁴ Срв. прощението на бѣлг. представители въ Цариградъ до В. Порта отъ м. августъ 1867 г. у Бурмовъ, Българо-грѣцката църковна разпря, стр. 357—362.

и се надѣватъ, че ще бжде осжщественъ тоя копнежъ¹. Свещеницитѣ първоначално не се решавали да изхвърлятъ името на владиката, който ги заплашвалъ съ най-тежки наказания, ако тръгнѣли съ народа. Но отъ друга страна приходитѣ имъ намалявали, понеже народътъ не ги викалъ за трѣби. Заради това най-сетне тѣ дали писмено обещание², че не признаватъ вече Мелетия за свой духовенъ началникъ. Мелетий е правѣлъ всички усилия, за да задържи положението си чрезъ турската власть. Така, по негово искане охридскиятъ каймакаминъ искалъ да изпрати въ манастиря „Калища“ попъ Анастаса Гавриловъ, защото е вѣнчалъ Георгия Главинчевъ безъ позволение на владиката, но се отказалъ срещу 40 л. т. подкупъ³. Сжщо по настояване на Мелетия въ края на ноемврий 1868 г. Гр. Пърличевъ билъ арестуванъ и хвърленъ въ дебърския затворъ⁴. Обаче тѣзи козни само усилвали презрението на охридчани къмъ Мелетия. Образувана била отдѣлна българска църковноучилищна община, която била официално провъзгласена на 24 августъ 1869 г.⁵ Тя заела всички градски църкви, и Мелетий билъ принуденъ да направи параклисъ въ дома на попъ Масиновъ Основано било и българско читалище⁶.

Неизказана била радостта на охридчани, когато чули за разрешението на Църковния въпросъ. На 8 мартъ 1870 г. ферманътъ за учредяването на Българската екзархия билъ прочетенъ въ църквата „Св. Климентъ“ при голѣмо народно тържество. Макаръ и да не била спомената въ фермана, обаче, възъ основа на чл. 10 отъ последния, Охридската епархия се смѣтала за екзархийска и изпратила Миле Манчевъ за свой представителъ въ Църковно-народния съборъ съ поржка да действува за по-скорошното изпращане на български владика въ Охридъ⁷.

¹ Ив, Снѣгаровъ, Нови данни за българщината въ Македония въ Македонски прегледъ, год. I, кн. 4, стр. 54—55.

² Споредъ поменатата бележка въ п. Стефановия сборникъ.

³ Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 657.

⁴ Автобиография на гр. Пърличевъ, МСб., XI, 373—374.

⁵ Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 657.

⁶ Ibid., стр. 658.

⁷ Ibid., стр. 664.

Борбата, обаче, не била свършена. Въ 1870 г. Мелетий е подкупилъ двама разбойника (Шахинъ и Лазе Манякъ отъ Долни Дебъръ) да принудятъ съ тероръ охридчани да се върнатъ подъ негово ведомство, но безъ сполука. Той успѣлъ да върне назадъ въ Битоля бившия велешки митрополитъ Генадий, който въ 1871 г. м. септемврий билъ изпратенъ отъ Екзархията за управляющъ на Охридската епархия¹. После митр. Генадий пакъ отишълъ въ Охридъ, но като частно лице, за да прекара старинитѣ си. Народътъ го е канѣлъ да служи, даже да освещава църкви (напр. въ селата Плаке и Ботунъ), но Мелетий не му позволявалъ. Охридчани се оплакали на новия солунски валия Мидхадъ паша (въ 1873 г.), който имъ отговорилъ, че митрополитъ Генадий е свободенъ да служи въ Охридъ².

Въ отговоръ на тѣзи пакостни действия на Мелетия, по решение на общината на 27 юлий 1871 г. въ църквата „Св. Климентъ“, свещ. Никола Бъндевъ е прочелъ проклетие надъ всѣки българинъ, който приказва и има взимане-даване съ гъркоманитѣ, но тази клетва скоро била нарушена отъ българитѣ. Това, види се, е окуражило Мелетия да прави нови опити, за да разколебае и раздѣли народа. Въ 1872 г., по негово внушение, били арестувани и хвърлени въ солунското Канлъкуле (въ ново време „Безъ-куле“) свещеницитѣ Анастасъ Гавриловъ и Якимъ Маленковъ и епитропитѣ Мане Миле Даскаловъ и Ангелъ Яневъ, понеже въ богослужебнитѣ книги на църквитѣ „Св. Никола“ (Геракомия) и Каменско се споменавало името на руския царъ. Затворенитѣ били освободени вследствие енергичното застъпничество на гражданитѣ, но Мелетий не се отчайвалъ. За да си създаде добра позиция противъ българския митрополитъ, който скоро щѣлъ да пристигне, на 22 мартъ 1874 г. той е настѣпилъ съ войска да отнеме катедралната църква „Св. Климентъ“. Цѣлиятъ градъ е въстаналъ противъ това покушение. Женитѣ сж образували кордонъ около църквата и дълго се съпротивлявали на войската. Нѣкои отъ тѣхъ показали голѣмо безстрашие. Споменава се Иованица Филдишова, която въ схватката граб-

¹ Ibid., стр. 667.

² Протоколъ на Екзарх. Св. Синодъ, 134. заседание отъ 4 декемврий 1873 г., стр. 292.

нала тоягата на турския офицеръ и я хвърлила, като викала: „За тази църква ние сме си продали обицитѣ и ризитѣ, какъ смѣшъ ти да ни я отнимашъ?“ Мелетий е успѣлъ да отнеме църквата и училищното здание, но не постигналъ гонимата си цель. Тържественото влизане на българския митрополитъ Натанаилъ въ Охридъ на 14 априль 1874 г.¹ било пълненъ триумфъ на българщината надъ гъркоманството. Затова скоро турската власть е повърнала катедралата на българитѣ, а на гъркоманитѣ митр. Натанаилъ е отстъпилъ църквата „Св. Врачи“. Голѣми усилия е положилъ митрополитъ Натанаилъ за да отнеме отъ гъркоманитѣ манастира „Св. Наумъ“, който отъ 1869—1873 г. билъ въ български ржце, но въ 1873 г. манастирскиятъ управителъ Андроникъ Зарчевъ е предалъ на Мелетия манастирскитѣ ключове, за да избѣгне смѣтката, която му искали манастирскитѣ настоятели Гр. Паунчевъ и Петъръ Огненовъ². Сжщо той, подкрепенъ отъ гражданитѣ, е искалъ да възстанови изгорѣлата митрополия, но не му позволилъ охридскиятъ каймакаминъ, който не билъ въ добри отношения съ него и го обвинявалъ въ подстрекаване на населението противъ държавата. Презъ време на руско-турската война, на 10 августъ 1877 г. митрополитъ Натанаилъ билъ дигнатъ въ Цариградъ, а къмъ 20 августъ секретарьтъ му Стоянъ Костовъ (родомъ отъ Скопье и дълги години бълг. учителъ) билъ заточенъ въ Диарбекиръ³.

¹ Тази дата е отбелязана въ единъ пентикостаръ на църквата въ Каменско. Споредъ Е. Спространовъ, Натанаилъ влѣзълъ въ Охридъ на 16 априль (МСб., XIII, 678).

² Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 633. Съ въпроса за „Св. Наумъ“ се занималъ и Св. Синодъ при Българската екзархия по поводъ молбата на охридчани, подпечатана съ 12 мухтарски печата, отъ 10 октомврий 1873 г., да бжде принуденъ чрезъ властта Андроникъ Зарчевъ, шесть години „игуменъ“ на манастира, да даде смѣтка на манастирското настоятелство, избрано отъ Охридъ. Охридчани сжщевременно отбелязватъ, че манастирътъ „Св. Наумъ“ е енорийски храмъ и енорията му се състои отъ селата Любанища и Търпейца. По предложение на охридския митрополитъ Натанаила, Св. Синодъ е решилъ да се изпрати такриръ на новия солунски валия Мидхадъ паша по тоя въпросъ (122 засед. на екзарх. Св. Синодъ отъ 27 октомврий 1873 г., стр. 265; вж. и 94 заседание отъ 11 юлий 1873 г., стр. 212, по поводъ прошенияето на охридчани до великия везиръ за мон. „Св. Наумъ“).

³ За всички тия събития вж. по-обширно у Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 666—680.

Следъ рускотурската война турското правителство не позволило на митр. Натанаила да се върне въ Охридъ, но при все това църковната борба вече била свършена. Въ 1879 г. Мелетий билъ премѣстенъ въ Лариса¹, а приемникътъ му се установилъ да живѣе въ гр. Крушево, подържанъ отъ власитѣ-гъркомани. Въ Охридъ сж останали само нѣколко гъркомански кжци (отъ български и влашки произходъ). Презъ времето, когато тамъ е нѣмало български владика (до 1890 г.), тѣ правѣли пропаганда чрезъ училището си, като давали безплатно на децата учебници и училищни потрѣби. По тоя начинъ презъ 1889/1890 учебна година въ гръцкото училище е имало значително увеличение на ученицитѣ въ сравнение съ тѣхния брой къмъ 1878 г. (136:20)². Обаче това било последенъ безуспѣшенъ напѣнъ на гъркоманството. Българщината въ Охридъ си оставала една напѣлно самосъзната и неподатлива маса, макаръ че Берлинскиятъ конгресъ е разбилъ надеждитѣ ѝ и тя била подложена на много по-тежкъ турски гнетъ, поради който градътъ взелъ бърже да отпада икономически и да бѣгатъ по-интелигентнитѣ младежи въ България, даже да се изселятъ тукъ цѣли семейства. Не я разочаровало и изгарянето на българската митрополия³ въ 1882 г., което тя считала за дѣло на гъркоманитѣ⁴. На българския пжтешественикъ, който е посетилъ Охридъ въ 1890 г., тоя градъ е правѣлъ впечатление на крепостъ на българщината въ цѣлия край⁵, при все че, споредъ него, гражданитѣ били обзети отъ голѣма апатия къмъ общественитѣ работи и българската община не била деятелна⁶. Още по-силна бѣше тя следъ 1890 г., когато единъ подиръ другъ седѣха на охридската катедра български митрополити (Синесий, Григорий, Методий и Борисъ), и църковноучилищното дѣло бѣ поставено на здрави основи.

¹ Ibid., стр. 638.

² Вж. по-доле, стр. 122.

³ Тя се помѣщавала въ кжщата на Ангелъ Паунчевъ, близо до кжщата на Янчеви, гдето отъ времето на митр. Методия (1897 г.) се помѣщава Охридската митрополия.

⁴ Срв. Е. Спространовъ, цит. кн., стр. 680, заб. 2.

⁵ МСб, IV, стр. 68.

⁶ Ibid., стр. 65-67. Това настроение било следствие не само на лошитѣ политико-икономически условия, както е склоненъ да мисли **, а и на дълбоката вѣра, че Русия и България скоро ще измѣнятъ положението на Македония.

Сжщо и сръбската пропаганда не е могла да пробие тази най-далечна българска покрайнина. Тя е правила опити още въ 1872 г., когато въ Охридъ се явили сръбски учители, които предлагали на гражданитѣ да учителствуватъ даромъ, но били отхвърлени¹. Къмъ 1890 г. въ Охридъ е имало само двама сърбомани, презирани отъ народа. „Тукъ — бележи пжтешественикътъ — би се изложилъ на присмѣхъ всѣки, който би потърсилъ сърби“.² И после охридчани се отнасяха съ презрение къмъ сърбоманитѣ, които не бѣха повече отъ 3—4 кжщи (Гърдановъ, Савевъ, Леонъ Мизовъ, Дим. Стружановъ). Сръбска чета не можеше да се движи въ Охридско. Отъ селата въ Охридската околия сръбската пропаганда успѣ да отнеме само Бороецъ, Лабуница и Подгорци (въ Стружко).

* * *

Успѣхътъ на църковната борба се намиралъ въ тѣсна зависимостъ отъ икономическото положение на Охридъ. Унищожението на архиепископията зле се отразило върху неговото материално положение, понеже е престаналъ притокътъ на богатство, който той е ималъ преди като столица, и отъ друга страна е подпадналъ подъ фенерска експлоатация³. При все това този превратъ е засегналъ най-вече умственитѣ работници (чиновницитѣ на архиепископията и свещеницитѣ). Предишнитѣ занаяти и сега продължавали да съществуватъ, градоветѣ отъ бившия Охридски диоцезъ не сж прекжснали търговскитѣ си сношения съ Охридъ. Нѣмаме сведения за видоветѣ производство на тоя градъ въ края на XVIII и първитѣ три десетолѣтия на XIX в., но не можемъ да се съмняваме, че и тогава, както сега, много граждани се занимавали

¹ Екзарх. писмо № 217 отъ 21 септемврий 1872 г. (въ II екз. протоколъ на писмата за 1871—73 г., стр. 203); екз. вх. дневникъ за 1869—1874 г., вх. № 563, отъ 20 септ. 1872 г. Сърбия е започнала да прави своя пропаганда въ Македония въ разгара на църк. борба. Напр. въ 1868 г. сръбскиятъ министъръ е изпратилъ даромъ сръбски книги въ Кочани, но по решение на всички кметове въ околията книгитѣ били изгорени на 28 мартъ 1868 г. (В „Македония“, София, 1928 г., бр. 435, стр. 1).

² * * * Битолско, Прѣспа и Охридско, МСБ, IV, 68.

³ За съжаление, нѣмаме сведения за фанариотскитѣ бери и въ Охридската епархия въ разни епохи. Но представа за икономическия гнетъ на Фенеръ можемъ да си съставимъ отъ сведенията, които Hahn ни дава за времето преди новата финансова организация на патриаршеския диоцезъ (къмъ 1860 г.): охридскиятъ митрополитъ е ималъ годишенъ приходъ 200,000 гр. и битолскиятъ — 400,000 гр., за ржкоположение въ Охридъ се взимало произволно — по 1000 и дори 2000 гр. (Reise durch die Gebiete des Drin und Vardar, Bd. XV, S. 135).

съ земледѣлие (особено съ лозарство и градинарство) и риболовство, като сж изнасяли зеленчуци, овощия (череша, ябълки и круши) и риба въ близки градове. Охридъ е изнасялъ въ Албания кечета (албански шапчета). Съ шапкарство (кечеджилъкъ) се занимавали 5—6 кжши въ Вароша (Карчеви, Зариови, Минджови, Котушови, Кацкови, Терзянови, Паскалъ Шапкаревъ),¹ но къмъ половината на XIX в. тоя занаятъ е опадналъ. Изглежда, тогава е цвѣтѣло и златарството (куюнджилъкъ), ако може да се сжди по факта, че двама християни сж били обвинени въ фалшификация на монети и на 22 юний 1789 г. сж били обесени, а имотътъ имъ билъ конфискуванъ². Занаятъ, който е поставялъ Охридъ въ сношение съ международни пазари, било кожухарството (кюрчилъкъ). Не се знае точно, отъ кога охридчани почнали да се занимаватъ съ тая индустрия. Въ своята автобиография К. Шапкаревъ, като казва, че дѣдо му Паскалъ билъ шапкаръ, забелязва: „на това време кечеджилъкъ-тъ въ Охридъ много се работалъ, и самата търговия що въртеле охридчани была тая. Сега се замѣни съ кюрчилокъ-тъ“ (к. н.)³ Сигурно, Шапкаревъ иска да каже не, че по-рано не е съществувалъ тоя занаятъ въ Охридъ, а че къмъ 1864 г., когато е писалъ автобиографията си, кожухарството е заело главно мѣсто между другитѣ занаяти. Кожуситѣ, които се давали за прикя и били забранени отъ охридската община въ 1759 г.,⁴ ще да сж били изработвани въ Охридъ, а не вънъ. Знае се, че къмъ 1767 г., когато е паднала Охридската архиепископия, въ Цариградъ имало охридска колония, между която е имало и кожухари⁵. Народното предание счита виновници за падането на Охридската архиепископия четирма охридски богати кожухари, двама отъ които сж били султански капламаджии (доставчици на кожуси за двореца).⁶ А пъкъ, споредъ лайпциг-

¹ Автобиография на К. Шапкаревъ, Македонски прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 58—59.

² Бележка въ кодекса на св. Климентъ, прочетена отъ I. G. Hahn (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Denkschriften der kais. Akad. der wissenschaften. . . Bd XV, S. 121).

³ Макед. прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 58.

⁴ Макед. прегледъ, год. IV, кн. 1, стр. 114.

⁵ П. Р. Славейковъ, О. Неофитъ Хилендарски въ МСб., XII, стр. 393, заб. 1.

⁶ Това предание е чулъ българскиятъ пътешественикъ *** (В. Кънчевъ) въ Охридъ отъ стогодишния свещеникъ Апостолъ Мизовъ въ 1890 г. (МСб., IV, стр. 60).

скитѣ хроники, отдавна се явявали грѣцки търговци на лайпцигския панаиръ и си имали въ тоя градъ свой домъ, наричанъ и въ ново време грѣцки домъ (Griechenhaus).¹ Ако вземемъ предъ видъ, че на западъ подъ „грѣцки“ сж разбирали не само грѣци по народностъ, а и изобщо православни и че отъ 60-тѣ години на XIX в., наистина, Охридъ е билъ въ оживени търговски връзки съ Лайпцигъ чрезъ кожухарството, та възможно е и презъ XVIII в., когато той е ималъ сношения съ Венеция, да е търгувалъ и съ Лайпцигъ чрезъ сжщата индустрия.

Въ Охридъ кожухарството силно се е развило следъ Кримската война, вследствие на общия икономически подъемъ, настъналъ въ Европейска Турция отъ общото подобрене на финансовото положение на държавата и отъ усиления износъ на житни произведения.² То е станало основа за увеличение на общата стопанска мощъ на Охридската околия, та последната е могла да изплаща голѣмитѣ държавни данъци³ и сжщевременно да посрѣща разходите за народното дѣло. Тогава била основана въ Лайпцигъ голѣмата кожухарска фирма на Кецкарови, която е улеснявала доставката на сурови кожи въ Охридъ. Къмъ 1875 г. Лайпцигъ е внасялъ въ Охридъ около 91,000 лисичени и рисови кожи за 525,000 марки и голѣмо количество невѣстулки, самурени, вълчи, котешки и заешки кожи.⁴ Въ Охридъ сж били донасяни сурови кожи отъ дивечъ още и отъ Македония, Албания, Босна и Херцеговина.⁵ Първоначално лайпцигска стока сж доставяли по-голѣмитѣ кожухарски кжщи въ Охридъ, а дребнитѣ кожухари обработвали само мѣстни сурови кожи. Но по-сетне и последнитѣ почнали да си доставятъ външенъ материалъ отъ едритѣ кожухарски производители, които купували изработенитѣ отъ дребнитѣ производители кожуси и ги изпращали за проданъ най-вече въ Цариградъ и на узун-

¹ D. Totchkoff, Studien über Rauchwarenhandel und Kürschnerei insbesondere in Ochrida (Macedonien), Heidelberg, 1900, S. 57—58.

² Вж. *ibid.*, 58.

³ Споредъ Hahn въ 1863 г. Охридската каза е плащала около два милиона гр. прѣки данъци (350,000 гр. вергия за движимия и недвижимия имотъ, 70,000 гр. добавка за 1863 г., 345,000 гр. беделъ или воененъ данъкъ, 1,000,000 десетъкъ, 80,000 гр. данъкъ за кравитѣ, 32,000 гр. акцизъ). Вж. *Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar*, Bd. XV, S. 135.

⁴ D. Totchkoff, *цит. съч.*, S. 58—59. Вж. и Hahn, *цит. съч.*, S. 122.

⁵ * * Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, стр. 68.

джовския панаиръ,¹ гдето главни доставчици на кожуси сж били охридчани. Въ 1863 г. въ Охридъ е имало 150 кожухарски работилници (срещу 12 по-рано).² Тѣ сж продължавали да действуватъ почти до надвечерието на руско-турската война съ 800 работници и толкова работнички, които работили у дома си³. Работниците се дѣлили на майстори, калфи и чираци. Тѣ работили съ надница, като се смѣталъ работниятъ день отъ заранъ до вечеръ, или пъкъ на парче. Преди кримската война единъ чиракъ е получавалъ на день отъ 60 пари до 2 гр., понѣкога и закуска (сухъ хлѣбъ и чесновъ лукъ);⁴ а майсторътъ—до 15 гр.⁵ Не сж известни надниците презъ време на разцвѣта на кожухарството (1856—1877), но ако въ 1863 г. майсторската надница за зименъ день била 4—5 гр.,⁶ то после не ще да сж били значително увеличени. За голѣмото производство се предлагали и много работни рѣце, което не позволявало да се покачватъ надниците. Тукъ имало значение и подигнатото общо благосъстояние, при което ценитѣ на хранитѣ не сж били високи. Презъ време на упадъка на кожухарството надниците пакъ се движели почти въ предишния размѣръ (майсторъ е получавалъ 15—20 гр., калфа 5—10 гр., а чиракъ 60 пари безъ храна),⁷ но въ сравнение съ предишнитѣ надници тѣ сж били низки поради скѣпотията.

Презъ време на църковната борба голѣма частъ отъ жителитѣ на квартала Варошъ е намирала поминѣкъ въ кожухарската индустрия. Тѣ представлявали една голѣма производителна кооперация или професионална организация, въ която свободно се лѣбела бѣлгарска речъ и е действувалъ енергиченъ бѣлгарски духъ. На тази занаятчийска организация трѣбвало

¹ Hahn, цит. съч., S. 122; * Битолско, Прѣспа и Охридско, IV, стр. 68; Totchkoff, цит. съч., S. 70.

² Hahn, цит. съч., S. 122. Къмъ 1850 г. сжществували кожухарницитѣ на попъ Симови, братя К. Паунчеви, Пармакови, Кецакови, Кочареви и Точкови (Автобиографията на К. Шапкаревъ, Макед. Прегледъ, год. III, кн. 1, стр. 53).

³ Totchkoff, цит. съч., S. 67; срв. * Битолско, Прѣспа и Охридско, МСБ, IV, стр. 68.

⁴ Автобиографията на К. Шапкаревъ, Макед. прегледъ, год. III кн. 2, стр. 29, 31 и 32.

⁵ Hahn, цит. съч., S. 122.

⁶ Pag. cit.

⁷ Totchkoff, цит. съч., 68.

само да се заговори за националенъ идеалъ, за да станѣла пламененъ борецъ за неговото осъществение. Съ тази стопанска особеностъ на Охридъ презъ това време се обяснява, че Варошъ, въ лицето на своитѣ първенци, повечето отъ които сж били кожухари, е движелъ цѣлия градъ и цѣлата епархия; билъ една негласна българска община много време преди формалното ѣ учредяване. Сигурно, кожухарската организация е налагала на града да се подържа решението на охридската община отъ 1759 г. за прикята.¹ Тази организация е импулсирала съ примѣра си гражданитѣ да се надпреварватъ въ даване сили и пожертвувания за народното дѣло. Кюркчийската каса, за която по-рано говорихме, е изпълнявала ролята на мѣстна банка, която е финансирала града въ борбата му противъ елинизма. Предаността на водителитѣ-първенци къмъ дѣлото била тѣй голѣма, че нѣкои отъ тѣхъ (Коста П. Размовъ, Гр. Паунчевъ, П. Огненовъ, Илия Чобановъ)² въ края на краищата се разорили материално.

Кожухарството е почнало да отпада заедно съ общото упадане на занаятитѣ, предизвикано отъ конкуренцията на европейскитѣ фабрики, която се появила въ Турция съ построяването на желѣзопѣтнитѣ линии. Румелийската линия е премахнала узунджовския панаиръ, който за последенъ пѣтъ се състоялъ две години следъ построяването на тази линия малко преди Априлското въстание.³ Освенъ по тази обща причина, кожухарството е упадало и поради това, че европейското облѣкло взело все повече да се разпространява между турци и християни въ градоветѣ. При това костурскитѣ кожухари почнали да конкуриратъ на охридскитѣ.⁴ По тая причина въ Охридъ постѣпенно намалявали кожухарскитѣ кжщи и къмъ 1890 г. имало само 2 съ около 100 работници и нѣколко дребни кожухари.⁵ И къмъ 1900 г. е имало 2 голѣми и 4 малки кожухарски кжщи. Въ голѣмитѣ работилници сж работили лѣте 50—60 д. и зиме 30—40, а въ мал-

¹ Hahn съобщава, че въ 1863 г. въ Охридъ още се подържало това решение само съ едно измѣнение, че сега давали кожуси (Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar, Bd. XV, S. 121).

² Е. Спространовъ, МСб, XIII, стр. 674—675; Гр. Пърличевъ, Автобиография, МСб, XI, стр. 400.

³ Totchkoff, цит. съч., S. 71.

⁴ Ibid., S. 73.

⁵ * * * Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV стр. 68.

китѣ 10—15 д. или съ кожухарство се занимавали всичко 48 майстори, 74 калфи и 18 чираци.¹ Търговията съ кожухарство държели въ ржцетѣ си главно дветѣ голѣми кжщи, които изпращали изработенитѣ стоки за проданъ въ Цариградъ и Пловдивъ, гдето имали свои клонове.²

Престаналъ да бжде голѣмъ центъръ на кожухарската индустрия, Охридъ е почналъ бърже да запада икономически. За това много сж благоприятствували голѣмитѣ данъци, турскиятъ тероръ надъ българското население и особено върлуването на разбойници по планинскитѣ пжтища Охридъ—Ресенъ и Охридъ—Дебъръ. Ново голѣмо производство градътъ не можа да създаде, а се ограничаваше съ износъ на зеленчукъ и овоция въ Поградецъ, Ресенъ, Струга и Дебъръ, както и на риба въ Битоля, Прилепъ и др. градове. Но и риболовството взе да отпада, понеже рибата намаляваше поради безразборното ѝ ловене, което бѣше резултатъ на това, че държавата продаваше правото на риболовъ³, а купувачитѣ (обикновено турци) препродаваха частъ отъ езерото на мѣстнитѣ рибари. Още въ 1890 г. бѣлг. пжтешественикъ е констатиралъ търговски застои.⁴ И следъ това, презъ цѣлия турски режимъ, охридската чаршия бѣ унила и мъртва, освенъ въ понедѣлникъ, когато ставаше пазаръ. Икономическата криза заставаше нѣкои граждани и селяни да търсятъ поминѣкъ въ други градове (Битоля, Солунъ, Цариградъ) и др. държави (България, Ромъния, Австрия, Германия и др.). Гурбетчийството имаше тая добра страна, че внасяха въ града отъ вънъ повече или по-малко пари, но то имаше и лоша страна, че мнозина отъ гурбетчиитѣ захващаха постоянна работа въ чужбина и се изселяваха тамъ съ семействата си. Съ това българското население на града се намаляваше, имотитѣ (кжщи, ниви, лозя) постепенно губѣха действителната си стойностъ и даже бѣха изоставяни. Въ 1877 г. Охридъ е ималъ 2000 български кжщи и 1100 албаномухамедански⁵, но въ 1890 г., споредъ турската статистика, въ Охридъ е имало 2409 кжщи, отъ които 1253 христ. и 1156 мохам. съ

¹ Totchkoff, цит. съч., S 67.

² Ibid., S. 72.

³ За 1889—1890 г. охридската частъ отъ езерото била продадена за 4760 л. т., а по-рано, когато имало риба въ изобилие, за 7000 л. т.; поградецката пѣкъ частъ на езерото—за 1820 л. т. (* * * Битолско, Прѣспа и Охридско, МСб, IV, стр. 52).

⁴ МСб, IV, стр. 65.

⁵ В. Тепловъ, Матеріали для статистики Болгарии, Эракии и Македонии, 1877. С. Петербургъ, стр. 273. Въ цѣлата Охридска каза е имало всичко 6398 бѣлг. к. и 2022 мохам. (ibid., 273—273)

население 11,900 нуфузи, отъ които 6140 мъже и 5760 жени, по народностъ 5840 българи, 5408 турци и албанци, около 600 власи и 1 гръцка фамилия.¹ А споредъ статистиката на В. Кънчовъ, въ 1900 г. Охридъ е наброявалъ 14,860 ж., отъ които 8000 българи, 5000 турци, 800 албанци (300 християни и 500 мухамедани), 460 власи и 600 цигани.² Следъ тая година, поради започналото революционно движение, още повече се усиляше емигрирането. Преселването на семейства отъ нѣкои околни села въ Охридъ не можеше да уравни изселването на градскитѣ жители.

Подъ сръбско владичество Охридъ още повече западна, тъй като е откъснатъ отъ предишнитѣ си важни тържища — Поградецъ и Елбасанъ и заедно съ цѣла Македония носи тежко данъчно бреме. Тѣснолинейката, която го свързва съ Кичево—Гостиваръ—Тетово—Скопье, не допринася [за икономическото му издигане, защото нѣма какво друго да изнася съ нея, освенъ риба, каквато обаче нѣма въ голѣмо количество и не е достъпна за по-широкъ кръгъ потребители поради високата ѣ цена. Сега градътъ представлява още по-печално зрелище, отколкото презъ време на всеобщата война. Срутенитѣ или клонещитѣ къмъ срутване къщи въ Вароша и Месокастро сж много повече, отколкото преди. Голѣмитѣ сгради на стари фамилии (Гр. Паунчевъ, Конст. Робевъ, Хр. Точковъ, Ант. Митановъ, Андроникъ Скопачковъ, Тодосъ Карчевъ и др.) или сж изравнени съ земята, или скоро ще се съборятъ.

* * *

Революционното движение въ Старопланинска България се отеквало и въ Македония. Известната учителка (въ Прилепъ, Охридъ, Битоля, Велесъ и другаде) баба Недѣля Петкова е разпространявала бунтовни пѣсни („Стани, стани, юнакъ Балкански!“, „Кжде си ти любовъ народна!“ и др.)² Сжщото ще да е правѣла и дъщеря ѣ Станислава, учителка въ Македония. Въ 1876 г. тя е приготвила знамето на малешевския войвода Димитъръ п. Георгиевъ, за когото е написала и стихотворение.³ Въ 1870 или 1871 г. Василъ Левски е основалъ

¹ * * * Битолско, Прѣспа и Охридско. МСб, IV, 56.

² Македония. Етнография и статистика 1900 г., София, стр. 252. Споредъ статистиката на В. Тепловъ, къмъ 1889 г. Охридската каза е имала 42,760 българи, 2 гърци и 2,450 власи (Грекоболг. церковный въпросъ, 1889, стр. 240); споредъ статистиката на проф. Йор. Ивановъ, къмъ 1912 г. сжщата каза е имала 40,400 бълг., 5000 турци, 1750 власи, 8000 албанци, 570 цигани, — всичко 55,720 д. (Българитѣ въ Македония, второ допълнено изд., 1917 г. стр. 105).

³ Вж. у К. Шапкаревъ, Бълг. прегледъ, II, кн. VIII, стр. 137.

⁴ Македонцитѣ въ културнополитическия животъ на България. Анкета на Изпълн. к-тъ на македонскитѣ братства, София 1918 г., стр. 16—17.

комитетъ въ Крива Паланка¹, отгдето, навѣрно, е посетилъ и други близки градове. По внушение на П. Р. Славейковъ, Арсений Костенцевъ, продавайки книги низъ разни македонски градове, е посвещавалъ въ революционната идея свещеници, учители и младежи.² Имайки предъ видъ това, както и обстоятелството, че охридскитѣ търговци ежегодно се срѣщали на узунджовския панаиръ съ търговци отъ България, то трѣбва да се допусне, че и Охридъ, борейки се противъ фенерското иго, е копнѣелъ за освобождение отъ турцитѣ. Веднажъ Стефанъ Пармаковъ се явилъ при българския екзархъ Антимъ I и въ време на разговора нѣкой отъ присѣстувалитѣ казалъ: „Слава Богу, сега имаме своя църква!“ На това Пармаковъ е възразилъ: „Църква безъ царство е мъртва“.³ Дали до руско-турската война е имало въ Охридъ сериозно революционно брожение, нѣмаме напълно достовѣрни сведения.⁴ Наистина, турцитѣ сж обвинявали митроп. Натанаила

¹ Материали за историята на градъ Криворѣчна Паланка. Спомени отъ Мих. Ив. Македонски. София, 1925 г., стр. 17—19.

² Сборникъ на Бѣлг. Академия на наукитѣ, кн. VI, 1916 г., стр. 34 и 44.

³ Това ми разправи самъ Ст. Пармаковъ презъ време на всеобщата война въ Охридъ.

⁴ Споменатиятъ Ст. Пармаковъ ме увѣряваше, че въ времето на Натанаила (1874—1877) въ Охридъ била образувана съзаклятническа група, въ което влизали той, Златанъ Бойкикевъ (братъ на Натанаила), Иванъ Паунчевъ, Никола Минджовъ, Дим. Узуновъ, Наумъ Филевъ, Гр. Пърличевъ, Коче Групчевъ, Коста Лимончевъ, Конст. Робевъ, Коле Филдишовъ, Никола Бочкаровъ, Коста Терзяновъ, Ст. Старовчевъ, Пандо Манчевъ. Последнитѣ четирма и Пармаковъ сж били терористи: излизали нощно време и правили пакости на турцитѣ. Веднажъ тѣ унищожили всички турски бостани, а при „Св. Размо“ даже е завързала сражение съ турцитѣ и билъ убитъ Ник. Бочкаровъ, на чието погребение се стекълъ многоброенъ народъ и Гр. Пърличевъ държалъ покъртителна речъ. Споредъ сжщия, Иванъ Паунчевъ ужъ билъ въ връзка съ Централния революционенъ комитетъ въ Букурещъ и заподозренъ презъ време на Цариградската конференция въ 1876 год. е избѣгалъ въ Атина. За това бѣгство на Ив. Паунчевъ се говори и въ свидетелството, издадено нему отъ негови познати отъ 1.V. 1885 г. (Документи на дейността на Ив. Григоровъ Паунчевъ, 1909 г., София, стр. 6). Дюкянътъ на Коче Групчевъ (на житно пазарище) — после сърбоманинъ и издатель на сръбския в. „Цариградски гласник“ — билъ единъ видъ комитетски клубъ. Тукъ били предавани европейски и революционни бѣлг. вестници, носени тайно отъ охридчани отъ Солунъ и

въ бунтовничество и, както по-горе споменахъ, следъ освобождението на България султанътъ не му позволилъ да се върне въ Охридъ, но не може да се твърди, че презъ времето, когато билъ въ Охридъ, митр. Натанаилъ се стремилъ да създаде революционно движение въ епархията си, както е правѣлъ после следъ освобождението на България. Знае се, обаче, че въ освободителната борба на старопланинскитѣ българи сж участвували, между другитѣ македонци, и охридчани. Така, известни сж въ четата на Филипъ Тотю презъ 1876 г. десетъ души отъ Охридъ (Ник. Богдановъ, Ив. Димитровъ, Ив. Апостоловъ, Ив. Теофиловъ, Коста Мановъ, Коста Райковъ, Ник. Йончевъ, Ник. Наумовъ, Ник. Тасевъ, Христо Павловъ)¹; въ четата на Хр. Ботевъ — Антонъ Македонецътъ²; въ българското опълчение презъ руско-турската война — 45 отъ Охридъ и 7 отъ охридскитѣ села.³

Презъ руско-турската война голѣми били надеждитѣ на охридчани за освобождение. Всѣки день младежи сж излизали къмъ манастира „Св. Петка“ и очаквали да се появятъ първитѣ руски патраули. Благодарствениятъ адресъ на бѣлг. народъ до Царя-Освободителя отъ 1878 г. билъ подписанъ и отъ много охридски граждани (Конст. Робевъ, Христо Пауновъ, Петъръ Огненовъ, Дим. п. Симоновъ, Стефанъ Блажевъ, Паунъ Костевъ, Божилъ Блажевъ, Ив. Цвѣтановъ, Кост. Алексовъ и др.).⁴ Следъ Берлинския конгресъ охридчани не паднали духомъ. Следъ Кресненското и Разложкото въстание е започнало революционно движение въ нѣкои западномакедонски градове, между които билъ и Охридъ⁵. Въ

Драчъ. Пармаковъ бѣше интелигентенъ човѣкъ, но при все това не знамъ, до колко сж вѣрни неговитѣ сведения. За съжаление, не можамъ да ги провѣря, защото отдавна сж измрѣли всички споменавани отъ Пармаковъ лица.

¹ Македонцитѣ въ културнополит. животъ на България, стр. 30.

² Зах. Стояновъ, Хр. Ботевъ, стр. 472.

³ Вж. списъка въ „Македонцитѣ въ културнополитическия животъ на България“, стр. 32—41. Споредъ тоя списъкъ, най-много доброволци сж дали Охридъ и Битоля.

⁴ Минало, Българомакедонско научно списание, редакторъ Г. Д. Баласчевъ, София, 1913 г., кн. 7 и 8, стр. 372.

⁵ Споредъ разказитѣ на охридчани — съвременници на това движение, следъ руско-турската война Иванъ Паунчевъ се върналъ отъ Атина въ Охридъ и, насърденъ отъ битолския руски консулъ, е въз-

1880 г. се явили чети въ Дебърско, Кичевско и Охридско. Въ Охридско е действувалъ войводата Мицко, а въ Демиръ-Хисарско и Прилепско войводата Ильо отъ с. Илино. Съзаклятнически групи имало въ града и нѣкои села въ Дебърца (Сливово, Годивье и др.). Ханищата на Коста Мануловъ и Наумъ Чиновъ сж били пунктове за връзка съ съзаклятниците-селяни. Тѣ се намирали въ връзка съ четата, която много е подигала духа на младежъта. На свадби и други домашни увеселения младитѣ пѣли бунтовни пѣсни („Вѣтъръ ечи, балканъ стене“, „Дойде време ставайте, отъ сънь се събуждайте“). Мечтата имъ била да станатъ комити. Нѣкои отъ тѣхъ (Лямбо Автовъ, Коста Шокевъ и Георги Шекеровъ), безъ знанието на домашнитѣ имъ, презъ пролѣтътъ 1881 г. сж заминали да постѣпятъ въ четата на Мицко, когото намѣрили въ с. Сливово съ около 15 четници, — всички въ албанско облѣкло.

Насока на движението е давалъ митрополитъ Натанаилъ отъ Кюстендилъ. Въ едно писмо, изпратено до Ильо войвода, той е благославялъ започнатото освободително дѣло и давалъ наставления на войводитѣ, какъ да действуватъ, за да се разшири и закрепне революционната организация. Той ги съветвалъ да установятъ канали къмъ Албания (за Дебъръ, Корча, Елбасанъ, Тирана и Шкодра)

становилъ съзаклятието, въ което сж влѣзли и нови граждани като Стефанъ Тримчевъ, Георги Снѣгаровъ, Ангелъ Яневъ, Иванъ Блажевъ (Кичевецъ), Коста Нелчиновъ, Спасе Нерѣзановъ, Христо Момировъ, Коста Мануловъ, Дим. Писиновъ, Ангелъ и Петъръ Спространовъ, Зафиръ Бѣлевъ, Кольо Сионъ, Марко Гинека и др. Тѣ повикали въ града Ильо войвода, който билъ дошелъ въ Охридско съ четата си. Ильо войвода е влѣзълъ въ града и три дена се крилъ въ дома на Минджови, а четата му престояла въ манастира „Св. Петка“. Съзаклятниците решили да събератъ доброволни помощи отъ гражданитѣ. Ст. Пармаковъ събралъ за два часа 34 л. т. само отъ нѣколко души, а майката на Сотиръ Минджовъ е дала на войводата дрехи за него и четниците му. Съзаклятниците събирали сжщо и печати за общо заявление до битолския руски консулъ, комуто искали да съобщатъ, че иматъ 3,000 пушки и сж готови за въстание. За повикването на войводата Ильо въ Охридъ се говори и въ присждата на битолския апелативенъ сждъ отъ 17 августъ 1881 г. върху охридчанина Ив. Паунчевъ (Документи за дейността на Ив. Григоровъ Паунчевъ, София, 1909, стр. 3—4).

като привлѣкатъ мѣстни турци, за да имъ доставятъ оржие, и да избѣгватъ схватки съ турскитѣ войски.¹

Въ 1881 г. съзаклятието било открито отъ Шакиръ бей, чифликчия въ с. Издеглавѣе, който е узналъ за него отъ единъ бѣлгаринъ отъ с. Годивѣе. Арестувани били мнозина отъ участницитѣ (К. Лимончевъ, Коста и Петръ Манулови, Наумъ Филевъ, Кръстанъ Блажевъ, Ив. Блажевъ, Ив. и Зафиръ Бѣлеви, Ангелъ и Петръ Спространови, Стоянъ Петковски отъ с. Куратица, Христо Платски отъ с. Плаке, Златанъ Бойкикевъ и др.). Нѣкои отъ тѣхъ били изпратени на заточение.² Ив. Паунчевъ и другъ единъ по име Иванъ (може би, отъ с. Сливово) сж избѣгали, и Битолскиятъ апелативенъ сждъ съ решение отъ 17. VIII 1881 г. ги осждилъ задочно на доживотенъ затворъ, като ги лишилъ отъ граждански права и секвестиралъ всичкитѣ имъ имоти.³ Викани били на изследване въ Битолския сждъ и учителитѣ Дим. Узуновъ и Гр. Пърличевъ.⁴

Макаръ и да билъ жестоко наказанъ, тоя революционенъ опитъ, въ Охридъ не е изчезналъ съвсемъ бунтовниятъ духъ. Оживенитѣ му връзки съ своитѣ емигранти въ Бѣлгария били единъ видъ жицитѣ, презъ които отъ време на време се вливалъ въ него революционенъ токъ. Омразата между бѣлгари и турци ставала все по-дълбока поради безчинията на последнитѣ. Младежитѣ сж продължавали да пѣятъ въ домашенъ кръгъ бунтовни пѣсни, и сегизъ-тогизъ нѣкой отъ тѣхъ се осмелявалъ да се спречка съ турци. А сръбско-бѣлгарската война, въ която взели участие много охридчани емигранти⁵, още по-

¹ Тѣзи сведения черпя отъ Лямбо Автовъ, бившъ кметъ на Охридъ презъ всеобщата война.

² Македонцитѣ въ културно-политическия животъ [на Бѣлгария, стр. 96. Въ тоя списъкъ се посочва, че Наумъ Филевъ е умрѣлъ на заточение, а въ действителность той е починалъ въ София. Имената на другитѣ арестувани посочвамъ по показанията на съвременницитѣ Лямбо Автовъ, дяконъ Г. Снѣгаровъ (кяята) и др.

³ Документи за деятелността на Ив. Григоровъ Паунчевъ, 1909 г., стр. 4. Споредъ тая присжда, другаритѣ на Паунчевъ признали, че той и другиятъ Иванъ сж пѣвикали въ Охридъ войводата Ильо и сж направили бунтовническо събрание. Нѣкои съвременници посочватъ едно или друго лице като издайникъ, но понеже не може да се провѣри тѣхното твърдение, замълчавамъ имената на обвиняванитѣ лица.

⁴ Екз. вход. дневникъ за 1881 г. № 290 отъ 4 априль.

⁵ Вж. Македонцитѣ въ културно-политическия животъ на Бѣлгария, стр. 47—48.

вече е усилила тѣхната национална гордостъ и самоувѣреностъ. Затова Охридъ билъ единъ отъ първитѣ градове, които е обхванала основаната въ 1893 г. македонска вътрешна революционна организация. Въ 1894 г. тамъ вече има революционенъ комитетъ съ членове Никола Филипчевъ, Кл. Заровъ, Алекс. Чакъровъ и др. Заедно съ духовното издигане на Охридъ следъ 1890 г., отъ когато той почналъ да има български митрополити, тамъ се засилваше и революционното движение. Въ нѣколко години револ. организация обхвана всички слоеве въ града и селата. Главни организатори на селата бѣха Хр. Узуновъ и Методий Патчевъ¹. Въ 1898 г. м. августъ, по заповѣдъ на револ. комитетъ, учителтъ Методий Патчевъ, родомъ отъ Охридъ, уби сръбоманския агентъ Д. Гърдановъ посрѣдъ бѣлъ день, на главната улица, до кжщитѣ на Топалчеви и Ангеле Кацковъ. Съ този актъ рев. организация за винаги тури край на сръбската пропаганда въ Охридъ и околията му и даде да се разбере, че е вече страшна обществена сила. Арестувани бѣха Мет. Патчевъ, Кир. Пърличевъ и членоветѣ на рев. комитетъ Ив. Групчевъ и Хр. Узуновъ (учители въ Охридъ), обаче това никакъ не разколеба положението на мѣстната рев. организация. Напротивъ, следъ това борческата мощъ взе да расте бързо, и Охридско отъ свѣрталище на турски и арнаутски харамии се превърна въ неразбиваема крепостъ на високъ революционенъ духъ. Отъ гръцката граница, макаръ и да бѣше далече, редовно се пренасяха отъ Поградецъ гръцки пушки и патрони. Въ това отношение най-вече съдействуваха нѣкои отъ крайезерскитѣ села, които бѣха подъ бдителното ръководство на покойния охридски шекерджия Дуле Снѣгаровъ, чийто дюкянъ (сжщиятъ, който по-рано е държалъ Коче Групчевъ) служеше като една пощенска станция на Охридския револ. комитетъ за крайезерския районъ. Освенъ това, доставяха се пушки отъ Тетово и Дебъръ².

Както на всѣкжде въ Македония, така и въ Охридско къмъ 1901 г. се образува околийска чета, а въ следнитѣ

¹ Л. Милетичъ, Борбата въ Костурско и Охридско, изд. на Макед. наученъ институтъ, 1926 г., стр. 69.

² Ibid., стр. 82.

години вече се движеха по райони нѣколко четъ, на чело на които стоеха и селяни като Дѣянъ Димитровъ, Тасе Христовъ, Никола Митревъ, попъ Христо, Марко Павлевъ, Смиле Войдановъ.

Кичевската афера въ 1900 г. засегна и съседнитѣ градове, между които и Охридъ. На 17 януарий 1903 г. била открита четата на попъ Христо (псевдонимъ Страхилъ) въ с. Койнско¹, и турската войска е подложила на жестоки изтезания 49 д. отъ това село и близкитѣ села, 29 д. били затворени и 7 д. избѣгали въ гората. На 15 мартъ войводата Деянъ съ четата си билъ заграденъ отъ турска войска въ с. Жрбино (Дебърца)². На помощъ му се затекли отъ селата повече отъ 700 въоръжени милиционери и разбили аскера, който е далъ 38 убити и 29 ранени. Турски потери се втурнали въ 15 села и били изтезавани 318 д., 17 отъ които умрѣли, безъ да издадатъ организационната тайна, 147 д. били затворени, а другитѣ избѣгали³. При село Оздоляни билъ убитъ Тома Давидовъ, който съ своята чета (ревизионна) и четитѣ на Тасе Христовъ, Марко Павлевъ и Никола Митревъ се спусналъ на помощъ на Деяна⁴. Въ конгреса на В. Р. О. въ Смилево (на 23 априлъ 1903 г.) сж участвували охридскитѣ ръководители Хр. Узуновъ и Лука Групчевъ съ войводитѣ Деянъ и Тасе⁵, които следъ закриването на конгреса се заели усилено да подготвятъ населението за въстание. На 2 августъ (20 юлий) 1903 г. масово въстанаха всички охридски села, освенъ крайезерскитѣ. Главна база на въстанието бѣха гжститѣ гори на Дебърца. Околийското горско началство се състоеше отъ охридчанитѣ Хр. Узуновъ, Антонъ Кецкаровъ, Наумъ Цвѣтиновъ, Ал. Чакъровъ, Наумъ Златаревъ. Борбата бѣше неравна. Всичко въ Охридската каза били 2091 въстаници (въ охридскитѣ райони Горна Дебърца, Долна Дебърца и Орта-кьой и въ стружкитѣ райони Малесия и Дримъ-колъ) срещу 45,893 войници. Частно въ сражението въ мѣстността Горица (при с. Сливово) на

¹ Вж. Борбата въ Костурско и Охридско, София, 1926 г., стр. 87.

² Ibid. стр. 88.

³ А. Томовъ и Г. Баждаровъ, Революционната борба въ Македония, 1917 г., София, стр. 49.

⁴ Вж. Борбата въ Костурско и Охридско, стр. 88.

⁵ Ibid. стр. 92.

2 авг. ст. ст. сж участвували 200 вѣст. срещу 2000 войници¹; при с. Турье на 22 августъ ст. ст. — 132 вѣст. срещу 4.508 войници; въ с. Мраморъ на 25 августъ — 250 вѣст. срещу 4,000 в. въ продължение на 4 часа; при с. с. Куратица и Свинища на 13 септемврий — 85 вѣст. срещу 9000 войн. въ продължение на 13 ч.². Въстаницитѣ сж имали най-продължителни сражения при Умища (11 ч.), Марково долче и Ташъ-Марунища (по 13 ч.), Издеглавье (обсада отъ 33 ч.). Останалитѣ сражения сж варирали между 2 и 9 часа. По жертви отъ страна на въстаницитѣ 13 сражения били безъ загуби, а отъ страна на турцитѣ нито едно. Всичко убити и ранени е имало 118 вѣст. (5.60%) и 347 войн. (0.80%)³. Най-много загуби сж имали въстаницитѣ въ мѣстността Гърмешница (надъ с. с. Лешани и Куратица), гдето имало повече отъ 1500 семейства отъ околнитѣ села. Това се дължало на предателството на Веляна Славевъ отъ с. Речица. На 30 августъ много войска е обсадила въстаницитѣ и народа отъ три страни, като ги обстрелялъ съ 5 горски орждия. Тукъ били убити 32 въстаника и отъ народа около 160 д. (жени, деца, старци и мжже безъ оржие). Следъ сражението войската се предала на изстѣпления. Имало жени обезчестени и заклани, деца хвърлени отъ скалитѣ и разбити⁴. По загуби въ въстаници Охридската каза заема второ мѣсто (следъ Битолската). По опустошение тя иде следъ Битолско и Костурско: 42 села (2064 кжщи) изгорени и 13,144 д. безъ подслонъ.⁵

Въ Охридската каза въстанието продължи $2\frac{1}{2}$ м. и спрѣ едва въ първата половина на м. октомврий. Градътъ бѣ запазенъ отъ турски изстѣпления презъ цѣлото време на въстанието, благодарение на умния охридски каймакамъ Мехди бей (образованъ албанецъ), който постоянно обикаляше града на конь съ нѣколко конни стражари и увещаваше турското население да мирува.

Жестоко потушеното въстание омаломощи икономически Охридско, но не и борческия му духъ. Едни отъ останалитѣ

¹ Л. Милетичъ, Борбата въ Костурско и Охридско, стр. 115.

² А. Томовъ и Г. Баждаровъ, цит. съч., стр. 68.

³ La Macédoine et le vilayet d'Andrinople (1893-1903). Mémoire de l'Organisation intérieure. 1904. p. 137.

⁴ Л. Милетичъ, Борбата въ Костурско и Охридско, стр. 121.

⁵ у А. Томовъ и Г. Баждаровъ, цит. кн., стр. 78.

живи членове на въстанишкия щабъ успѣха да се прибератъ въ България, но охридскиятъ войвода Хр. Узуновъ остана на мѣстото си да подържа духа на пострадалото население.

При въвеждането на мюрцшегскитѣ реформи (1904 г.), охридската каза влѣзе въ сектора на италиянския контролъ. Понеже реформитѣ бѣха незадоволителни, Охридско живо участвува въ усилената борба, която продължи да води М. В. Р. организация. То остана незасегнато отъ междуособицитѣ на централисти и върховисти, като изцѣло остана вѣрно на М. В. Р. О. Сжщо тукъ не можаха да проникнатъ сръбски чети, които върлуваха въ съседното Порече. Охридскиятъ революционенъ комитетъ бѣ тѣй силенъ, както и преди въстанието: разглеждаше спорове между християни, опредѣляше ценитѣ на съѣстнитѣ продукти, сватбенитѣ дарове и облѣкло, налагаше данъци, даже бѣше наложилъ да се облепватъ заявления съ издаденитѣ отъ него гербови марки (въ срѣдата лѣвъ и надписъ „Автономна Македония“). Даже понѣкога и турци се виждаха принудени да молятъ комитета да разгледа тѣхни спорове съ българи. По увѣрението на Г. Ив. Бѣлевъ, който презъ 1904 г. е посетилъ Охридъ, тѣ сжщо сж облепвали заявленията си съ комитетскитѣ гербови марки.

Презъ време на Хуриета, както и въ другитѣ градове, въ Охридъ бѣ образуванъ конституционенъ клубъ, който бѣ закритъ отъ младотурцитѣ въ 1910 г. Подъ негово ръководство, гражданитѣ водѣха енергична политическа борба. Презъ 1909 г. бѣха свикани нѣколко граждански събрания противъ младотурскитѣ притѣснения и закона за църквитѣ въ села съ смѣсено население (екзархийско и патриаршеско).

Младотурскитѣ преследвания и убийства на бивши революционни дейци принудиха и охридчани да възобновятъ въ 1910 г. старата си революционна борба. Начело на движението застана войводата П. Чаулевъ, който бѣ избранъ и за членъ на централния комитетъ¹. Въ 1911 г. въ охридския пазаръ бѣ извършенъ атентатъ. Младотурцитѣ още повече усилиха своя тероръ надъ българитѣ, но не сломиха духа имъ.

Презъ балканската война голѣмъ брой охридчани и емигранти взеха участие въ македонското опълчение, единъ отъ

¹ Другитѣ членове бѣха Тодоръ Александровъ и Хр. Чернопѣвъ (Вж. у А. Томовъ и Г. Баждаровъ, Революционна борба въ Македония, стр. 141)

организаторитѣ и водителитѣ на което бѣше запасниятъ полковникъ (после генералъ) Александъръ Протогеровъ, родомъ отъ Охридъ. Презъ време на междусъюзнишката война (17. VI — 27. VIII, 1913 г.) охридскиятъ войвода П. Чаулевъ начело на чета (заедно съ войводитѣ Василъ Чакаларовъ, Георги Мончевъ, Павелъ Христовъ, Миланъ Матовъ и Миланъ Гюрлукуковъ) навлѣзе въ Македония и се яви въ тила на гръцко-сръбскитѣ войски, а следъ поражението на България, той и другитѣ останали живи войводи си пробиха пѣть въ Албания презъ Охридъ и Дебъръ¹.

Следъ Букурещкия договоръ, презъ м. септемврий 1913 г., дебранитѣ въстанаха противъ сръбското иго и заедно съ български чети нахлуха въ Струга и Охридъ. Сръбскиятъ гарнизонъ бѣ прогоненъ, но скоро настѣпи голѣма сръбска войска и, следъ продължителенъ бой на пл. Петрино, въстаницитѣ се оттеглиха въ Албания.

Презъ време на революц. движение Охридъ даде въ жертва двама голѣми ратоборци, войводитѣ Методий Патчевъ и Христо Узуновъ. Първиятъ действуваше въ Прилепско и въ м. априлъ 1902 г., следъ дводневно сражение съ турската войска при с. Кадино, се самоуби заедно съ четниците си. Вториятъ, като ржководителъ на по-голѣмата частъ отъ битолския революционенъ окржгъ, на 11 априлъ 1905 г. бѣ обсаденъ отъ турска войска прис. Цѣръ (Демиръ-Хисарско) и, следъ като му се свършиха патронитѣ, сѣщо така се самоуби заедно съ другаритѣ си

(Ще се свърши).

КЪМЪ ХАРАКТЕРИСТИКАТА НА ГРИГОРЪ С. ПЪРЛИЧЕВЪ.

(ПО СПОМЕНИ, СВЕДЕНИЯ И ДОКУМЕНТИ).

Отъ К. Г. Пърличевъ.

Ние българитѣ изобщо не сме отъ ония народи, които знаятъ добре миналото си, историята си. Когато проучваме известна личностъ, живота и дейността на която сж свързани съ нѣкоя епоха отъ нашето минало, заедно съ това ние спомогаме за по-подробното изучаване на тая последната. Чрезъ Гр. Пърличевъ, за когото не всичко се знае до сега,¹ ще хвърлимъ може би още малко свѣтлина върху една отъ най-свѣтлитѣ епохи отъ нашата история, възраждането.

Чрезъ лични възпоминания за тая твърде интересна личностъ, чрезъ сведенията, които имамъ отъ разпитъ на близки и познати на Пърличева, както и чрезъ писменитѣ документи, оставени отъ самия него, надѣвамъ се да прибавя съ следващитѣ страници нѣщо къмъ ония оскъдни известия, които сж публикувани до днесъ.

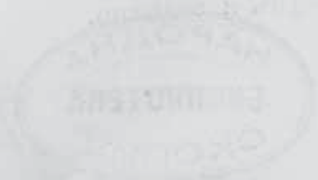
Пърличевъ никжде въ автобиографията си не споменава имената на Георги Чакъровъ отъ Струга и Миле Скопаче (Михаилъ Скопаковъ) отъ Охридъ, съ които фактъ е, който и азъ отъ най-ранна възраст помня, че другаруваше най-интимно, и тримата коментираха много често било тогавашнитѣ цариградски вестници «*Neológos*» и «*Зорница*», или пъкъ размѣняха мисли по разни обществени въпроси, по които не винаги биваха на едно и сжщо мнение. Раздѣлата му съ тѣхъ, когато М. Скопаковъ напусна Охридъ, а за Г. Чакъровъ

¹ Първи данни за Гр. С. Пърличевъ сж изнесени у насъ отъ К. М. Скопаковъ. Това е единъ историколитературенъ очеркъ «Гр. С. Пърличевъ», помѣстенъ въ «Известия на Семинара по Славянска филология» при университета въ София, кн. III. отъ 1911, който очеркъ е отпечатанъ и отдѣлно.

Григоръ С. Пърличевъ

Григоръ С. Пърличевъ

единъ день се получи известието, че е починалъ, му се е отразила безъ друго. Така, спомнямъ си, че когато Христо Д. Узуновъ дойде да съобщи у Пърличеви известието за смъртта на дѣда си (майка му е дъщеря на Г. Чакъровъ), Пърличевъ се провикна: „бре!? Та и тая ли планина падна?“ Защото Чакъровъ бѣше наистина високъ, едъръ мжжъ.

Но само това ли е пропуснато въ автобиографията на П.? Така напр. нигде той не споменава за живота си у дома, на трапезата, между семейството си. А като баща, макаръ и външно никакъ не неженъ, той не бѣше равнодушенъ и безгриженъ, а напротивъ. У дома той бѣше пълненъ властелинъ, никакъвъ други гласъ не се чуваше освенъ неговия. Не винаги бѣше склоненъ да приема посетители, макаръ и роднини. Не къмъ всички такива бѣ еднакво благоприятенъ; нѣкои отъ ония, които той считаше празнословци, не единъ пжтъ си излизаха преждевременно и сконфузени. Предпочиташе да си бжде у дома винаги, когато не бѣше въ училище, или на разходка съ сина си, или по нѣкоя работа вънъ. Най-често той бѣше обграденъ между книги — речници и съчиненията, които превеждаше, седналъ на кжта край огнището, съ писалка въ ржка и хартия на колено, или съ нѣкоя отъ любимитѣ му книги за прочитъ въ ржка, на най-обикновенъ дървенъ одъръ въ двора подъ историческата домашна черница, свежия плодъ на която, събиранъ искусно отъ ржката на майка му и продаванъ отъ самия него, му е донасялъ на времето по нѣщо за оскъдното му препитание. Знаятъ се книгитѣ, съ които си е служелъ при превеждане на Илияда и Одисея — освенъ изпратения му отъ Цариградъ гръцко-руски речникъ, това сж разни гръцки книги, руски преводи, нѣколко тома сравнителенъ преводъ на Илиядата на френски съ гръцкия текстъ настрещу и много обяснения на френски подъ линия, приключенията на Телемаха на френски. За „Смѣхуриитѣ на Ариосто“, преведени отъ него на бълг. ез., ималъ италианския текстъ на „Orlando Furioso“ отъ Torquato Tasso — „la Jerusalema libertata“ на италиански и др. и др.

А между книгитѣ, които му сж били почти нераздѣлни другари и събеседници, знаятъ се около 12 тома „Dictionnaire Philosophique“ отъ Волтера неподвързани, но цѣли и всички поетически произведения, драми и трагедии отъ сжщия на француски; 4 томчета октаво, здраво подвързани „L'Esprit des

Lois“ отъ Montesquieu, Fenelon, La Fontaine, La Rochefoucauld, Декамеронъ отъ Бокачио на французки и толкова други руски, гръцки и французки съчинения. ||X

Не малко пжти следъ прочитъ или продължително писане се разхождаше било самъ въ двора подъ черницата или на чардака съзерцавайки надъ езерото къмъ Галичица, или съ сина си на Горни-Сарай, Горна-порта, Канио, на Кукуль — въ Охридъ, или по рида надъ българскитѣ гробища и край морето — въ Солунъ. — Въ храната си билъ доста придирчивъ. Месо почти никога не хапвалъ, а главно чорба, зеленчукъ, хайверъ, риба и особено дихателнитѣ органи (ксенои) на рибата. Молитва винаги трѣбваше да чете синъ му или една отъ дъщеритѣ му както преди, тъй и подиръ ядене. Обѣдътъ свършенъ, той пийнуваше чаша вино и много често самъ започваше било нѣкой черковенъ тропаръ или народна пѣснь, или караше насъ, децата да попѣемъ. Между тия пѣсни бѣха неговата за унищожението на Охридската патриаршия („Въ хиляда и седмстотинъ шестъдесетъ и второ лѣто. . .“) оная за посрѣщането на първия български владика въ Охридъ („Бога вишнаго да славимъ. . .“), пакъ съставена отъ него, народната пѣснь „Вишничича родъ родила“, „Делми сторихме, Яно, вѣра и клетва“, „Отдавна ли си, девойче, калугерица“, „Високо стоишъ звѣздо-ле, далеко пулишъ“... или гърцката „О, К'есисъ пуля, пуля петумена“. Обличаше се скромно, но винаги спретнато и чисто; пращинка нетърпѣше върху си; особено искаше да бжде свободно облеченъ; първата колосана и модна риза той не можа да търпи и отъ тогава до края той носи само чиста риза съ мека яка и ржкави.

Въ автобиографията на П. има оговорки върху брака: „Добро е оженването, но по-добро е неоменването. Който иска да бжде полезенъ народу си, да не се жени“ - А при все това, следъ връщането си отъ второто му експедиране на заточение въ Дебъръ, П. рѣшилъ въпроса въ положителенъ смисълъ и скоро подиръ това, като вѣнецъ на победата надъ гърцизма и на тържеството на националното дѣло, той се вѣнчалъ. Бждещата му булка и помошница на старата му вече майка става Анастасия Христова Узунова. Случайността ли, съдбата ли, или нѣкой добъръ духъ навелъ Пърличева на тоя именно изборъ, а не на другъ, фактъ е обаче, че П. е

отдалъ на съпругата си най-голѣмата възхвала, пожелавайки на всѣки българинъ да има такъва като нея. За да каже това, П. е ималъ всичкитѣ основания. Темпераментъ като неговия мъчно би издържила коя и да е жена. Но Анастасия Христова Узунова, дъщеря на Христо Узуновъ и Зоица, сестра на Константина Христо Узуновъ, когото Козма Шапкаревъ е благославялъ като пръвъ свой учителъ на българско четмо¹ станала негова спътница въ живота, изнесе до край своя тежъкъ кръстъ безъ роптание и съ пълна преданостъ на своя дългъ. Не толкова нежниятъ съпругъ Пърличевъ напълно заслужено ѝ отдава своята почитъ.

Първата рожда на П. е момичето Константинка, едно лично хубаво създание, загубата на което трудно е преболѣлъ бащата. Следъ това се ражда още една дъщеря, Луйза, впоследствие оженена за Николаки Маневъ, аптекаръ въ Охридъ а отъ 1917 г. насамъ вдовица живуща въ родния градъ. Следъ нея се добива синъ Кирилъ по настоящемъ емигрантъ въ София, после пакъ дъщеря Деспина, сега въ Охридъ, и най-после вторъ синъ — Георги, роденъ въ Солунъ, починалъ тамъ-же,

Родителитѣ не лишаваха децата си отъ необходимото било въ Охридъ, Битоля или Солунъ. Лѣтно време почти винаги морскитѣ бани бѣха задължителни. Пърличевъ не напразно се бѣше училъ първо медицина. Но като педагогъ той се грижеше и за умственото възпитание на децата си, помагайки имъ, доколкото му бѣ възможно въ тѣхнитѣ уроци, или давайки имъ нужното улеснение чрезъ частенъ учителъ.

Самъ Пърличевъ се бѣ заелъ съ време да въведе своя синъ въ познанието на гръцкия езикъ, и когато бѣше учителъ въ Солунската гимназия, гдето туку-що постъпихъ, почна съ мене уроцитѣ по тоя езикъ у дома. Но азъ, гоненъ и преследванъ отъ връстницитѣ гърци отъ махалата, често пжти въ боеве съ тѣхъ, отказахъ подъ нѣкакъвъ предлогъ да уча езика на своитѣ противници.

Макаръ че по успѣхъ минавахъ отъ трети за четвърти класъ и въпреки сълзитѣ, заставенъ бѣхъ отъ баща си да повторя сжщия класъ, понеже не съмъ билъ достатъчно развитъ физически. Голѣмо значение отдаваше П. на здравето; ако не толкова на собственото си здраве, то на онова на своитѣ дѣца та и на всичкитѣ свои ученици.

¹) Вж. „М. прегледъ“ год. III. кн. 2

Когато говоримъ на тема близка до сърдцето ни, когато се докосваме до събития, отдалечени, но които обичаме и искаме да доближимъ до паметъта си, защото сж тѣсно свързани съ лица, които ни сж мили и които уважаваме, наклонни сме понѣкога да кажемъ колкото можемъ по-вече, да си възпроизведемъ, ако е възможно, всичко подробно около тѣхъ. Такъво, близко до сърдцето ни, е нашето възраждане и толкова мили ни сж дейцитѣ, които го изнесоха, защото това сж нашитѣ бащи, а нѣма нищо по заслужваще нашата почитъ и уважение.

Пърличевъ не е отъ словоохотливитѣ. А когато говори за себе си, още по-малко. Поради тая му черта, поради привързаностъта му къмъ краткостъ, Пърличевъ отминалъ въ своята автобиография подробности и факти, които ние съ голѣмо удоволствие бихме чели днесъ. Погледнете на самата автобиография. Макаръ и не голѣма по размѣръ, но една цѣла година е употребилъ за нея; фактъ, който свидѣтелствува и за голѣмата му придирчивостъ, кое заслужва да влезе въ текста и кое не. Придирчивостъ не само въ фактитѣ, които подбира и прецежда, но и въ фразитѣ и думитѣ, които отмѣрва, поправя, изхвърля, замѣства. Може би поради тия си качества Пърличевата автобиография е станала любимо пособие на преподавателитѣ по български езикъ въ Царството и, по тѣхни признания, единствения образецъ за автобиография на български.

Изобщо недружелюбенъ и скжперникъ въ раздаване на своитѣ лични симпатии, П. не ги скривалъ предъ ония, които единъ пжтъ удостоявалъ съ тѣхъ. Между немногото учители отъ последна категория били: Дойкиновъ, едѣръ, здравъ и веселъ българинъ, който често посѣщавалъ П. въ домътъ му и обичалъ да пѣе пѣсенъта: „Зеленъ листецъ, зеленъ листецъ, буково дърво“... Единъ день предъ опасността отъ единъ пожаръ, който избухналъ наблизко до домътъ на П., Дойкиновъ предъ очитѣ на изплашеното семейство на П. събралъ като хала цѣлия багажъ отъ домашни вещи, образувалъ отъ него голѣми денгове, които той сграпчвалъ въ ржцетѣ си и като обикновени бохчи ги дигалъ безъ нѣкакво видимо усилие, за да ги постави на мѣсто сигурно отъ приближаващата стихия. Другъ такъвъ билъ Т. Василевъ, авторъ на разкази, печатани въ Солунскитѣ Книжици, и агитаторъ срещу гър-

цизма въ Солунско, а специално въ с. Киречъ-Кьой. После Сплитекъ, чехъ, който подпомагалъ сина на П. по геометрия и особено по чертание; Александъръ Битраковъ, образцовъ учителъ въ основното училище въ града. И още единъ-двама други учители. А самия него всичкитъ му колеги уважавали.

Съ ученицитъ си П. е билъ обикновено строгъ, но и справедливъ. Тогавашната педагогия допускала и бой. Отъ строгостта и шамаритъ П. не се бѣ отказалъ и въ последнитъ си учителски години въ Солунъ. Даже и най-добритъ му ученици сж били удостоявани отъ него съ тоя даръ. Покойниятъ Климентъ Карагюлевъ съ извѣстно задоволство разправяше единъ день, че и той не билъ отминатъ отъ П. „Щѣше да ми бжде ядъ,“ прибавяше той, „ако и азъ, не бѣхъ получилъ отъ П. плесникъ.“ А Карагюлевъ билъ единъ отъ ученицитъ, които били гордостъ за Солунската гимназия. Отличенъ по успѣхъ и съ примѣрно поведение, той билъ любимецъ на своя преподавателъ П. Наистина съ добритъ си ученици П. се хвалеше и радваше. Посредственитъ по успѣхъ, но трудолюбиви ученици той е насърдчавалъ. „Още малко трудець ти трѣбва, за да се спасишъ!“ Спрѣмо безволнитъ и бездарни ученици е билъ язвителенъ. А колко е почиталъ трудолюбието! Какъ е величаелъ труда! И цѣлия му животъ е билъ трудъ, и пакъ трудъ. Иначе безъ трудъ П. сигурно не би могълъ да прогони (това вече не само съ силна лична инициатива, а и съ общо съдействие) гърцизма отъ своя роденъ градъ; безъ трудъ какъ би съставилъ Арматолосъ и Скендеръ-бей; какъ би научилъ елински по-добре отъ професоритъ си; какъ би направилъ два превода на Илиада и Одисея; какъ би усвоилъ старобългарски езикъ безъ преподавателъ, а отъ чуждитъ езици, освенъ гръцки, още и французки, на който даже превежда, и италиянски, отъ който превежда *Orlando Furioso* отъ Ariosto.

Економъ и пестеливъ въ всичко, П. се е показвалъ такъвъ и въ училище. Така, отъ ученицитъ си е искалъ да не хабятъ напразно страницитъ на тетрадкитъ си или мѣстото на черната дъска. „Щади мѣсто!“ е била една отъ неговитъ заповѣди. Отъ дежурния ученикъ винаги е искалъ мастилница съ толкова мастило, че като потопа писалката до дъното на мастилницата, писецътъ да се напои колкото е нужно. Тежко на оня, който му носелъ пълна мастилница.

Въ Солунъ радостъ е било въ домътъ на П. когато въ нѣкои праздни дни ученицитѣ родомъ отъ Охридъ, или гимназиалниятъ хоръ идвали на честитка.

Въ нѣкое отъ тия посещения непредпазливъ младежъ подметналъ нѣщо ласкателно по адресъ на голѣмата дъщеря на П., тогава ученичка. Радващъ се на твърде остъръ слухъ, П. дочулъ и веднага реагиралъ, казвайки: „Стани достоенъ, да ти я дамъ!“

Поетъ, какъвто бѣше по натура, П. обичаше много музиката, бѣше и рѣдъкъ хорсиграчъ и дансьоръ. Погрѣшна стѣпка, или непълненъ тактъ не търпеше. Играли и танцували и на сватбата на дъщеря му. Кумътъ, градски лѣкарь, при това и грѣкъ по народностъ, пада играйки заедно съ дамата си, братова лъщеря на П. Скандалътъ е билъ готовъ: злополучниятъ кавалеръ е билъ сконфузенъ и нищо не могло да го извини предъ разядосания Пърличевъ.

Една следа отъ общественно-възпитателната дѣйностъ на Пърличевъ намираме въ една ръкописна книжица, по всѣка вѣроятностъ преводна работа отъ елински или френски езикъ. Заглавието на ръкописа липсва; първата частъ е озаглавена „Длъжности на чловѣка като особа“ (вм. личность) и веднага следва подзаглавие „Размышленіе“. Други глави на книжката сж: Страститѣ¹, Женж, Сродныцы, Длъжности на обществото и Вѣроизповѣданіе. П-въ несъмнено е използвалъ нравственитѣ принципи и поучения прокарани въ книгата както предъ своитѣ по-възрастни ученици въ училището, следъ като е билъ вече изхвърленъ отъ употребление грѣцкия езикъ, тъй сжщо и предъ обществото въ честитѣ си проповѣди въ черква, или въ училище при разни случаи. Другото значение на този преводъ се състои въ това, че той свидѣтельствува до каква степенъ П., отличниятъ познавачъ на грѣцки, е владѣлъ български езикъ. Единъ малкъ цитатъ може би не ще бжде излишенъ, за да се види, че още въ самото начало (иска ми се да вѣрвамъ, че този преводъ на П. ще да е единъ отъ най-раннитѣ) П. си е служилъ съ единъ не лошъ за времето български езикъ. Така подъ цитираното подзаглавие „Размышленіе“ въ „Частъ първа“ на ръкописа следва текстъ:

¹ Надѣжда и страхъ, Веселіе и мрачностъ, Гнѣвъ, Сожаленіе, Желаніе и любовъ (по погрешка съ ъ, вм. ъ).

„Чловѣче, дойди си на себе и размишлявай цѣльтъ заради кождо си създанъ. размишлявай върху (последната дума после зачеркната, б. м.) силътъ си, размишлявай върху (пакъ зачеркната д. върху) потрѣбы-тъ си, размишлявай върху (и тукъ д. върху писана, а после зачеркната, б. м.) различнитъ си отношенія. . . Не бжди продерзливъ да говоришь прѣди да тегнишь словата си. не прѣдпримай ничто прѣди да испиташъ какъ-въ може да бжде край-тъ. и така безчестіе-то ще бѣга далеко отъ тебе и срамъ-тъ никога не ще познае кжщж-тж ти. раскаяніе-то не ще влѣзе въ вратата ти и мрачность-та не ще насѣдне надъ чѣло-то ти“. Такъвъ е езикътъ на П. въ цѣлата книга. Такъвъ е той и въ неговитъ слова, такъвъ е и въ автобиографията му. Що би пречело, ако така бѣше преведена и Илиядата, както и бѣ почналъ П-въ въ първия си преводъ

(„Ми проникна златобулна зора

Отъ бистри-нѣ струи океански“).

Но тогавашната българска критика (Нешо Бончевъ), посрѣщнала неблагоприятно превода. П. билъ обиденъ, поради което захвърлилъ превода си въ огъня, за да почне после втория преводъ на славянски, който езикъ П., като поетъ и славянинъ, счита за осжществимъ и възможенъ, както това личи отъ единъ неговъ предговоръ къмъ последния преводъ на Илияда, а сжщо тѣй и отъ специалната славянска граматика, която съставилъ П. за пѣлесното усвояване на тоя езикъ. — Ето и самия тоя предговоръ.

Критикъ и преводчикъ.

— Г-не, чюль съмъ, че Омировж-тж Илиадж искашь да доведешъ до половинж-тж на обемъ-тъ ѝ, и мнозина ти даватъ право: тѣ казватъ, че у Омира има много страници, които и най пламенны-тъ любители на поезиѣж-тж не гы читатъ, че развитіе(то) на книжнинж-тж не пріима до тамъ великы книгы каквыто пріимаше Омирова-та Епоха, че бы было немала полза да се скрати Илиадата и да стане ржчна книга, че нѣмаме никаквж ползж отъ дългитъ и праздны разговори, които съставлятъ половинж-тж Илиадж, че всякъ Славянинъ ще чита съ повече интересъ вашій, нежели всѣкой другій прѣводъ на Илиадж-тж, че стиховетъ Ви сж лѣсни за читаніе и за помнѣніе, че въ нихъ се намира простота-та на Омира, и

плавността на народны-тъ пѣсни, и искусство-то на художествены-тъ, че можешъ да извличяшь сълзы, че си доставилъ¹ Ектора много по интересно лице въ превода, нежели въ оригинала, че умѣлъ си да разширишь кръга на поетически-тъ волности, че си удържалъ правилно слогуудареніе... съ еднж думж, че дѣло-то Ви ще направи Епохж, както каза Цариградското „Читалище“.

— Явно, Г-не, че намерение-то Ви е да критикувате. — Да! Слава богу, съмъ критикъ; Нъ имамъ ли честь да видж вашій новъ преводъ на Илиадж-тж?

— Всесърдечно Г-не; Ето го цѣлъ. . .

— Въ пѣсень А, скращеніето е чрезмѣрно. — Да, зачтото гнѣвъ-тъ и слѣдствія-та му трѣбва да сж бързы. — Радвамъ се, че преводъ-тъ Ви дыше Омировж поезіѣ; вѣе что сте писали, е исто-то, Омирово-то. Нъ това не е Омиръ Еллинскій поетъ. нѣе Пърличевъ, българскій поетъ.* — Истина е, че не писахъ за еллины. — Добро! нъ трѣбвало бы да превеждате вѣрно: цѣлъ-та на Илиадж-тж е да противопостави Западъ противу Изтокъ, Морето противу Сѣлнцето, Еллизмъ-тъ противу варваризмъ-тъ: Това като е тѣй, трѣбвало бы, мыслиж, Слав: преводчикъ да разшири тѣѣ идеѣ и да внуши на сл. читателя мысль-тж да се счита и той како вмѣшанъ въ Троянската войнж, и следователно да чита съ интересъ, и то, по общѣ-то правило: „всякой писатель трѣбва да пише по духа на народа си и на епохж-тж си?“ — Не! Никакъ. Както у Омира, така и у превода трѣбва да владѣе идеята „всякой, что не е елинъ е варваринъ“ — тая и у превода владѣе, и у превода е представено за глупаво все, что не е еллинско. — Не трѣбва да изоставите ничто, нито да допълните ничто, инако ще дадете ржчки² на всякой критикъ да вы укори не защото преводъ-тъ е лошъ или неполезенъ, нъ зачтото е не вѣренъ. — За да не крѣскаме по пусто, първо опредѣли ми что разумѣвашъ съ думж вѣрность: вѣрность по буквж или вѣрность по духа? — Нъ. . . двѣ-тъ. — Двѣ-тъ вѣрности не живѣятъ заедно; всякой языкъ има свой особенъ Геній; едната вѣрность ис-

¹ Вм. представилъ.

* Вижъ четвъртж-тж книжж (1871) на браилското периодическо списаніе.

² Сир. дрѣжки

ключява другж-тж : н(а) п(римѣръ). първый стихъ на Илиадж-тж преведенъ буквално става „Гнѣвъ възпѣвай богынѣ Пилесова сына Ахыла“, а преведенъ по духа вѣрно става „Пѣй ми Музо гнѣвъ несчастно-грозный Ахылея Пелеева сына“. Во второй преводъ сж отхвърлены нѣкои думы, които се намиратъ у Омира, а пъкъ сж приѣты други думы, които не се намиратъ у Омира, съ все това първый преводъ е колко по-лесенъ, толко по-лошъ во сравненіе съ второй, дѣто грѣмкость-та на звуковы-тѣ и натрупаны-тѣ гласны принуждаватъ читателя да отваря уста-та. — Но hiatus-тъ е порокъ. — Напротивъ въ Епопея hiatus-тъ е вѣлика добродѣтель, добрый поетъ во все може да подражяе Омиру, нъ въ hiatus-тъ никой. Сега, коя вѣрность предпочитате? — Вѣрностьта по духа : Нъ и такъ дѣлото ваше не е вѣрно, зачтото е с(ъ)кращеніе. За то и скращеніе го наричамъ ; ако скращеніе е грѣхъ, прочее вси, что скратили библиѣж-тж, сж невѣрны преводчицы ! тѣй ли? — И ние прѣведохме Землеописание Смирнова и во прѣвожданието си дозволихме да направимъ доста измѣненія ; нѣкждѣ допълнихме, а нѣкждѣ изоставихме нѣкои нѣчта Нъ пакъ да прѣправяме чуждѣж работж до тамъ, чтото да излѣзе истинна наша, както го правятъ нѣкои !! това считаме за безчестность.¹ — Никой не ще каже че работа-та е твоя, зачтото самъ ти казвашъ, че не е твоя ; при томъ, вые сте направили доста измѣненія, сте скратили, сте приложили, нъ пакъ преправяніето го считате за безчестность ! Вые се біете самъ по главж-тж си, како грѣшникъ раскаянъ, или по-добро да рекж, вые си исповѣдвате како грѣхъ това, что не е грѣхъ. Не знаѣ какво е преправяніе-то Ви ; нъ ако то е полезно на народа, вые не сте безчестенъ. Зачто допълнихте, зачто изоставихте? — За да стане прѣводъ-тъ по употребителенъ за народа за когото се направи. Зачто прочее се каете како безчестенъ, ако цѣльта ви е достигнжта? Ако ли не, страшно е да не се нарѣчете смѣшенъ, не зачто-то прѣправихте, нъ зашто прѣправяніе-то Ви не е добро. Мы прѣводчицы не сме автори, но актори : Ако пѣніето ни е хубаво, ще въсхытиме зрителитѣ, ако ли

¹ Вижъ прѣдговоръ на Землеописание Смирнова.

дурно, ще ги расхохотимъ, но не обиждаме никого и нѣмаме да се нарѣчемъ безчестны, нѣ само смѣшны.

✓ — Нѣ моля, подѣ вліяніе на коя идея прѣведохте въ такъвъ языкъ?

— Ето ъ: Една е Славянска-та граммати́ка, и ще настане време, когато едно общѣ нарѣчіе (употребено отъ ученѣтъ) ще свързва вси-тѣ Славянскы племена. Това може да е сънь, нѣ е и нужда велика. Тая е идеята, която ме побуди да слѣдвамъ, увѣренъ, че други ще свършятъ това дѣло. Мые, гърцкы възпитанницы, не смы опитны въ никое отъ Славянски-тѣ нарѣчія и особенно въ Българско-то, зачтото смы лишены отъ добъръ словарь. И пакъ за матеріѣ се принудихъ да вземѣ Словарь Академіѣ Наукъ, когото и прочтохъ всичкый-тѣ. — Повѣрвай ме, че не ще имашъ спокойствіе отъ критикѣ-тѣ. — Зачто? — Зачтото идея-та ти е дързостна, и предприятието ти ново. Все, что е ново и дързко, възбужда ропотъ и гонение. А языкъ не се поправля веднажъ; такво нѣчто прѣдпріе и Дука между гърцытѣ, но вси го осѣдихъ. — Сравненіе-то ти не е право; мые изгубихме само причастія-та, а гърцытѣ изгубили почто всичко. Нѣкои учены ны съвѣтуватъ да казвамы

присърдце, увѣрзъ, хора, хортуватъ,

достойникъ, вмѣсто:

усърдіе, условіе, чловѣцы, говорятъ,

министръ. Нѣ не ще приемемъ тѣя думы. — Зачто?

— Зачтото освѣнь че сѣ токмо мѣстны, граммати́чески не сѣ ничто. — Но како ще стане общѣ Слав. нарѣчіе? — Както стана едно общѣ отъ четири-тѣ еллинскы и отъ десятѣтъ италянскы. Прочее, и слѣпцу видно, че языкъ-тѣ (ми не е) както казва Шишковъ,¹ въображаемый Славяно-Българскый, нѣ чистый безпримѣ(сенъ) Старо-Българскый, языкъ-тѣ на Слав: просвѣтителѣ, очищенъ обаче отъ развращенія (со)лѣцизмы, вмѣкнжты въ него отъ нуждж-тѣ, да стане преводъ-тѣ имъ буквално вѣренъ. — И такъ Рѣшилъ си да употреблявашъ всичкы-тѣ падежи и причастія. — Да. Ако ты зачтото скратихъ, наричашъ несправедливо преводъ-тѣ ми невѣренъ, колко по-вече невѣренъ бы былъ той, ако не быхъ употребилъ падежи и причастія които сѣ красота и сила на

¹ вижъ прѣдговоръ на Исторіѣ Шишкова

языцы-тѣ. Беранже нарича французскій языкъ варварскій, зачото нѣма падежи. А Българскій языкъ гы ималъ и гы има и днесъ: въ Македоніѣ поне кждѣто языкъ-тъ е твърдѣ развратенъ, въ уста-та на народа слушны сж всичкы-тѣ падежи; напр. злomu търну, зла копачка; тебе споменѣхъ първынъ (= първымъ), на пжти, полъ пжти и пр... А когато народъ-тъ говоритъ граматически, дължны ли сж учены-тѣ да пишжтъ варварскы? Освѣнъ това, можно ли е духъ-тъ на Омировытѣ стихове да се изобрази точно безъ всичкы-тѣ язычны прѣимжества?

— Мислишь прочее, че г-да С, М, Н, Р, Н, Т и пр. сж варварскы писатели? — Не ввождаи ме во враждж съ писатели-тѣ. Тѣ писаха просто, нарочно ради народнж ползж, мнозина отъ нихъ насърдчихж и мене да пишж. Нъ тѣ знажтъ, че народи, что не се подвизаватъ за нѣкож идеж, каквато и да е, сж съвсѣмъ мъртвы. И тѣй вървихъ по стърменъ, нагоренъ, опасенъ пжтъ не за матеріалнж ползж, която ще бжде по-малко отъ ничтожнж, но за еднж идеж. — Зачто никои отъ знаменититѣ любословцы, ни русинъ ни чехъ не работилъ по тжж идея? — И я се чюдж за то. — Идея-та за обще нарѣчіе ти е втлѣпена неизгладимо въ мозъкъ-тъ. — Да. Както на баллониститѣ идеята, че ще дойде време да пжтувамъ по въздуха. — Нъ българскій писателъ трѣбва да благодари Българско ухо. — Имашъ право; не казвамъ, че вси трѣбва да пишатъ по моему. Нъ изповѣдай, че и идея-та, за която пишж не е съвсѣмъ безплодна. — И ти изповѣдай, че преводъ-тъ ти е невѣренъ. — Я публично бѣхъ си изповѣдалъ: „Скратихъ; *indignor quandoque bonus dormitat Homerus*“; Нъ и ти знаешъ, че скращеніе не е невѣрность. . . Ако ти си превелъ точно Илиадж-тж и искашь да я издадешъ, дамъ ти първенство. — Но зачто да скратишь? не уважавашъ ли тѣнь-тж Омировж? — Омиръ е безстрастенъ въ блаженството си. Ако и въ Илиадж-тж, почти всякога дума „Зевсъ“ значитъ „Омиръ“ обаче той не е непогрѣшимъ. Той не се обижда ни отъ лоши преводы. Той е сълнце, което не се помрачява отъ пятны. Той не пита, точенъ ли е, нъ полезенъ ли е преводъ-тъ. Той стои предъ престола на щедрога бога, който за народнж ползж измѣнява и вѣчны-тѣ си съвѣти. Знаете какъ преведе Флоріанъ Донъ-Кытота; знаете че и другы скратили Омира. Между всичкытѣ лоши преводы (всичкы бо лоши сж) нека

се приложи още единъ. Такъвы и толькавы сж красоты-тѣ на Илиадж, чтото трѣбва да станжтъ и ще станжтъ безбройни на неїж преводы. Ттрѣбваше ли, за хатъръ на педанты-тѣ, да преведж точно вси-тѣ праздны разговоры, които и най-страстны-тѣ любители на поезіѣ-тж не ги чытатъ? Я мисля, че не. У Омира Екава посреща Ектора безстрашнаго така: „Чядо, что си оставилъ битвж-тж и ми си дошълъ?“ Това не е ли противно на природж-тж? Природно ли е Андромаха съ пълна уста да произноситъ предъ съпруга си Ектора името на несмиримый имъ врагъ Ахыла и да разказва, какъ Ахылъ въстържествувалъ надъ родители-тѣ ѣ и надъ братія-та ѣ, какъ да не бы не чюль никога до той чясъ Екторъ исторіѣ-тж имъ? Еленъ не можеше ли да пратить простаго воиника во Троѣ да наржчя жъртвж на Атинж за да спасе града отъ силж-тж Діомидовж, нъ праща Ектора едничкыйтъ управитель на всичкж-тж войнж? Астеропей нѣмаше ли друга работа, освенъ да напрѣга силытѣ си за да изтрѣгне отъ брѣга Ахылово-то копіе, когато Ахылъ со голж сабж стоить надъ главж-тж му? Псуванія-та на Еленж противъ все, что е варварско, сж толкова наглы и явны, чтото мнозина отъ учены-тѣ не вѣрватъ въ истинното значеніе на рѣчи-тѣ ѣ, и даже и кривогы тълкуватъ. Агамемнонъ, въсхыщенъ отъ юначеството на Тевкра, го въодушевлява тако: „Стреляй такъ, и прослави отца, който те въспиталъ, ако и да му бѣше ты сынъ не законенъ (*νόθος ἐόντα*).“ Днесъ, простено ли е това? Израженія в'Омировый вѣкъ силны, днесъ не сж пріеты; другой вѣкъ, други нравы. Омиръ оприличява ироитѣ не тъкмо съ левовы, и барсовы, нъ и съ вепры и съ мухы, и съ ослы. Днесъ таквы метафоры можтъ да огрозятъ цѣлж книгж отъ най-пріятны-тѣ. Нъ за хатъръ на критикж-тж мы преведохме, колкото можно, по-вѣрно. — Нъ зашто не представихте Ектора толкова глупавъ, колкото е представленъ у Омира? — Коя полза отъ глупости? Не стигатъ ли горѣречены-тѣ и много подобны имъ глупости? Съ глупости-тѣ Екторовы дѣлото ми не ще станеше по-добро, нъ по-лошо; Освѣнь това (не е) ли истина, че Хрістіянизмъ-тъ цѣни по-высоко мжченичеството Екорово (нежели) славж-тж Ахыловж? Зачто прочее да го представѣж глупавъ? Нъ не е ни природно, сильный тѣломъ Екторъ да е слабъ умомъ (ка)кто и слабый тѣломъ Полидамантъ — да е здравъ умомъ. — Каталогъ-тъ на кораби-тѣ съвсѣмъ си го

изоставилъ? — Да; нъ между безполезныѣ стиховы, что го съставятъ, избралъ съмъ нѣкои си по достоабѣлѣжителны, и съмъ гы положилъ на другы мѣста, кждето намирахъ за прилично. Тако съмъ правилъ и всѣгдѣ, кждѣто бѣше нужда за скращеніе. — Вещественно не ще се възползувате.

— Ако. Нъ зашто? — Зачтото едва учителитѣ могли бы да разумѣятъ то, что пишете. — Какъ това? Тьмно ли е дѣлото ми? — Не; то е ясно; нъ употребляете думы стары, не всякому достѣпны. — Я мислѣхъ, че тьмность-та не зависи отъ думы, нъ отъ несмыслены мысли или прекалены израженія. А какъ ще докажешъ, че преводъ-тъ ми е тьмень? И му представихъ Иліадъ-тж и почна да чете: „Пѣй ми Музо гнѣвъ несчастно-грозный

Ахилея Пелеева сына.

Кой Данайцьмъ много бѣдъ устроилъ

В'Адъ низринжлъ много душъ юначныхъ

Плотъ ихъ сдѣлалъ псовъ и птицъ игранемъ

Зевсова ся воля съвършяла.

Шесть стихове! Шесть ли сж и въ оригинала? — Пять. — Прочее 85 слога на оригинала отдахъ си гы съ 60 слога. Можно ли е 17 сложный стихъ да възпроизведешъ съ 10 сложный? Това не е ли святотатство? — Не! нъ искусство. Българе-тѣ по-лесно читатъ 10-сложный стихъ. Нъ въпросъ-тъ е, дали намирашъ тьмотж въ превода?

— Да. — Кожъ? — думж „плотъ“ не жъ разумѣва всякой. — Нека пита. — Дума „сдѣлалъ“ е руска. — Не, тя е общо-славянска. — Нъ силж-тж на падежи-тѣ кой ще изясни на читателя? — Една кратка моя грамматика. — Ты не знаешъ, колко наши писатели потърсили у народа подпорж и не жъ нашли. — Не обезсърдявайте ме; Рѣшеніе-то ми е твърдо. — Си узналъ ли търніе-то на писателско-то поприще? — Да. — Знаешъ ли свирѣпость-тж на непросвѣщенж-тж българскж критикж? — Да. Знаж, че тая удавила много таланты еще въ първы имъ цвѣтъ. — Всѣкой свободенъ преводъ, колкото добъръ и да е, дава много ржчки на критикж-тж. Най-първо въ превода ви гледамъ нѣкои мѣста, които си разумѣлъ инако, а не както другы преводчицы. — Ако. Това е новостъ, и привлечя читатели. — Зачто не употребихте членъ-тъ. — Не ми трѣбаше. — Зачто употребляете древнитѣ окончанія ааго, ууму? — Като бѣхъ принуденъ отъ уваженіе къмъ

строгж-тж грамматикж да употребявамъ ж и жь вмѣсто у и ю, които сж по-звучны и несравнено по-сгодны за епопеж, не намѣрихъ никакво по-сгодно отъ окончанія ааго, ууму, срѣдство за подражаніе на неподражаемж-тж подражателнж армоніѣ Омировж, удивителный плодъ на грамматицескы прѣстѣпленія, напр. бурнууму мужу. — Зачто казвашъ я вмѣсто азъ? — Това зъ е приставка, както се види и у другитѣ мѣстоименія; А я е дума обща у Славяны-тѣ, и въ Македоніѣ се слуша я. — Но понеже зъ е приставка, тогава трѣбало бж да пріемемъ а=азъ, а не я=азъ. — Не Г-не. Зачтото по общій законъ на произношеніе-то всяка дума и всякъ слогъ, что започва отъ гласнж, пріима едно *i* предъ гласнж-тж. Напр. Его, жгълъ, ждица, жгула се произнасятъ ъго, жгълъ... Понеже употребявашъ нанъ=на него, трѣбало бж да употребишъ и и вмѣсто его. — Но тогава языкъ-тъ бы ималъ три и, равны по произношеніе, а разни по значеніе-то: именно едно и=и съжзъ, друго и=его, третѣе и=ей=ней. — Зачто употребявашъ я вмѣсто е, напр.: меня вмѣсто мене. — Ако пишемъ е вмѣсто я. то трѣба да пишемъ (нечетлива дума б. м.) и же денъ и молетъ (молятъ) и пр. както се произнасятъ въ Македонія. — Зачто употребявашъ причастіе вмѣсто прѣминало врѣме, напр.: молилъ вм. моли. — Зачтото прѣминало-то време „моли“ е съмнително и може да се вземе за повелително; и ето причина-та, ради коѣто и народната ни поезіѣ посветила това употребленіе и казва „поплѣнилъ ми Скенд: овче поле битолско“. Имашъ друго за критикуваніе? — Не. Отговаряте преизобилно на всякъ въпросъ.

— Сега брой ми (скжсано въ ржкописа, б. м.) спомоществованіе; а я когато ще издавашъ твой преводъ, ще ти броѣж... (скжсана часть). Преводътъ ми на Иліадж-тж заедно съ краткж-тж ми Грамматикж стр. (скжсано). — Нѣмамъ нуждъ отъ превода Ви. — Зная, че читате (на скжсаното мѣсто ще да е било вѣроятно „Омира“ в'оригинала), нъ трѣба да се помага на книжнинж-тж. — Отъ мене не чя (кай) помощъ, нъ строги и вѣчны критикуванія. — Богъ да ви е на помощъ.

* * *

Че съ пѣснитѣ си Пърличевъ е въздействувалъ върху духа на съвременницитѣ си да възприематъ по-лесно идеята за националното пробуждане и се освободятъ отъ гнетътъ на мощния

Фенеръ, самъ П. твърди въ своята автобиография, гдѣто говорейки върху влиянието, което е упражнила неговата пѣснь за унищожението на Охридската патриаршия, се изказва въ смисълъ, че тя, пѣсньта е сторила за тържеството на националния подъемъ по-вече отколкото подвизитѣ му въ борбата срѣщу гърцзма. Така сж електризирвали духоветѣ и други негови пѣсни: оная противъ фанариотството „До кога, братя мили българи, До кога гърцитѣ ще ни тъпчатъ“... и за посрѣщането на първия български владика въ Охридъ „Бога вишнаго да славимъ и честитаго царя“...

Но П. е поддържалъ будно чувството на народа и чрезъ своитѣ слова, които обикновенно били силни по духъ, пълни съ съдържание, изразителни по форма и съ пламенно чувство. Така и до старостъ. — Ето нѣкои образци и отъ неговитѣ слова.

Слово на св. Кирилъ и Методия държано въ Солунъ.

In nova lingua gloriatur nomen domini nostri. т. е. нека се славить името божіе на новъ езикъ. Дòсега божіето име се славеше само въ Гърцкый и Латинскый, а сега се славить въ треій языкъ — Славянскый языкъ, языкъ звученъ, богатъ и священъ.

И така Папа Адриянъ II, по промыслу божію, (п)освяти Славянскый прѣводъ и Славянскый языкъ.

Да свиемъ, да свиемъ вторый вѣнецъ на кротостъта имъ: Св. св. Кирилъ и Методій сами не грѣшихъ, а на грѣшнитѣ опрощавахъ; спорѣдъ примѣрътъ на Исуса Христа, който каза „не дойдохъ да поканъ праведницитѣ, но грешницитѣ на покаяніе. Нѣматъ нужда отъ лѣкарь здравитѣ, но болнитѣ. Елате, елате при мене, да видите колко съмъ кротъкъ и смиренъ. Елате да видите колко благъ е яремътъ мой и колко лесенъ товарътъ мой“.

Со таквж кротостъ тѣ извършиха великото дѣло: покръстиха милионі души.

Дѣвойкитѣ да свиятъ още единъ вѣнецъ, третій вѣнецъ, — на трудолюбіето имъ. Св. св. Кирилъ и Методій вчасъ като отслужеха св. Литургия, вчасъ тръгвахъ на училище да учатъ дѣчинята. Отъ великитѣ имъ трудовы нихніотъ сънь бѣше малъкъ и кратъкъ. Тѣ още отъ полнощъ се разбуждахъ за да прѣвождатъ Св. Писаніе. Отъ великы-тѣ имъ трудовы

тиѣ изгубихъ здравіето си. Но ако и да бѣхъ болни, все и така тые пакъ се трудехъ, неуморно се трудеха, доклѣ извършихъ великото дѣло, което не бы могли да извършатъ ни царіе, ни императори, ни самитѣ може би Хрыстови Апостоли: ни единъ отъ Апостолитѣ не покрѣстилъ толко много души колкото св. св. Кирилъ и Методій.

Но, ке ми каже нѣкой, оти въ това велико дѣло имъ помогнхъ чудесата что правехъ. Не! тако ми Св. св. Кирила и Методія, тако ми име Божіе, не имъ помогнхъ толко чудесата, колкото имъ помогнъ поведеніето. Чудеса може да направи и дяволтъ. Но св. св. Кирилъ и Методій се прославиха заради кротость, заради смиреніе, заради трудолюбіе, заради любовь, която е майка на всичкитѣ добродѣтели.

Но кой ораторъ? какъвъ панегирикъ може достойно и прилично да похвали Св. св. Кирилъ и Методія? Най-голѣма за нихъ похвала е, оти Папа, денешніотъ Папа Римскій, като оцѣни мжкитѣ и трудовитѣ имъ, като оцѣни величинжтъ на дѣлата имъ, гы нарѣче равноапостоли, и издаде заповѣдь, писменнъ заповѣдь, строго повелѣніе по всичкото си паство да празднуватъ всички деньтъ на св. св. Кирилъ и Методія.

И така днеска цѣлый Славянскій родъ празднуватъ великіотъ празникъ; и го празднуватъ много по тържественно отъ насъ; го празднуватъ во храмовѣ много по великолѣпны отъ нашіотъ; въ храмовѣ прѣисполнены со народъ много по много-численъ отъ нашіотъ. Нашіотъ празникъ е скромень, смиренъ, незвучень, скутанъ.

Благодареніе Вамъ, мили мои колеги, что оставихте татковинжтъ си, и дойдохте да послужите на нашжтъ татковинж, или по-добрѣ да кажъ, на татковинж-тъ на св. св. Кирилъ и Методія и да празднувате въ самый Солунъ празникотъ на Солунскитѣ святии. Колкото и да е скромень празникотъ нашъ, става по весель со Васъ и чрѣзь Васъ. Вы, украшеніе праздника, доставихте намъ райско благолѣпіе — и въ училищата, и во църквжтъ на Св. св. Кирила и Методія. Оскудѣло намъ мудрыхъ мужей число. Майка Македонія много е ослабнжла. Откако породи великаго Александра, откако породи св. св. Кирила и Методія, оттога майка Македонія лежи на леглото си ужасно изнеможена, совършенно примрѣла. Майка что родила великаго сына, надали ке може да роди и другого. За това толко рѣдки сж на свѣтотъ великитѣ мжжи.

Цѣлы просвѣтены държавы, во теченіе на 50 години, едва могатъ да произведжтъ единъ великъ мжжъ. Сърдечно благодарение Вамъ, мили мои сотрудици, что дойдохте да цѣлувате святжтж земя, дѣто стжпнжли нозѣтъ на св. св. Кирила и Методія. Нито нуждж имаше отъ нашето благодареніе. Доволно сте наградени отъ самата си съвѣсть. Даже и блаженство е вселено во сърдцата Ваши, дѣто служите на Кириловото отечество. Иденъето Ваше во Солунъ, надали е по-долно отъ поклоненіе на Божій гробъ. . .

Но какво казахъ азъ? Грѣшихъ! Простѣте ме. Хулѧ е да каже човѣкъ оти Македония не може да ражда великы мжжи. Напротивъ, Македония е плодородна и неисчърпаемо благочадна. Колко сж хубави цвѣттята нейзини, колко сж хубави дърветата нейзини, толко сж хубави и чедата нейзини; и хубави, и пѣргави, и остроумни. Каква е силата на растителността, таква е силата и на жителитѣ. Благодарение Вамъ, колеги, Македонія има да произведе звѣздоподобны младенцы. Пакъ благодарение Вамъ, Вые ке бждете повиватели на младенцытъ на Македонія; повиватели благодушны, благоокы, симпатическы, благомыслящи. За новороденитѣ младенцы на Македонія Вашата радостъ ке бжде равна на радостъ-тж на майкжтж что гы родила; зачтото повивате о Вые! уважаеми и святи земледѣлци на плодovitжтж Македонскж землѧ. Отъ Васъ се очакватъ много плодове, плѣнително-цвѣтни, великолѣпно-блистателни плодове. Отъ височинжтж на небесата со благостно око на Васъ гледатъ св. св. Кирилъ и Методій; Вы гледатъ и Вы благославятъ. Особено благодарение на Правителственото покровителство, Солунската Българска Гимназія има да произведе още много Кириловцы и Методіевцы, които ке бжджтъ свѣтила на училищата ни; ке бждатъ благолѣпіе на цѣрквитѣ ни; ке бжджтъ стѣлпци на Вѣржтж, и ке прославятъ Македонското име. Аминъ.

Слово за Св. Климента, държано въ Охридъ.

Паметъ праведника съ похвалами.

Какви вѣнци приличатъ на Св. Климента? Съ кои похвалны пѣсни можемъ да почитемъ Св. Климента? Кой языкъ може да изскаже великы-тѣ трудове на Св. Климента?

*Риториката? — Ако и да стигне до най-високата степенъ на съвършенството си, тѣй чтото да дига камени и дървя, не

кѣ може никога да го похвали достойно и както му прилича. Чудесата на Св. Климента сж дѣло, а словата наши сж сѣнка. Чудесата на Св. Климента се слушатъ, се виждатъ, пишатъ; а словата наши вѣтъръ гы вѣе. Чудесата на Св. Климента сж тѣло, а словата наши сж слабо и тъмно изобретение на тѣлото. Чудесата на Св. Климента звучатъ по четиритѣ стърны на свѣтътъ, а словата наши сж ограничени отъ четири зиdoi. Надали ке чуete мой слабый гласъ! Не оти Св. Климентъ има нужда отъ похвалы; не оти може нѣкой да го достойно похвали; но длѣжни сме да го хвалимъ како можемъ и колко допуска врѣмето и мѣстото. Добринж-тж трѣбва да ѿ славятъ и прѣклонени старци и младенци что цицатъ. „Изъ устъ младенецъ и ссушихъ съвършилъ еси хвалу.“ Добродѣтелнитѣ мжжи сж образи божіи на земжтя. Когато се славить името на святиитѣ, тогава се славить и името на самого Бога; тогава и частната добрина се укрѣпява, а лошината губи държавжтж си.

Охъ! колко съмъ радостенъ оти кѣта година съ сърдце празнуваме Св. Климента! оти и во радости, и во жалбы въ устытѣ ваши звучи името Св. Климентъ и пакъ Свети Климентъ! Св. Климентъ отбранъ божій ссждъ; отбранъ мегю вситѣ святи что аресале на Бога. Святи Климентъ — Охридскый Святитель, който съ постъ и съ трудъ извърши великы подвизы. Святи Климентъ, който довърши прѣводжтъ на священнытѣ писанія, които Св. Кирилъ и Методій не довършиха. Святи Климентъ — вѣсокоученъ и святъ писатель. Святи Климентъ, който каза: въ Охридъ да стане свѣтло, и стана свѣтло. зачтото понапрѣдъ бѣхмѣ во страшенъ мракъ и тъмнинж, Святи Климентъ — безсонно неуморенъ списатель, Святи Климентъ — необоримъ прповѣдникъ на святжтж Хрістовж вѣрж. Святи Климентъ — прѣчестенъ кръститель на безбройны Български души. Святи Климентъ — изумително — чудесенъ святецъ, който разпърснж мракътъ на идолопоклонството. Св. Климентъ всемірны учитель, како да не бѣше отъ земіжвж; како да бѣше пратенъ ѳтнебо за да прогласи словото божіе. Св. Климентъ, който съ тржбата си огласи земіжтж, утвърди царството божіе и опрета діавола въ най-глубокытѣ мѣста на геенжтж. Св. Климентъ — стѣлпъ и дирекъ на православнжтж църквж. Св. Климентъ несравненно Богомждѣръ и плодовитъ чудотворецъ. Святи Климентъ — свѣтозарно сѣлнце за славянытѣ. Св. Кли-

ментъ — безсмъртно блаженный, който покри небето съ сла-
вжтж си. Св. Климентъ, който нѣнебо е равенъ съ дванаде-
сетѣтъ святи Апостолы. Св. климентъ, който стои надесно отъ
ійсуса Хріста, който чрѣзь него най-ясно доказва, че слово е
Богъ; и пакъ и пакъ да кажемъ, че Словое Богъ.

Въ общѣ не можеме да намѣриме думы и мислы, съ
които да похвалиме Святаго Климента както трѣбва. При томъ
и обстоятелствата не ни допущатъ да продължаваме.

Но за да оцѣните пѣдобро свѣтецътъ когото празнуваме,
трѣбва да си припомните какви бѣха нишитѣ дѣдове когато
се учехж по св. Климентовытѣ книги, писаны во нашъ языкъ,
а послѣ какви станжхж, кога захватихж да се учатъ по чуждый
языкъ. Прѣдъ деветъ вѣкове въ Охридъ бѣше страшенъ мракъ.
Дойде св. Климентъ съ книгытѣ си, захвати да учи, и вчасъ
мракътъ липса, и станж свѣтлина. Послѣ ны покорижж гър-
цитѣ цодъ властѣтъ си, изгориха Българскытѣ книги колко
можехж и колко наидохж, и ни казахж: учѣте сега гърцкый.
Тогова дѣдовѣтъ наши сакахж некехж, захванахж отъ Алфа
да си учатъ по гърцкы. Что станж. Вчасъ свѣтлината липса;
и мракътъ пакъ поплати и се воцари. Какъвъ мракъ! Пърстъ
прѣдоко не се гледаше. Почти никой българинъ неможеше
нищо да се научи. Даже и се срамехме да се нарѣчеме бъл-
гари; зачтото името ни бѣше излѣгло лошо. ны выкахж
χοιδοροκέφαλοι, „дебелоглавы“. Че кой човѣкъ въ цѣлыя свѣтъ
може да напрѣдне малумногу съ чуждый языкъ?

Най послѣ съ помощѣтъ на Бога и на Св. Климента, се
[разбудихте, испждихте чуждѣйтѣ языкъ, и заповѣдахте на де-
цата си да се учатъ по майчинъ языкъ. Това чудо како станж?
Вые сами знаете: то станж съ страшны жертвы и харджоѣ, съ
жалбы, сълзы и плачоѣ, съ хапсаны прангы и истинтацы. За
народно добро богаты куки осиромашѣхж. Всичко това зашто
станж? То станж за любовта на святаго Климента и на кни-
гытѣ му.

Сега кажете милі мои братія: Вашето ли ученіе по чу-
ждѣи языкъ бѣше пѣдобро? Въпросътъ е важенъ и трѣбва
отговоръ. Престѣте ми да Ви кажж че ные бѣхме папагали, а
чедата наши станжхж славеи. Както и да е, прогледнахме
[малко съ едно око. А ако имаме любовь и съгласіе, нашитѣ
очи ке гледатъ какъ очи соколѣви.

Можехмѣ ли ные да направимъ това чудо? Не?
Кой го направи? — Го направи свети Климентъ.
Кажѣте вѣчная му паметъ.

Слово, произнесено предъ учители и ученици въ Габрово.

(Това може би е и първото слово тамъ следъ пристигането на Гр. Пърличева).

Събесѣдници!!

Дойдохмы при Васъ, не за да познаете лицата ни, но за да Ви споминамы често за страданіята на изгубенитѣ Ви братя; дойдохмы да Ви споминамы неописанитѣ имъ тегла и мъченичества; дойдохмы да Ви споминамы често да управляте мыслитѣ си къмъ страдалцитѣ свои единородцы; дойдохмы да Ви спомнямы окаянството имъ и да Ви трогнемъ сърдцата.

Колкото за ученическитѣ длъжности, ще Ви ги споминатъ подобро отъ насъ Нихно Мъдрословесіе другитѣ професори, на които имамы чесгъта да сме сътрудници.

Питахъ мнозина, въ кое мѣсто на Българія се намира учебно заведение съ многобройны ученицы, за да имъ проповѣдвамъ мъжкы и тѣжы Македонскы и Тракійскы, и всички ми казахъ, че такова училище се намира въ Габрово. Това что и самъ знаехъ, и стоустата мѣлва всякога и всеждѣ гласила и гласи. И такъ, съ радостъ дойдохъ да бѣда помощникъ на знамениты-тѣ професоры на тѣзи славнѣ гимназій, и заедно съ нихъ да Ви проповѣдвамъ.

Помните, прочее, че Майка Българія е въ окайно състояние; помните, че Майка Българія е раскъсана на петъ части. Когато всички народности се съединяватъ, Българія биде разъединена. Никога исторія не забѣлѣжила толикъ неправдѣ. Майка Българія кѣто прѣтърпѣ звѣрскыи яремъ въ разстояние на петъ вѣкове, днесъ тя плаче изгубенитѣ си чяда Македонія и Тракія. Тя плаче за плодороднѣтѣ Добруджа; тя плаче за Пиротъ, люлкѣ на искусствата. Не забравяйте никога, че Австрія подари Пиротъ на Сърбы-тѣ, нарочно за да посѣе между Славяны-тѣ распри, раздоры, борбы, тѣй что то Австрія да гледа и да се радва. Не забравяйте никога, че Майка Българія е расплакана, че има разрѣшены, растрепаны косы-тѣ си отъ тѣжы и жялосты. Не забравяйте никога, че имате свещеннѣ дѣлжностъ, кѣто се развиеете умомъ и тѣломъ, да притечете на помощъ Майцѣ си, да отрыете ней-

ны-тъ сълзы, да утѣшите скърбѣта ѝ, да замѣните чърны-тъ ѝ дрехы съ бѣлы и веселы, да турите на главж-тж ѝ вѣнецъ. Тя си има вѣнецъ, но да ѝ турите и другый вѣнецъ отъ цвѣтя, които растжтъ въ Македонія; да турите на ржж-тж ѝ онзи драгоцѣнный пѣрстенъ, что се намира въ Тракія, чуденъ по красотж-тж си, свѣтъль како сълнце, пѣрстенъ когото за-вижда всичкый свѣтъ.

Охъ! безбройны учены сългаре жертвовали сж животъ и имотъ за Майка Българія. Слѣдувайте примѣръ-тъ имъ. Да бы далъ Богъ чтото въ кратко врѣме, да вы видж раз-выти умомъ и тѣломъ да бждете предводители на народа, въоружены съ нравственно и вещественно оружіе, самы рас-палены... самы безстрашны, и другы да насърдчавате; зачтото страхъ-тъ е най-силный врагъ на чловѣческо-то благосостоя-ние. Страхъ-тъ прави чловѣка низъкъ, когато безстрашіе-то го възвишава.

Страхъ-тъ прави чловѣка смъртенъ... Богъ не ны стори да умремъ какъ скотове, но слѣдъ смърть-тж да станемъ без-смъртны. Вышній Богъ да углади пжть-тъ къмъ Тракія и Ма-кедонія, да Ви сподоби да распѣрснете врагове-тъ си какъ прахъ, да стжпвате на зми и скорпіи, да освободите братя-та си, да се върнете съ побѣдны вѣнцы на главы-тъ си, да утѣ-шите расплаканж Майка Българія, да прославите благоче-стивій Нашъ Князь и да станете безсмъртны на земй и на небеси. Аминъ.

* * *

Пърличевъ е съставилъ (не е отбелѣзано кога) 12 пѣсни, които общо е озаглавилъ „Възпитание,“ макаръ че всѣка от-дѣлно си има свое заглавие, което опредѣля цельта и харак-тера на пѣсенъта. Формата и съдържанието имъ сочатъ, че тѣ сж били предназначени за деца отъ първа школска възраст.

Една е за две удавени деца: сестрата, жертва на своето буйно и безумно тичане въ време на игра, а братъ — отъ отчаяние по сестра си. Друга пѣсенъ е посветена на „Луничава Лена,“ която поради своята вѣтърничавость оставя самó въ кжщи малкото си сестриче да си пореже прѣста, а сама тя въ изба, дето

Игла изгубила.

На десно на лево

изумена тѣрси.

Запали светило

на земи кладе го.

Надъ него как'луда

наведе си главж,

в'час даде се пламен

по мекж-нж косж
изгорѣ ѝ коса
изгорѣ ѝ теме,
десній нейзин образ
се напжлни пļйуски.
Три месеци дена
боледува Лена.

Една лузна¹ синя
до смжрт ей останж
да ѝ всычки гледат
і урок да учат,
луничави деца
ветерници моми

Въ трета се говори какъ се поправилъ „Спанко Траянъ“ отъ своя недостаткъ. Въ четвърта се описва трагичния край на „Преядено дете“ (преяло). Една величае чудодейната сила на майчиното възпитание. Друга ни представя неотразимото последствие отъ предизвиканата майчина клетва. А въ „Сокол крадец“ се разправя, какъ единъ синъ, който почналъ съ дребни кражбици, свършилъ съ присжда да бжде обесенъ по вина на майка си, която не го и смъмрала на време, и която за своята вина платила съ главата си вмѣсто своя синъ. Въ друга една излага се презрението, което си е навлекълъ отъ другари и учителъ единъ колкото отличенъ по успѣхъ, но и толкова зълъ на сърдце ученикъ, „таен и страшен шепотник“, който „со клевети умразни,

често сводил ученици
во битви и раздори
а той лукаво усмеян
ги гледал отдалеко.“

Въ пѣсенъта „Страшливій Силянче“ е представена една нещастна, макаръ и невинна жертва на гибелния навикъ на ония безпросветни и невъзпитани майки, които обичатъ да плашатъ немирнитѣ си деца съ глупави и страшни приказки

За вампири талосами
Самовили и стии

И обяснимо е: какъ е могълъ въ своя малтъкъ цикълъ по възпитанието да не се спре Пърличевъ върху опустошенията, причинявани отъ липсата на възпитание средъ нашия народъ, толкозъ по-вече, че и самъ той презъ цѣлия си животъ е мъкналъ последствията отъ угрозитѣ и заплахитѣ, които сж му били внушавани въ детската му възраст, както е отбелязалъ и самъ въ своята автобиография.

¹ Лузна — рана.

Цикълътъ отъ пѣснитѣ завършва съ „Амал (хамалъ) Перо“ и „Пречиста майка.“ Перо е галениятъ синъ на богати родители, който нито въ училище ходи, нито занаятъ учи, а се осланя на бащинитѣ си богатства. Но когато единъ день придошълъ Вардаръ и понесълъ палати, лозя и добитъкъ, когато малко подиръ туй и бащата умира, а Перо порастналъ вече, но останалъ некадърень за нищо, тогасъ отчаяната майка се хвърля въ рѣката, а Перо, разпжтенъ, голъ и гладенъ, принуди се хамалинъ да стане.

Подъ образътъ на стара, изморена и жадна жена, Пречиста майка (Божия матеръ) се явява еднжжъ на една добра; кротка и любезна мома, която ѝ подала стомната съ вода и за тая си доброта бива благословена и многократно възнаградена; другъ пжтъ Ийсусовата майка се явила предъ друга мома съ лошо сърдце, отъ която поискала да се напие вода; но лошата мома се отнесла неприлично и грубо, за което заслужила едновременно съ лошата си майка страшно наказание отъ страна на преобразената Дѣва Мария.

Като вѣренъ белегъ за оная цена, която Пърличевъ отдава на въпроса за възпитанието, може да ни служи споменатия вече преводенъ ръкописъ, нѣколко цитата отъ който, струва ми се, ще бждатъ уместни тукъ.

Заниманіе.

Понеже прошли-тѣ дни сж совсемъ изгубени, а настоящи-тѣ може би за тебѣ не ще дойдатъ никога, за това, чловѣче, трябва да употребишь прилежно настояще-то врѣме, безъ да се оплаквашъ за загубж-тж отъ минало-то и безъ да се надѣвашъ прѣмного въ бждаше-то.

Настояща-та минута е твоя, а минута-та, която е слѣдъ тая, лѣжитъ въ бездните отъ бждаше-то, и това, що може да ти донесе, не го знаешъ. Върши безъ отложеніе рѣшенитѣ неща и не отлагай за вечеръ това, що можешъ да сторишь раното.

Бездѣліе-то е майка на нуждж-та и скжрбите, а дѣтелно-то заниманіе носитъ радость и веселие.

Ржце-тѣ отъ трудолюбиваго отдалечаватъ сиромашіжтж; благополучіе-то следува дѣятелнаго и трудолюбиваго чловѣка.

Онзи пребогатъ чловѣкъ, облѣченный въ честь и славъ, отъ похвалите на когото звучи цѣлій градъ, и кой-то присѣствува въ совѣтъ-тъ царскій, кой е? Той ie онзы, който запрѣ на бездѣліето входотъ въ кжщж-та му и кой-то рѣче на лѣ-ность-тж си неприятель мой. Въ врѣме се събужда таквиотъ и кжсно си почива. Упражняваи душата си съ поученіе, тѣло-то съ работи, чуваещемъ и двете въ здравіе. Лѣнивиотъ мрази самаго себе си. Когато мърква, казва, кога да се раздене; когато се разденва, казва, кога да се мъркне; се влѣचितъ трудно отъ непріятность на непріятность и незнае що сака.

Минуватъ днитѣ му както сенкж-тж отъ облакъ-тъ, и не остави слѣдъ себѣ, нито трагж, нито память; тѣло-то му заради неупражнение ослабнало, — сака да работи, нъ нема сила да се двигне. Духътъ му е обвитъ отъ мракъ, размишленія-та му сж разбъркани — нему е угодно учение-то, нъ не сака да се занимава. Желаетъ да кжсне отъ плодътъ на дърво-то, нъ не сака да се потруди да го пресече.

Кжщата му е въ безрядицж на слугитѣ му, царува неприлѣжаніето, търчя на погибелта си; го гледа съ собствени-тъ си очи, го слуша съ собственитѣ си уши. Ниша главата и се топить въ желанія, безъ никога да рѣшитъ нищо, доклѣ да го обвие погибельта му, както водовъртъ и доклѣ срамътъ и горчины-тѣ слѣзатъ заедно съ него въ гробъ-тъ.

Благоразумность.

Слушай слова-та на благоразумность-та, внимавай на совѣтитѣ ѿ и заключи ги въ сърдцето си. Съвѣтитѣ ѿ сж полезны: На нея се утвърждава добродетельта, тая е водителъ на чловѣческій животъ.

Държи языкъ-тъ си, владай слова-та отъ устж-тж си, за да имашъ безопасно спокойствието си.

Кой-то се подиграва съ хромаго, нека внимава да ходи правъ. Кой-то се радва да разказва погрѣшкы-тѣ отъ свѣтъ-тъ, ке се огорчить въ сърдце-то си слушаещи отъ друзитѣ своитѣ погрѣшки.

Чрѣзмѣрното говореніе носить раскаяніе; мжлчението е безопасно. Блядословецъ-тъ е бичъ на бесѣдж-тж; чрѣзмѣр-нитѣ му блядословія отекчаватъ ушитѣ отъ чловѣцитѣ, е както порой на когото шумъ-тъ оглушава тіе, що доближаватъ. Не хвали се самъ, защото това ще ти причинить голѣмъ срамъ.

Не прави друго цѣль за поруганіе, защото това е опасно.

Горката¹ шега о отровж на приятелство-то. И който не може да удържи языкъ-тъ си ще помине² лошо.

Колкото сласти³ сж опростени на состояніето ти, наслаждавай се съ нихъ, но не троши разноски-тъ си на това що не стига имотъ-тъ ти, ако сакашь да утѣселитъ⁴ старостъ-тъ ти провиденіе-то отъ младостъ-та.

Грижи се съ прилежаніе въ работитѣ си и оставай грижж-тъ отъ държавж-тъ на управляющи-тъ. Не купувай сласти-тъ съ чрѣзмѣрна цѣнж: трудъ-тъ отъ добиваніето имъ да не прехвърлитъ⁵.

Бжди буденъ въ врѣме-то отъ благополучіе-то, и спистеливъ, когато си въ изобиліе. Който яде ненаситно остатокъ-тъ, ще дойде нѣкога врѣме да пожелае нужното.

Ставай мждъръ съ опытъ-тъ отъ друзы-тъ, и научи се отъ погрѣшки-тъ имъ да поправляшь своитѣ.

Не вовѣрявай се на всѣкого прѣди да го изпиташъ, но пакъ не сумнявай се безъ причинж на него; милостивыи чловѣкъ не е невѣрещъ. Когато ся увѣришь за добринж-тъ на единъ чловѣкъ, заключи го въ сърдцето си, както сокровище, и имай го въ голѣмж честь, както каменъ безцѣненъ.

Не приемай дарованія-та отъ користолюбецъ-тъ, защото сж принки,¹ отъ кои-то спасеніе никога немашь. Нужно-то за утрѣ не употреблявай го за днесж, и това що можешъ да предвидишь и да предложишь не оставяй го на сждбж-тъ. Нъ не чакай отъ благоразуміе-то си сполукж непогрѣшима, защото-то день-тъ не знае що ке породитъ иджща-та нощъ. Нито безумецъ-тъ е всякога злополученъ, нито благоразумный е всякога благополученъ. Обаче нито безумецъ-тъ се наслаждалъ нѣкога на съвършено благодареніе, нито благоразумній-тъ е билъ некога совсемъ злополученъ.

Мжжество.

Опасности-тъ, злополучя-та, нужда-та, страданія-та, обиды-тъ много или мало трѣбва да паднатъ на всякой чловѣкъ, който влязъ въ свѣтъ-тъ.

¹ вм. горчивата.

² ще мине, ще прекара.

³ сласти, удовольствия.

⁴ да утѣши; отъ теселя—утѣха.

⁵ да не прехвърли т. е. трудъ-тъ да не надмине ползата отъ постигнатитѣ сласти—удовольствия.

Нужда е прочее, сыне отъ окаяность-тж, да се въорж-
жишь съ врѣме съ мжжество и търпеніе противо дѣлтъ отъ
злата¹ кои-то ти ся падатъ. Както камила-та търпи прудъ, го-
рещинж-тж, жаждж-тж и гладъ-тъ въ сухы-тѣ пустыны; така
мжжество-то ще помогне на чловѣка въ всички-тѣ му зла.

Кой-то има благодарно сърдце, не подлѣжитъ на злобж-
-тж отъ счастіе-то! Никога не се побеждава велика-та му душа.
Не чека отъ благосното ѣ око благополучіе-то си. И когато
тая се нахмура, той не се ужасява.

Непоколебимъ бидвеещи, както скалж въ краиморіе, не
са подвизава отъ волны-тѣ. Както стълбъ на планинж глѣда,
кждъто падинатъ на нозѣ-тѣ му стрѣли-тѣ отъ сждбж-тж.

Когато опасность-та приближава, съ благодущіе устоява
и съ мжжество после тържествува.

Ходитъ на среща на злата¹ отъ животъ-тъ, както хо-
дитъ на битвж победны войникъ, го мжчатъ злополучіята;
търпеніе-то му го облѣкчава, а твърдость-та гу го избавя
совсемъ отъ нихъ.

Нъ срамливостъта отъ малодушній го оставя въ срамъ.
Укротенъ отъ сыромашія, пада въ низость и като търпигъ
безчесно срамъ-тъ нейзинъ, си призовава прѣзрѣніето.

Трѣпѣритъ въ мисля-тж си отъ най-малко-то зло, както
ся колебае търска-та² отъ най-леккото диханіе отъ вѣтъръ-тъ.
Въ врѣмя отъ опасность се смущава, въ день отъ злополучіе
отстъпва, и отчаяніе-то гнѣтитъ душж-тж му.

Цѣломъдріе.

На когото богъ подарилъ прѣмъждрость и здравіе, той
повече отъ всякож жива душж приближава повече до бла-
женството.

Имашъ ли тые божествены благословенія; сакашь ли да
гы упазышь до старость-тж, отбѣгни прелѣститѣ отъ мършж-
-тж, отбѣгни изкушеніята ѣ. Когато тая готвить разкошнытѣ
вечеры, когато вари въ чяшж-тж ѣ виното, когато сладко
насмейна те канитъ да се втуришь въ обятіята отъ веселіе-то,
тога е врѣме отъ опасность, тога е врѣме отъ бденіе.

Нъ ако може да те измами, спасеніе никога немашъ. Бла-
годареніе-то, което тая обѣща, се обржща въ неистовство и

¹ Нещастията. ² Тръстиката.

сластитѣ ѿ носятъ во болѣсти и смъртъ. Поглѣдай около трапезж-тж ѿ, види внимателно гоститѣ. Погледай уловены-тѣ чрезъ ласканія-та ѿ. Погледай тѣе, що внимавали на измамчивы-тѣ ѿ сласти, прѣглѣдай гы колко сж жлти, испарены, бездушни!

Всякая минута отъ сладострастіе носитъ день отъ скърбѣ и тжжж. Сладострастіе-то утѣпи и расипа толова вкусъ-тѣ имъ, щото се лишиха совсемъ отъ това чюство и за друзы раскошны ястія. Поклоницы-тѣ на идолъ-тѣ станахж жертвж негова, нечто много справедливо и отъ бога опредѣлено въ природны рѣдъ отъ нечтата за наказаніе на тѣе, що злоупотрѣбляватъ добрины-тѣ му.

Нъ коя е, коя-то прѣхожда на онова поле съ входъ благороденъ и съ много живосненъ нравъ? Въ мжршж-тж ѿ цѣвтатъ ружитѣ; раната роса седитъ на устнитѣ ѿ; веселіе-то заедно съ невиность-тж и честность-тж се гледа на очитѣ ѿ; пѣе, зачтото спокойствіе-то царува въ сърдцето ѿ.

Здравіе се нарича, е щерка отъ трудъ-тѣ и майка има цѣломждрость-тж, на която друзы-тѣ чяда населяватъ планины-тѣ, които се простиратъ до севѣрны-тѣ мѣста. Сж здравы и благодвижни; имаеть прелесты-тѣ и добродѣтели-тѣ отъ сестра си. Силата воодушевлява нервы-тѣ; мощъта е вгнѣздена въ кости-тѣ имъ, и както сладострастіе имаеть трудъ-тѣ.

Упражненіе-то отваря охотж-тж имъ и цѣломждростьта чюва¹ силитѣ имъ. ся радватъ като воюватъ срѣщо страститѣ со всичкж-тж си сила и рѣвнуватъ да побѣждаватъ лошитѣ навицы.

Сластитѣ имъ сж умѣрени, затова играятъ; сънъ-тѣ имъ е малъкъ, но спокоенъ, и животворящъ.

Имаеть кржвъ-та чиста, умъ-тѣ тихъ² и лѣкарь-тѣ не знае кжщж-тж имъ.

И обаче сынове-тѣ не се сторены за да се насладятъ съ совършено спокойствіе. Въ кжщи-тѣ имъ това не ся намира. Когато вжтре се крое неприятель-тѣ, за да имъ направи зло, глѣда какъ отъ вѣнъ се излагатъ за новы опасности.

Здравіе-то, сила-та и дѣятельность-та распалихж желанія-та отъ безаконатж похъ-тѣ.³

¹ Запазва, ² Спокоенъ. ³ Вм. похоть.

Седѣщи тая на свой-тъ престолъ, тжрситъ да привлѣче вниманіе-то имъ. Изявява хубавинж-тж си и имъ мига да доближатъ.

Поглѣдътъ ѝ е омаянъ; облѣкло-то ѝ канитъ на сладострастіе; отъ очитѣ ѝ говоритъ желаніе-то; въ гржди-тѣ ѝ е населено искушеніе-то и на языкъ-тъ ѝ сж прелѣсти-тѣ.

Е; бѣгай далѣко отъ..... паленіята¹ и, заграждай слухъ-тъ на измамчивы-тѣ ѝ разговори; ако дадешъ вниманіе на слатко-то и омаено око нейзино, ако пристанешъ на измачивый звукъ отъ гласъ-тъ нейзинъ, ако може да те подчини на държавж-тж² си, си вжрзанъ за всегда.

Последователи нейзини сж срамъ-тъ, болѣсти-тѣ, сиромашіята, безспокойствията и разкаяніето.

Ослабенъ отъ лѣнность, обезсиленъ отъ невоздържаніе, расипанъ отъ злоупотуѣбленіе, ще изгубишь силж-тж отъ членове-тѣ си, здравіе-то ще тратитъ³ темпераментъ-тъ ти, мало дни ще поживишь, и тіе срамни. Тжгы-тѣ ти ще сж безчислены, и никой не ще се намѣри да те помилуй.

Надѣжда и страхъ.

Отъ надѣждж-тж обѣщаніята сж по-слатки и раздражняватъ чеканіе-то повече отъ чяшкж-тж на ружж-тж, когато захваща да отваря. А застрашванія-тж отъ страхъ-тъ доводятъ въ скърбъ велика.

Нъ никога за това нито мамейнци-тѣ⁴ отъ надѣждж-тж, нито застрашванія-та отъ страхъ-тъ да не те отдалѣчатъ отъ справедливостъта. Така ще бждешъ усерденъ да посрѣщашъ неустрашимо всите напасти.

И отъ смъртъта страхове-тѣ на добры-тѣ чловѣцы не сж страхове. Който не прави злото, нема отъ що да се уплаши. Усилявай се въ всички-тѣ ти предпріятія съ дързость не безрасудна. Ако се отчаявашъ за исходъ-тъ, не ще сполучишь лѣсно.

Не потрясавай духътъ ти съ страхове празны, не носи ужасъ на сърдце-то си съ призрациы-тѣ отъ въображеніе-то си. Страхъ-тъ хвърля въ злополучіе, а кой-то се надѣва, се спасяватъ.

¹ Нечетливо. непонятно е началото на тази дума въ ржкописа.

² На властѣта.

³ Ще напусне.

⁴ Лѣжитѣ, измамнитѣ.

Както струтокамила,¹ когато ся гони, криещи главж-тж. предлага на опасностъ дружитѣ си-членове, така страховитъ ся предава отъ свой си страхъ.

Това, що считашь за невъзможно, такво ще го направи невѣрность-та² ти, но съ мъжество ще побѣдишь всите препятствія.

Ветрената надѣжда хранитѣ душж-тж отъ безумецъ-тъ, обаче благоразумнѣе не се мамитѣ, Управлявай съ разумъ всите дѣланія свой. Умѣрявай съ благоразумие надѣжди-тъ си, и така намѣренія-та ти ще зематъ добъръ исходъ, болѣзнениѣ страхъ за несполука не ще гнетитѣ душата ти.

Желаніе и любовь.

Чювай се,³ юноше, и чювай се добро отъ прелѣсти-тъ на нечестнж-тж женж, и да не се заблудишь отъ измамчивы-тъ сласти, кои-то оценява много скжпо.

Чрезмѣрны-тъ желанія не ще послужатъ за друго освенъ за превращеніе на собствены-тъ си намѣренія. И ако гонишь слѣпо-то имъ стремление, ще достигнешъ единъ чясъ по-скоро погибель-та си.

Не оставай прочее сердце-то си на очарователны-тъ веселія отъ срамнж-тж сласть. Ако съ измамчивы-тъ ѣ начини може да вързитѣ душж-тж ти, унищоженіе-то отъ здравіе-то ти ще те лишитѣ въ малко врѣме отъ изворотъ на сладости-тъ.

На пролѣтта отъ дны-тъ твои ще усѣтишь исчезнали силы-тъ ти и старость-та ще те поплатитѣ внезапно въ цутѣтъ отъ возрастъ-тъ твой.

Красна-та жена, на прелѣститѣ отъ кождо се прилага чесность и добродѣтель, свети по вече отъ звезды-тъ на небото, и на силж-тж отъ прелѣсти-тъ ѣ никой не може да устоитѣ. Бѣлината отъ гржды-тъ ѣ прѣхвърля бѣлинж-тж съ крыноветѣ. Усмѣваніе-то ѣ по-весело отъ ружж-тж на градинж-тж. Невиность-та седитѣ на очитѣ ѣ както на очитѣ отъ гърлицж-тж; простота-та, наивность-та се населяватъ въ душж-тж ѣ.

¹ Камилската птица. ² Вм. безвѣрието ти. ³ Пази се.

Женж.

Щерка отъ любовтж, слушай уроцы-тѣ отъ благоразу-
мие-то. Нарѣдчы-тѣ¹ отъ истинжтж нека пройдатъ глобинж-тж²
отъ сърдцето твое, и така съ душевното украшение ще сторишь
красотж-тж твоѣ да просветитъ по-вече. И когато цугъ-тѣ ней-
зинъ се истреситъ, ще ѣ останатъ прелѣсти-тѣ.

Въ цугъ-тѣ отъ возрастъ-тѣ твой, въ пролѣ-тѣ отъ ча-
сове-тѣ твои, тога мжжы-тѣ ще се веселятъ глѣдаещемъ тебѣ,
и природа-та скрышно ще ти тълкуватъ поглѣды-тѣ имъ, нѣ
тога ти чювай се отъ уловителны-тѣ имъ разговори, сочювай³
добро сърдце-то твое и не внимай на измамчивы-тѣ имъ вну-
шенія.

Помни че сы создаденж, за да си другаръ на мжжа, и
не робъ на страсти-тѣ му, не само да изпълнявашъ желаніята
му, нѣ и да утѣшавашъ бѣды-тѣ му, да награждашь пода-
роцы-тѣ му и да сторишь по краткж сждбж-тж му съ голѣ-
мж-тж твоѣ сладость.

Коя женж спечелватъ сърдцето отъ мжжа си, царува въ
него и го подчинява на любовь.

Ено я, ходитъ лѣгко, лѣгко, съ нравъ сладъкъ, невинж
въ душж-тж, скромна въ лицѣ-то.

Ржцѣ-тѣ нейзины търсятъ всякога работж; нозѣ-тѣ не
сакатъ да ходатъ вамо и тамо.

Е облѣчена съ чистотж, отхранена съ⁴ смиреніе-то и сми-
реномждрость-та плѣтатъ главата ѣ⁵ вѣнецъ отъ славж.

Звукъ-тѣ отъ слова-та ѣ ударя слухъ-тѣ сладко. Слад-
кость-та отъ мѣдъ-тѣ тече изъ бузы-тѣ ѣ.

Приличность-та и вежливость-та владѣятъ въ всичкы-тѣ
ѣ разговори.

Подчиненіе -то и послушаніе-то сж уроцы-тѣ, по които
управля животъ-тѣ си. Благоразуміе-то вървитъ предъ неж,
добродѣтель-та стои по край неж; простота-та и наивность-та
свѣтятъ въ очитѣ ѣ, расжжденіе-то владѣе въ слова-та и въ
дѣла-та ѣ. Невоздържнъ ѣ⁶ уважаява, и не дерзае да прого-

¹ Заповѣдитѣ, повеленията. ² Дълбочината.

³ Запази.

⁴ Липсва думата въ ржкописа, който е на това мѣсто пострадалъ.

⁵ И тукъ липсва думата.

⁶ ѣ вм. я; значи П. употребилъ тукъ „Дателень вмѣсто Винитъ.
падежъ.

ворить прѣдъ неж. Когато клевета-та се трудить да опозорить немилостиво почтеніето отъ нѣкого, тая го защищава; ако и това е невъзможно, мълче.¹ Имаещи благость-тж въ гржды-тѣ ѝ не подозрѣва зло на друзы-тѣ.

Счастливъ който ж зема за женж свож, счастливъ който е (вм. я, б. м.) нарѣче майкж свож. Будна е на управленіе-то отъ кжщж-тж и тамо цавствува мирътъ, заповѣдва съ разумъ и е послушна.

Се собужда рано, прилѣжава за работы-тѣ отъ кжщж-тж, и раздава на всякого приличната работа.

Всичката сладость нейзинж² на усердната грижа отъ кжщж-тж³, на това само се занимава. Въ кжщж-тж ѝ се глѣда всекадѣ крайнж чистотж, и благоразумно домоустройство.

Благоразуміе-то, съ което управля работы-тѣ отъ кжщж-тж, носи честь на мжжя е⁴, който се веселить въ себѣ си, слушаещемъ похвалж-тж за неж. Влива премудрость въ душж-тж отъ чядата си, по добры ѝ (си) примѣрь образува нравы-тѣ имъ.

Словото отъ устж-тж ѝ е законъ нихни. Движеніе-то отъ очи-тѣ ѝ е непрѣстѣпна заповѣдь. Едва говоритъ, а слугы-тѣ лѣтатъ на заповѣдитѣ ѝ. Имъ мига, и тѣе вършатъ. ѿ любать, а сладкый и вежливый нейзинъ нравъ гы окрылява. Въ благосчастія-та не ся гордѣе, а тжрпѣніе-то е (вм. ѝ, б. м.) помага за да не се отчае въ злополучія-та. Съ совѣти-тѣ ѝ (вм. си, б. м.) олѣснява бѣдствія-та отъ мжжя си съ благодареніе кѣто участвува въ сждбж-тж му, утѣшава болитѣ му. Возлага упованіе-то си на гржды-тѣ ѝ и намира утѣшеніе. Блаженъ който е (вм. я, б. м.) взелъ за женж! Блаженъ е който е (вм. я) има за майка.

Сопруга.

Когато имашъ да се оженишь, имай всякога прѣдъ очи заповѣди-тѣ Божій да не пренебрѣгнешъ никое срѣдство за да станешъ члѣнъ вѣренъ на общество-то. Отъ избираніе-то на бждащж-тж сопруга зависи благополучіе-то на животъ-тѣ ти.

¹ Вм. мълчи, 1-о спряж. вм. 2-о.

² Нейна, притеж. мѣстоим. ж. р.

³ Лицсва въ тоя изразъ глагольтъ, който трѣбва да се подразбира: се състои въ или е.

⁴ Притеж. м. съкр. форма ж. р. ѝ

Ако любезната твоя иждивлява много врѣме въ украшеніе-то; ако лѣта на красотж-тж си; ако слуша съ благодареніе похвалж-тж; ако се смѣе чрѣзмѣрно, и ако говоритъ съ високъ гласъ; ако не ѿе угодно да остава въ кжщж-тж си; ако вперява нечестно на мажи-тѣ око-то — тогава, ако и красота-та нейзина бльщаше както слънцето въ найголѣмж-тж си свѣтлинж, отвори лицѣ-то ти отъ прѣлѣсти-тѣ, и стжпкы-тѣ отъ пжтищата нейзины, и не оставай сърдцето си да се измамы отъ въображеніе-то.

Нашѣлъ ли си другж, коіж ти е угоднж, зачтото заедно съ прѣлѣсти-тѣ има чистотж отъ сърдце, кротостъ отъ нравы и благородіе отъ душж, вземи ж за женж своіж, е достойна да ти стане любимж и другарж.

Почитай ж както даръ отъ Бога даденъ. Обнасяй се къмъ неж тѣй, чтото да тя люби. Тая е домакинка-та ти. Чести ж, за да уважава-тъ слугы-тѣ заповѣдитѣ ѿ.

Не противи се безъ причинж на това, что желае. Участвува ли въ бѣды-тѣ ти, нека участвува прочее и на собствены-тѣ ти пріятности.

Обличявай ж съ кротостъ. Не търси строго за да те послушва.

Направи гржды-тѣ ѿ сокровище на тайны-тѣ ти. Довѣрвай се на искрены-тѣ ѿ совѣти, и не ще се рас-каешъ.

Бжды къмъ нея вѣренъ, зачтото е майкж на чедата ти. За да си снисходителенъ къмъ неж, помни всякога слабжтж ѿ природж и своитѣ си несовѣршенства.

Татко.

Чловѣче, който си станалъ татко, размишлявай, колко голѣмъ залогъ ти е повѣренъ. Дължность неизбѣжна имашъ да дадешъ хранж на тіе, що имъ си подарилъ животъ.

За да стане любезното ти чядо достойно за молитвж-тж ти или за проклятіе-то ти, за да стане сынъ-тѣ ти добъръ или лошъ гражданинъ, това зависить отъ тебѣ.

Отъ начяло поучи го, кой пжть трѣбва да земе. Въ врѣме научи душж-тж му къмъ истинж-тж, а сърдцето му къмъ добродѣтель-тж.

Имай око внимателно къмъ наклоненіята (наклонноститѣ, и пр.) му, и испитай любопитно, къмъ что се стреми-тъ. Сви го отъ младостъ, и не остави да порасте въ него заедно съ години-тѣ и нѣкой лошъ навикъ.

По той начинъ ще се възвишитъ както смръкж-тж въ горитѣ, на кождо върхотъ ще прѣвосхожда прѣко друзитѣ дървеса въ дѣбравж-тж.

Развращеный сынъ е срамъ на татка си; благоразумный е честь нѣгова и славж.

Твоѣж е земя-та; не щади прочее обработваніе; както ще посѣнешъ така ще собѣрешъ.

Поучи сына ти да е послушенъ, и ще те ублажава; поучи го да е скромненъ, и никога не ще се посрами; поучи го да е признателенъ, и ще [се честить;¹ поучи го да е милостивъ, и ще привлѣче любовта отъ чловѣцы-тѣ; поучи го да е цѣломждъръ и ще е здравъ; поучи го да е благоразуменъ, и ще живѣе благополученъ; поучи го да е справедливъ, и ще се почести на свѣтъ-тъ; поучи го да е искрененъ, и совѣста му не ще го гризне никога; научи го на прилѣжаніе, и богатства-та му ще порастатъ; научи го на чловѣколюбіе, и ще има сърдце благородно; възпитаи го въ науки-тѣ и ще е полѣзенъ на свѣтъ-тъ; възпитаи го въ вѣрж, и смърта му ще е завиднж.

Сынъ.

Отъ безсловесны-тѣ твари нека ходатъ да се поучятъ прѣмждрость чловѣцы-тъ. Ходи, чядо мое, въ пустинѣж-тж, глѣдай щърка, и той нека проговоритъ на сърдцето ти, съ колко вниманіе помага на татка си въ старость-тж, прибира родителитѣ си, ги хранитъ, ги носить на крылѣ-то си!

Можешъ ли да бждешъ непризнателенъ къмъ татка ти? Отъ него си приелъ животътъ. Къмъ майкж ти? Нѣ тая те отхрани.

Слушай слова-та отъ татка ти; що ти велить е за добро твое. Послушвай совѣтитѣ му; тѣе ти ги править зашто те любитъ... бдѣлъ за дни-тѣ твои, се трудилъ за да ги стори благополучны; чести прочее бѣлжтж му косж и не прѣзираи старческж-тж му возрастъ.

Търпи родителитѣ си, кога сж прѣстарены, помагай имъ на болѣсти-тѣ имъ. Колко вседушно ти помогнали въ младенчество-то ти. Колко нѣчта ти опростили на младость-тж ти! Колко добро зрѣлище сж сынове-те, кѣто одаватъ дължностъ-тж къмъ родители-тѣ!

¹ Ще му се отдава честь.

По-приятно е това зрѣлище нежели благовоніе-то отъ темянь-тъ, който гори на олтары-тъ. Веселить повече нежели най-скжпоцѣны-тъ ароматы,

Чести прочее дарователи-тъ на рожденіе-то ти. Прѣзь това бѣлата имъ коса ще слѣзе мирно въ гробъ-тъ, а сынове-те твой, научени отъ твой примѣрь, ще ти воздаватъ истите нечта.

Богаты и сыромасы.

Чловѣкъ-тъ, на когото богъ подарилъ богатство и благо-разуміе, за да го употрѣблява добро, взелъ даръ изряденъ. Се радвить за собственото си богатство, зашто-то... чрѣзь него добро защищава сыромаха, който се псуе, не търпить глѣдаещи слабаго, кой-то се гнете отъ силнаго; търситъ по трага, който е достоенъ за сожаленіе; изучава нужды-тъ му и спомоществува съ расжженіе и безъ изявленіе; защищава достойны-тъ и ги награжда; подкрѣплява искуствата и спомага съ щѣдрость на исходъ-тъ отъ полѣзны-тъ прѣдпріятія; прѣдпрійма голѣмы дѣла; въздыга новы заведенія, дава дѣло на художника, помага на успѣхъ-тъ отъ искусство-то, и се трудить да обогатить отечество-то. Избытки-тъ¹ отъ трапез-тж си ги мислить собствены дѣлъ на сыромасы-тъ, и за това не сакать да ги лишить отъ нихъ. Зачто-то умножилъ имѣніето си, не измѣнилъ заради това благодѣтелното расположеніе на сърдцето си. А богатство-то му носитьъ украшеніе, и всрѣдъ изобиліето се наслаждава съ безпечално веселіе.

Нъ злополученъ е, който умножава богатства-та си безъ нѣкое друго благодареніе освенъ благодареніе да иматъ; който гнѣтитъ сыромаха, кѣто прѣзира потове-те отъ лицѣ-то му! Бѣды-тъ отъ ближняго му не го смущавать никакъ. Съ безсжлзны очи глѣда сжлзы-тъ на сыраче-то, и на стенанія-та отъ вдовицж-тж загражда ухо-то. Користолюбіе-то ожесточи сърдцето му! най-горката скърбъ не го омякчава никакъ.

Нъ слѣдъ себѣ влѣчить проклятіе-то, се намиратъ въ непрѣривны страхове; ненасытность-тж отъ желанія-та го мжчить, и го мжчить обидата, коя-то сторилъ на бѣдны-тъ. Що сж бѣдите отъ сыромашія-тж спорядъ душевны-тъ смущенія на таквъ чловѣкъ?!

¹ Остатъцитѣ.

Нека ся утѣшава пакъ сыромахый, даже нека ся веселить, зачто-то иматъ безчислѣны причины за това. Ядитъ хлѣбътъ си мирно, а трапезата му не ся обикаля отъ тунедцы, кои-то поядватъ негово-то. Е свободенъ отъ занима-нїя-та на много служители, и не го мжчатъ досадителны-тѣ висканїя. Се лишаватъ наистина отъ роскошны-тѣ трапезы на богаты-тѣ, нѣ нито на болѣсти-тѣ имъ не подлѣжитъ. Хлѣбътъ, що го ядитъ, не е ли сладкъ на небѣто му? Вода-та, що я пїе, не угашава ли сладко жаждѣтъ му? Се наслаждаватъ повече той на водопытїе-то, нежели богатїй-тѣ, като попива вина скжпи.

Чрѣзъ трудътъ сохранява здравїе-то си, и усѣща въ сонъ-тѣ си такова сладость, каквато не знае, който спїе на меко. Умѣренъ бидвеещемъ въ желанїя-та, гы ограничава въ най-тѣсни границы, а спокоиствїе-то, което той усѣща, прѣхвърля повече сладость-тѣ, която можатъ да причинатъ богатства-та и санове-тѣ.

Нека не се гордить прочее богатый за богатства-та си и нека не скърбитъ сыромахый за бѣды-тѣ си. Ако се подчиняватъ на воля-тѣ отъ провиденїе-то въ различни-тѣ имъ состоянїя, могатъ да живатъ и тїе и онїе благополучны.

Искренность.

Прїятелю на истинѣ-тѣ почитателю на добрини-тѣ нейзины, никога не изостава (вм. не изоставай, б.м.) ъ. Ако ъ честишь всякога, ке увѣнчашъ себѣ съ славѣ. Искреный чловѣкъ има всякога сѣрдце-то въ языкъ-тѣ, (въ) думы-тѣ му не се ни лицѣмѣрие ни лукавство. Се срамитъ на лжжѣ-тѣ и се смущаватъ, нѣ кѣто говоритъ истинѣ-тѣ е безстрашенъ, чюватъ юначкы достолѣпїе-то отъ степень-тѣ си, никога не пада въ нискость кѣто става лицѣмѣрецъ. Е всякога подобенъ съ себе си и никога не се намира въ недоуменїе, говоритъ дѣрзновенно истинѣ-тѣ, се гнжситъ отъ нискость-тѣ на лицѣмѣрие-то; думы-тѣ отъ устѣ-тѣ му толкуватъ мислы-тѣ му. Съ все това всякога отваря устны-тѣ си съ вниманїе и благоразумїе все изучва правдѣ-тѣ и мѣритъ всякоѣ думѣ, казва безъ заобикалки мнѣнїе-то си, обличява свободно когото и да ꙗе, исполнява непрестѣпно това, що обѣщава.

Лицѣмѣрецътъ обаче иматъ сѣрдце-то лжжно, друго не дума освѣнъ какъ да измамить. За това крїе думы-тѣ си съ було-то отъ истинѣ-тѣ.

Се смѣе на жалбж-тж, плаче на радость-тж а думы-тѣ му не прійматъ никое толкуваніе; работатъ въ темнинж, както къртъ-тѣ, и се считатъ за безопасенъ; нѣ както него така и ового внезапно го поплатва сеѣтлинж-тж, го открива и го предава. Минуватъ днитѣ си съ усиленъ и прѣстроенъ нравъ, языкъ-тѣ му и сърдце-то му обличяватъ едното другото. Се трудитъ за да се нарѣче чесенъ и самъ си хвалитъ нопачнитѣ начини, както гы-употрѣбява за да сполучитъ намѣреніе-то си. О безумче! Колко трудъ полагашъ за да скрѣишь кой си. Наистина е несравнено по-голѣмъ, отъ колкото бы потрѣбалъ за да станешъ наистина таковъ, каковъ сакашъ да се явишь. Сыноветѣ отъ благоразуміе-то ще поругаватъ мждроститѣ ти, когато оголенъ отъ покрывкж-тж, кождо те покрыва, ке се появишь прѣдаденъ на безчестіе-то.

Ржкописътъ свършва съ „Частъ седма“ за „Вѣроизповѣданіе“-то.

* * *

Училището е мѣстослужението, гдѣто Пърличевъ отдаде най-голѣматъ часть отъ своя животъ: той е учителствувалъ 37 години. Стигналъ вече 60 годишна възраст, той неохотно се раздѣля съ учителството. Последнитѣ си учителски години прѣкара въ Солунъ. Пенсioniранъ, той се прибира въ родния си градъ. Тукъ въ скромна кжща, останала му отъ дѣдо, Пърличевъ е обкржженъ отъ обичѣта на домашнитѣ, отъ грижитѣ на многотърпеливата му съпруга и примерна домакиня. Презъ цѣлото време до края на земния си животъ Пърличевъ бѣше предметъ на непринудена всеобща почитъ и уважение отъ страна на цѣлото гражданство. Бивши негови ученици, станали учители, търговци, общественици, непрѣстанно го посѣщаваха и му свидетѣлствуваха лично своитѣ чувства на признателность. Така прекара П. последнитѣ години на своя животъ, готовъ вече да посрѣщне часътъ на смъртъта.

На 25 януарий ст. ст. 1893 г., следъ нѣколкодневно стомашно разстройство, тоя труженикъ, народенъ будителъ и поетъ е починалъ спокойно въ ржцетѣ на предобрата си другарка. Нѣколко дена преди смъртъта си П. предсказвалъ своята кончина. И неговото предсказание се е сбжднало точно не само относительно деньтъ — именния му день, — но и относительно часътъ на смъртъта. Съ удивление предъ тоя фактъ овдовѣ-

лата съпруга го повтаряше често. Погребението е било не-
обикновено тържествено, въпреки извънредно студената зима
тая година.

Отъ ръкописитѣ на Пърличевъ пощадени отъ времето въ
мое притежание се намиратъ следнитѣ; 1. Единъ преводъ на
Илиада; 2. единъ преводъ на Одисея; 3. Поемата Скендеръ-
бей на гръцки; 4. 12 стихотворения; 5. Толкова слова; 6. Една
книжка нравоучения; 7. Една кратка славянска граматика;
8. Единъ предговоръ къмъ превода на Илиада; 9. Една поема
на гръцки съ французки преводъ; 10. Къмъ Царь Алексан-
дъръ I (на славянски); 11. Смѣхуритѣ на Ариосто — пре-
водъ; 12. два документа отъ Атинския университетъ и 13. Единъ
печатанъ екземпляръ отъ поемата Арматолосъ.

Отъ точка 11 на тоя описъ се вижда, че налице е и
превода на Ариостовия Orlando Furioso (преводъ съкратенъ,
както е и тоя на Илиадата), което ще рече, че г. С. Радевъ
е изпадналъ въ заблуждение, като говори въ своята велико-
лепна книга по нашето възраждане*, че П. не е успѣлъ да
направи казания преводъ.

Това съществува като скромненъ паметникъ отъ дѣлото
на П.. А каква частъ отъ ръкописитѣ и книгитѣ му липсва?
— Кой би могълъ да установи! П. не можеше да забрави
изгубената си поема, „Кика пѣе“, съставена въ битността му
учителъ въ Габрово, оставена отъ него заедно съ други
негови ръкописи на съхранение въ Народната библиотека въ
София, а неизвѣстно какъ, изчезнали отъ тамъ. Липсва едно
стихотворение, което П., предизвиканъ отъ своя синъ, ученикъ
тогава въ V. кл., съставилъ за него, две години преди
смъртта си. Нѣма между ръкописитѣ и единъ народенъ
поплакъ, написанъ отъ П. по поводъ убийството на Охрид-
чанина Христо Момировъ отъ турци. Тая елегия започваше
съ стиха:

Разплакало се мало, голѣмо,
Че всегдѣ рай е, у насъ е пекълъ.
Слушашъ ли, царю, ти господарю,
Да не плачъ наший до Бога стигне.
Наше имане ни разграбиха,
Добритѣ мже ни умрѣтвиха.

* Вж. Макед. библ. № 7 „Македония и бълг. възраждане“, частъ
I стр. 176.

(Повтаря се припѣвътъ „Слушашъ ли...“) Тая елегия, съставена по размѣра и стѣпкитѣ на „Нощъ е ужасна, зима студена“, приспособена бѣ и да се пѣе на сѣщия гласъ като нейния. Но какъвъ бѣ завършѣкътъ ѝ, не помня.

Уважаемия Д-ръ Вл. Руменовъ въ единъ случаенъ разговоръ напоследѣкъ ми обърна внимание на следната подробностъ.

Покойниятъ Иванъ Б. Шумковъ, който 1860 г. билъ въ Атинския университетъ състудентъ съ Гр. Пърличевъ, пише въ връзка съ конкурса на който последния получилъ премията (1000 франка и лавровъ вѣнецъ) презъ сѣщата година следното:

„Мнозина отъ поетитѣ и отъ Атинската интелигенция насочиха голѣмо брожение противъ професора Генадиосъ, че несправедливо и не достойно е далъ наградата на г-на Г. Пърличевъ, — простъ българинъ, а не елинъ. — Покойния Пърличевъ, като не може да понесе голѣмото течение на публичнитѣ укори, бѣ предизвиканъ да покани водителитѣ на броженieto на конкурсъ:

„Каня онеправданитѣ г-да стихотворци (поети) до 15 дни отъ днесъ да се яватъ въ университета та предъ които тѣ желаятъ отъ г-да професоритѣ, да приематъ или да отхвърлятъ моето предложение. А професоритѣ се умоляватъ да благоволятъ и предложатъ мене и на недоволнитѣ единъ текстъ извлеченъ отъ който обичатъ отъ старитѣ елински писатели, да затворятъ мене и онеправданитѣ въ отдѣлни стай, безъ да носимъ съ себе си хартия своя, пера и мастило и, въ расстояние на три часа да обърнатъ дадения текстъ въ стихове. Ако тѣ не сторятъ това, считамъ ги за недостойни прости клюкари.

Г. Пърличевъ

Въ определения срокъ за конкурса никой отъ не задоволенитѣ не се яви, и най-после млѣкнаха.

И. Б. Шумковъ.¹⁾

Не е изключено за Гр. Пърличевъ да се установятъ и други нѣкои указания и данни. Възможно е нѣкои отъ колежитѣ му въ Битоля, Прилепъ, или Солунъ да е оставилъ нѣкои не издадени още спомени, въ които да е изнесено

¹⁾ Вж. „Патриотически и насърчителни разкази“ отъ Ив. Б. Шумковъ, София, 1907.

нѣщо и за него, както Еничеревъ непримѣръ отбелѣзва въ своитѣ спомени епизодътъ за сърдитото напускане на П-въ отъ Прилепъ. Единъ отъ директоритѣ, при които Пърличевъ учителствува въ Солунската мъжка гимназия и бившъ екзархийски капукехая въ Цариградъ (Н. А. Начевъ) умрѣлъ преди 13—14 години. Той може да е оставилъ нѣкакви спомени. Другъ директоръ на сжщата гимназия (Георги Кандиларовъ) е още живъ. Има основания да се мисли, че той още остави свои спомени. Райчо Каролевъ, директоръ на Априловската гимназия въ Габрово презъ годината, въ която Пърличевъ учителствува тамъ, умрѣ неотдавна. И отъ него може да се очакватъ било спомени, или рапорти и сведения касателно просветната дейность. Не е невъзможно най-сетне да излѣзатъ на лице и нѣкои писма отъ кореспонденцията на Пърличевъ.

Въ всѣки случай това що изнасямъ тукъ като съществующе до днесъ въ връзка съ личността и дѣлото на Гр. Пърличевъ, бѣ за менъ единъ дългъ, изпълнението на който не можахъ да отмина.

Рецензии и книжовни вестн.

F. Dvorník, *La vie de saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX-e siècle*. Paris 1926, 80, 91, ed. Champion.

Критично издадениетъ гръцки текстъ на житието на Григория Декаполитъ е предшествуванъ въ книгата на младия чешки ученъ отъ дълго въведение (41 стр.), въ което той предава съдържанието му, като се спира на историческитъ известия, които се намиратъ въ него.

Въ заглавията на три измежду запазенитъ и известни на издателя преписи на житието, за авторъ на последното е посоченъ Игнатий Дяконъ, скевофилаксъ на цариградската църква, а следъ това митрополитъ на Никея. Известно е, че нему принадлежатъ още житията на двама бележити защитници на иконопочитанието отъ края на VIII и началото на IX вѣкове — патриарситъ Тарасий и Никифоръ. Авторството на Игнатия относно житието на Декаполита не може да буди съмнение и едва ли има нужда то да се доказва тъй надълго, както Дв. прави.

Григорий Декаполитъ е една отъ най-виднитъ монашески фигури на византийското православие презъ втората четвъртъ на IX в., когато византийското общество преживѣваше последнитъ трусове на иконоборскитъ борби. Роденъ въ югоизточна Мала Азия, областта Декаполъ, той още твърде младъ се предалъ на богоугоденъ животъ и дълги години оставалъ въ отечеството си, докато вътрешенъ гласъ не му заповѣдалъ да го напусне и тръгне за далечни земи. Отъ Ефесъ, чиито побрѣжия били блокирали отъ арабски пирати, той отплувалъ къмъ Цариградъ. Спрѣлъ обаче за известно време на о. Проконезъ (дн. Мармара), той се отказалъ отъ намѣрението си да иде въ столицата и се отправилъ къмъ Еносъ, а отъ тамъ за Солунъ. Отъ тоя градъ той отпътувалъ за Римъ, но и тамъ не останалъ по-дълго време, а презъ Отранто и Сиракуза се върналъ отново въ Солунъ. Тукъ, както изглежда, той се задържалъ много години, като живѣлъ въ манастира Св. Мамантъ. Следъ това заминалъ за Цариградъ, отъ тамъ за витинския Олимпъ, за да се върне наскоро следъ това отново въ столицата, гдето и умрѣлъ.

Тѣй изложенитъ факти изъ живота на Григория сж изпѣстрени въ житието съ разкази за всевъзможнитъ чудеса, които той вършилъ. Вкусътъ къмъ чудесното, тѣй силно изразенъ въ житието, навежда Дв. на предположението, че то е писано отъ Игнатия въ края на неговата кариера, когато авторътъ вече билъ старецъ, „заеътъ само съ нѣща, които се отнасятъ до задгробния животъ и вѣчността“.

Считаше се (гл. Erhardt, у Krumbacher, [Gesch. d. byz. Literatur, 2 A. 73], че Григорий Декаполитъ е умрѣлъ къмъ 817 г. Дв. идва до друго заключение. Отъ съпоставки съ житието на Йосифа Химнографъ, единъ отъ ученицитѣ на Декаполита, той установява, че смъртта на тоя последния ще трѣбва да бѣде отнесена къмъ 843 г.

Явява се въпросътъ, кога той е дошелъ въ балканскитѣ земи? Като се вземе подъ внимание обстоятелството, че Декаполитъ не ще е живѣлъ въ тѣхъ по-вече отъ 20—25 години, времето на неговото идване тукъ ще трѣбва да се отнесе къмъ второто десетолѣтие на IX в. или приблизително около него. Както е известно, презъ 821 год. срещу императора Михаила II бѣ възстаналъ пълководецътъ Тома, славянинъ по произходъ. Войскитѣ на бунтовника, комуто помагали и арабитѣ, обсадили въ края на сжщата година Цариградъ. Опити си да овладѣе столицата той повторилъ еднакво несполучливо и презъ пролѣтътъ 822 г. Презъ всичкото това време неговата флота оставала господаръ на Мраморно море и проливитѣ. Дв. обяснява решението на Декаполита, отъ Проконезъ да потегли за Еносъ, а не за Цариградъ, първоначална цѣль на неговото пжтуване, съ опасността, на която тогава е била изложена столицата. Той не е сигуренъ обаче въ своето предположение та за това допуска и друго, — че причината, поради която Декаполитъ изоставилъ намѣрението си отъ Проконезъ да замине за столицата, сж могли да бждатъ още и събитията около войнитѣ на Крума, обсадата на Цариградъ и опустошенията на Източна Тракия отъ българитѣ презъ 811—813 г. Струва ми, се че Дв. не би оставилъ тоя въпросъ откритъ, ако не бѣ пропусналъ да вземе подъ внимание нѣкой твърдѣ ясни данни на самото житие.

Първоначалното желание на Григория, разказва се тамъ, било да отиде въ Цариградъ, „за да се бори за истината“ (*ὅπερ τῆς ἀληθείας ἀγωνισέσθαι* 53₂₀), тъй като ересъта на противникитѣ на християнството (*ἡ αἵρεσις τῶν χριστιανοκατηγόρων*) твърде много се била възвисила. За каква ересь тукъ е дума, върху това споръ не може да има — въпросътъ несъмнено е за иконоборството. Най-ожесточенитѣ негови противници се набираха изъ срѣдата на византийското монашество и за това то бѣ изложено на най-много преследвания. Особени мѣрки били вземани да се попрѣчи на странствуванията на монаситѣ, при които тѣ агитирали между населението да не зачита иконоборскитѣ разпореждания и изобщо го настройвали срѣщу представителитѣ на властта. Указание за една такава мѣрка намираме и въ житието. Когато Декаполитъ спрѣлъ въ Проконезъ, разказва то, той намѣрилъ подслонъ у единъ беденъ мѣстенъ жителъ. Макаръ и да отгатвалъ какъвъ човѣкъ е пришелецътъ, макаръ и да знаелъ за обявената заповѣдь — никой да не приема подъ стрѣхата си подозрителни люде, — той му далъ гостоприемство.

Странствуващитѣ монаси, фанатизирани апостоли на иконопочитанието, бѣха изложени презъ иконоборската епоха не само на преследванията на властта, но и на публични насилия и поругания отъ страна на ревностнитѣ противници на иконитѣ. Отъ такова малтретиране не билъ пощаденъ низъ пжтуването си и Григорий Декаполитъ. Когато

пристигналъ въ Еносъ, разказва житието, нѣкакъвъ младежъ го срещналъ, скочилъ отъ коня си и безъ всѣкакъвъ поводъ почналъ да го бие съ една тояга, като го питалъ, кой е и каква вѣра изповѣдва. (*Tis eî kai poias dôξης τυγχάνεις?*). Едва когато Григорий отговорилъ, че държи „правата вѣра,“ билъ оставенъ на мира.

Тия два случая показватъ, че пѣтуването на Декаполита къмъ балканскитѣ земи не може да бѣде отнесено къмъ 811—815 г. и изобщо къмъ първото десетолѣтие и половина на IX в. — тъй като иконопочитанието тогава бѣ официално изповѣдание въ империята, — а къмъ едно друго време, когато правителството е било иконоборско и срѣщу почитателитѣ на иконитѣ, особено срещу монаситѣ сж били прилагани сурови мѣрки. Кога собствено е могло да бѣде това?

Известно е, че първиятъ иконоборски периодъ трае отъ 726 до 787 год. Презъ тая последна година иконопочитанието бива възстановено отъ императрицата Ирина. Въ 815 г. императорътъ Лъвъ V Арменецъ обаче отново заповѣдалъ да се почне преследване срѣщу иконитѣ. Тоя втори иконоборски периодъ продължавалъ до 843 г., когато официалната властъ повторно възстановява иконопочитанието, и тоя пѣтъ за винаги. Възможността Декаполитъ да е предприелъ пѣтуването си къмъ Ефесъ, Проконезъ и Еносъ презъ първия иконоборски периодъ (726—787) е изключена. Странствуването си на западъ той почналъ вече въ зрѣла възраст, и ако неговото идване въ балканскитѣ земи се отнесе къмъ тъй ранно време (до 787 г.), това би значило, че той къмъ 843 г., когато умрѣлъ, ще е билъ вече столѣтникъ. Такова заключение обаче не би могло да бѣде подкрепено съ нищо и самъ Дворникъ не допуска Декаполитъ при смъртта си да е билъ по-старъ отъ 60 години. Отъ друга страна, ако се предположи, че Декаполитъ е напусналъ азиатската си родина преди 787 г., то би значило, че той на западъ е преживѣлъ цѣлия периодъ на тържеството на иконопочитанието отъ 787 до 815 г. Въ такъвъ случай обаче това събитие не би останало неотбелязано въ житието, а всѣкаква подобна загатка за това тамъ липсва. Остава следователно едничко правдоподобно заключението, че Декаполитъ ще е дошелъ въ балканскитѣ земи наскоро следъ 815 г., когато при Лъва V Арменецъ иконоборството отново е било възстановено. Вече приведенитѣ думи на биографа показватъ, че при решението си да се запѣти на западъ Декаполитъ е билъ вдѣхновенъ отъ желанието да изстѣпи като защитникъ на православието въ самата столица, тамъ, отъ гдето иконоборската ересь отново се била навдигнала, гдето се намиралъ главниятъ ѝ подбудителъ, — императорътъ-еретикъ, и привърженицитѣ ѝ сж били най-силни. Въ Проконезъ обаче той ималъ възможността да се убеди, че задачата му не е нито тъй лесна, нито тъй безопасна, както може би първоначално си я представялъ. Това навѣрно поохладило неговата ревностъ, той ще е разбралъ, че по-разумно е да бѣде по-далечъ отъ Цариградъ и именно заради това ще е свърналъ къмъ Еносъ.

Както почти всички литературни паметници отъ тоя родъ, житието на Декаполита съдържа интересни материали за културното състояние на тогавашното византийско общество. Дворникъ ги оставя безъ вни-

мание, тъй като интересът му към това житие е бил привлечен от данните, макаръ и оскъдни, които то съдържа за политическото положение на южномакедонските земи предъ първите десетолѣтия на IX вѣкъ.

Отъ Еносъ, разказва се въ житието, Григорий Декаполитъ дошелъ по море въ Христополъ (дн. Кавала) и отъ тамъ по сухо се отправилъ за Солунъ. На пѣтъ за тоя градъ той стигналъ „една рѣка, гдето се натѣкналъ на разбойници-славяни, които на корабъ бродѣли около брѣговетъ ѝ, като грабѣли корабитъ, що имъ попадали.“ Безъ всѣкакъвъ страхъ Григорий отишелъ при тѣхъ. Очудени отъ неговата смѣлость, тѣ разбрали, че му било опредѣлено да мине рѣката, и за това не само че не му сторили никакво зло, но сами го превели на срещния брѣгъ и му посочили пѣтя, който отъ тамъ нататѣкъ му предстоялъ (стр. 54₂₃). Въпросната рѣка несъмнено е Струма. Но предположението на Дворника, че славянските разбойници сж били отъ живѣещото низъ областъта ѝ племе струмци, едва ли ще трѣбва безрезервно да се приеме. Както той правилно обяснява, отъ Христополъ Григорий ще да се е отправилъ за Солунъ по стария пѣтъ *via Egnatia*. Тоя последниятъ минавалъ Струма между ез. Тахино и устието ѝ въ морето, при древния Амфиполъ. Тамъ, непосредствено на западъ отъ рѣката и езерото, къмъ Круша планина и низъ Халкидика, сж живѣли ринхинитѣ, друго едно славянско племе, известно, както и струмцитѣ, отъ „Чудесата“ на Св. Димитрия Солунски. И тѣ, като струмцитѣ, сж били смѣли пирати: както по-нататѣкъ ще видимъ, Солунската легенда съобщава за общитѣ имъ грабежи чакъ низъ водитѣ на Мраморно море. Славянските разбойници, които Григорий срещналъ при Струма, сж могли следователно да бждатъ еднакво и струмци и ринхини.

Като говори за пѣтя на Декаполита отъ Кавала за Солунъ, Дв. се спира накжсо и върху въпроса за сждбата на древния Амфиполъ. Следъ времето на славянското преселение въ Балканския полуостровъ всѣкакви съобщения за тоя градъ преставатъ. Дв. основателно отхвърля изказаното отъ нѣкои учени предположение, че той продължавалъ да сществува и презъ следнитѣ вѣкове, вече съ новото име Хризополъ: Хризополъ, чиито епископи сж означени въ съборнитѣ актове отъ VIII—IX в., е добре известниятъ градъ съ това име на азиатския брѣгъ на Босфора, срещу Цариградъ. Амфиполъ е билъ разрушенъ отъ славянитѣ при нашествието имъ въ тия земи. Ако трѣбва да се върва на Кантакузина, отново билъ възстановенъ той едва отъ Андроника III. (XIV в.).

Отъ Солунъ, гдето дълго време живѣлъ, Григорий, разказва по-нататѣкъ житието, поискалъ да се отдалечи „въ планинитѣ на славянските земи“ (*πρὸς τὰ τῶν Σκλαβηνῶν μερῶν ὄρη* ⁶¹₂₀), понеже се надѣвалъ тамъ да намѣри желаното спокойствие. Но едва що, придруженъ отъ единъ свой ученикъ, потеглилъ на пѣтъ, той изеднажъ прекжсналъ пѣтуването си и бързо потеглилъ обратно за Солунъ. На очудения въпросъ на ученика си за причинитѣ на това неочаквано решение Григорий отговорилъ, че много желаелъ да отиде въ тамошнитѣ мѣста, но виждалъ „че слънцето въ тѣхъ не свѣти“. Смисълътъ

на тия негови думи скоро станалъ ясенъ. Едва нѣколко дни следъ това, разказва биографътъ, очевидно за да подчертае презрението на героя си, „избухна голѣмо въстание на екзархъ на тамошната Славиния и много кръвъ на потоци потече и пламна оная земя и се преизпълни съ мракъ. И твърдѣше се още, че безъ царски печатъ и знакъ не било възможно да се направи крачка отъ едно мѣсто на друго.“

Не е нужно да се подчертава важността на това известие. За пръвъ пѣтъ отъ него научаваме за нѣкакво въстание на южномакедонскитѣ славяни срещу византийската власт презъ втората половина на IX в. Въстаналиятъ „екзархъ“ на „тамошната Славиния“ безспорно е билъ не нѣкакъвъ византийски намѣстникъ, а нѣкой славянски племененъ началникъ. „Славинии“ византийцитѣ презъ IX в. наричаха земитѣ на отдѣлнитѣ славянски племена въ Македония, на чело на които стоели тѣхни „крале“ или князе“ (*ῥῆγες, ἄρχοντες*).

Въстанието, за което е дума, не стои ли въ нѣкаква връзка съ нѣкое отъ вече познатитѣ ни събития изъ онова време въ македонскитѣ земи? Известието за него не попѣлва ли празнотитѣ въ знанията ни за тѣхъ и не може ли отъ своя страна чрезъ тѣхъ да бжде изяснено? За да отговори на тия въпроси Дв. привлича подъ изследване друго едно известие на житието.

Почти непосредствено следъ пасажъ, въ който се говори за славянското въстание, тамъ е предаденъ и разказътъ на нѣкой си монахъ Анастасий, който презъ даденото време се готвѣлъ отъ Солунъ да отпѣтува за Цариградъ и отишелъ при Декаполита, за да получи благословията му. Анастасий възнамѣрявалъ да отпѣтува по море и вече билъ натоварилъ вещитѣ си на единъ корабъ, когато Декаполитъ довелъ при него нѣкого си Георгия, началникъ на канцеларията (*πρωτοκαρκελλάριος*) на солунския стратегъ. Натоваренъ навѣрно съ нѣкаква специална мисия отъ стратега, той трѣбвало да отпѣтува за Цариградъ по сухо. Понеже по пѣтя си ималъ да мине презъ „трудни и опасни мѣста“, той сжщо билъ отишелъ при Григория, за да изпроси молитвитѣ му. Декаполитъ препорѣчалъ солунския чиновникъ на грижитѣ на Анастасия и тоя последниятъ билъ принуденъ да се откаже отъ пѣтуването по море. Когато двамата спѣтници вече приближавали Христовъ (Кавала), Георги билъ заловенъ „отъ войницитѣ на кесаря“, който по нареждането на императора се намиралъ на онова мѣсто. Освободенъ поради застъпничеството на другаря си, Георги билъ повторно задържанъ въ Волеронъ, къмъ Долна Места, отъ нѣкакъвъ си подвластенъ на кесаря магистъръ. Следъ като и това прекеждие минало, двамата пристигнали въ Марония. Отъ тоя градъ тѣ се качили на корабъ и като „се промѣкнали между неприятелитѣ, които тамъ дебнѣли“, стигнали невредими Цариградъ.

Дворникъ съпоставя всички тия известия съ сведенията, които други извори даватъ за отношенията въ Югоизточна Македония презъ VII—IX в. и излага всичко това въ следния редъ. Струмскитѣ славяни, съседни на ринхинитѣ, имали съ тѣхъ презъ VII в. общъ началникъ — Первундъ (Пребждъ, *Περβοβυδος*). Тогава, къмъ 685—687 г. тѣ заедно съ сагудатитѣ обсаждали Солунъ. Струмци и ринхини, предава той по-

нататък съответния разказъ изъ Солунската легенда („Чудесата“ на св. Димитрия. *Patrol. gr. t. 116, col. 1356*; *AA. SS. Oct. IV, p. 174, c. 190*) били смѣли мореплаватели и пирати: тѣ нападали корабитѣ, които подвозвали припаси въ Цариградъ и разбойничествували низъ околноститѣ на Проконезъ и Парионъ. Експедицията, която споредъ сжщата Солунска легенда (*Patrol. id. 1357, cap. 191*; *AA. SS., p. 175, c. 191*) била предприета срещу славянитѣ, за да бжде запазенъ Солунъ отъ тѣхъ, Дв. отдава на Юстиниана II Ринотметъ. Шо се отнася пъкъ до експедицията въ 758 г. на Константина V Копронимъ, за която разказва Теофанъ (*et De Boog, 430₂₁*), Дв. намира, че не може да се каже, доколко тя е засегнала струмцитѣ. Като говори по-нататък за голѣмото значение на Струмската областъ при борбитѣ между Крума и Никифора и за суетния опитъ на последния да настани въ нея военни колонисти, които да я пазятъ отъ българскитѣ нападения, Дв. заключава, че походитѣ на Крума, а може би и вече споменатото въстание на Тома презъ 821—822 г. разслабили връзкитѣ на струмци съ империята. Тѣй обяснява той и разказанія въ житието случай за славянскитѣ пиратства по Долна Струма. Споредъ Дв. особено се засилили славянитѣ въ Халкидическия полуостровъ презъ времето на иконоборството. Това се виждало отъ единъ атонски документъ, който разказва, че тогава, при императоритѣ иконоборци, славянскитѣ племена сагудати и ринхини, „смѣсени съ старитѣ жители на Македония, влахоринхинитѣ“ безъ съпротива стигнали до самата Св. Гора и тамъ били покрѣстени отъ монаситѣ.

Шо се отнася пъкъ до областта, гдето избухнало споменатото въ житието славянско въстание, Дв. счита, че това ще е земята на драговичитѣ, „на северъ отъ Солунъ къмъ Верия“ (дн. Беръ). Кесарьтъ, чиито хора арестували чиновника на солунския стратегъ, доказва Дв., билъ Алекси Мозеле, зетъ на императора Теофилъ (829—842 г.). Въ Източна Македония той се намиралъ къмъ 836—837 г. Обстоятелството, че той въ случая ималъ съ себе си цѣла армия, Дв. обяснява, че въ случая се касае за нѣкаква експедиция. Каква е била тя? — Тукъ Дв. изтъква отъ една страна грижитѣ, които въстанието създадо на византийското правителство, а отъ друга — възвръщането на византийскитѣ плѣнници, настанени нѣкога отъ Крума задъ Дунава. Споредъ византийския лѣтописецъ Георгия Монахъ, тѣ за бѣгството си избрали тъкмо момента, когато въ 737 г. българскиятъ ханъ се намиралъ на походъ къмъ Солунъ. Пресиянъ, отбелязва Дв., използвалъ именно въстанието на солунскитѣ славяни, за да присъедини къмъ държавата си тѣхнитѣ земи. По такъвъ начинъ става напълно ясно, какъ предѣлитѣ на българската държава изеднажъ се разширяватъ чакъ до областта задъ Охридското езеро безъ въ случая да е водена истинска война. Императорьтъ, мисли Дв., билъ известенъ за това, което тогава ставало въ Македония, но поради съдействието, що оказалъ за бѣгството на плѣнниците, „съвестта му не била чиста“ и той се задоволил да изпрати кесаря въ Тракия, за да отбие всѣка евентуалностъ: като се има предъ видъ състоянието при струмскитѣ славяни, сжществувала опасността да не би движението, подкрепено отъ българския владѣ-

тель, да се разпростре и по-далечъ на изтокъ. Арестуването на солунския чиновникъ Дв. обяснява съ това, че той е билъ счетенъ за подозрително лице, тъй като идѣлъ отъ области, срещу които били насочени военитѣ действия.

Съображенията и изводитѣ на Дв. сж цененъ приносъ къмъ историята на югоизточнитѣ македонски покрайнини отъ началото на срѣдно-вѣковието. Но въ общата схема на неговото изложение, както и въ подробноститѣ, сж допуснати нѣкои празднини и грѣшки; погрѣшна е и преценката на нѣкои отъ известията, които той използва, а освенъ това той е пропусналъ да привлече подъ внимание и нѣкои вече познати събития и факти.

До срѣдата на IX в., когато Македония бива присъединена къмъ българската държава, империята никога не успѣва да затвърди достатъчно властта си надъ тамошнитѣ славянски племена. За повечето отъ тѣхъ презъ тая епоха липсватъ почти всѣкакви сведения. Най-известни сж племената, които обитавали областта около Солунъ и на първо мѣсто между тѣхъ — струмцитѣ. Земитѣ имъ се намирали близко до край-брѣжието, а пъкъ и лежали недалечъ отъ пѣтя отъ Цариградъ за Солунъ. И именно това последно обстоятелство ще е било причината, поради която империята правила голѣми усилия да ги подчини. Първитѣ спити въ това направление започватъ, както изглежда, още къмъ срѣдата на VII в. Теофанъ (ed. de Boon 347.6) разказва, че императорътъ Константинъ III (641—648) водилъ война срещу имъ, покорилъ ги и мнозина поробилъ. Въпрѣки това струмци нито се примирили съ византийското господство, нито били укротени. И споредъ сжщия авторъ (364.11.), четиридесетъ години по-късно, въ 687 год., Юстинианъ II Ринотметъ предприелъ новъ походъ срѣщу тѣхъ. Императорскитѣ войски тоя пѣтъ проникнали до Солунъ. Частъ отъ славянитѣ доброволно му се предали, други той поробилъ и преселилъ въ областта Опсикий, въ Мала Азия. Дворникъ погрѣшно отнася къмъ тая експедиция съобщението, което се намира въ Солунската легенда (AA. SS. oct. IV, p. 175, cap. 191—193; Patrol. gr. t. 116, col. 1357 сл. cap. 191—193). Въ него, това ще видимъ по-долу, се иматъ предъ видъ събития отъ по-късно време. Споменатиятъ походъ на Ринотмета сжщо не постигналъ трайни резултати. Славянитѣ и частно струмцитѣ си оставали враждебни на византийската власт, а Солунъ продължавалъ да бжде за тѣхъ примамка и тѣ не преставали да мечтаятъ за завладѣването му. Събитията, които следъ това се разиграватъ въ тия земи, сж свързани съ името на княза Пребждъ. Дв. погрѣшно го нарича „началникъ“ на ринхини и струмци: въ Солунската легенда, едничкиятъ изворъ по въпроса, той изрично е назованъ „кралъ на ринхинитѣ“ (*τὸν Ῥυζίνων ῥῆν*. Patrol., col. 1349, cap. 185; AA. SS. id. p. 173). Пребждъ билъ обвиненъ, че кроялъ нѣщо противъ града, заловенъ билъ, изпратенъ въ Цариградъ и тамъ обезглавенъ. Последница отъ това било, че ринхини и струмци, къмъ които сега сж присъединили сагудати и драговичи, нападнали на Солунъ отъ всички страни. Следъ несполучливитѣ опити да го превзематъ, драговичи и сагудати се върнали въ земитѣ си, а струмци и ринхини почнали грабежи по море и съ корабитѣ си сти-

гнали чакъ до о. Проконезъ и Парионъ, на Дарданелитѣ. Въ изданието на Боландиститѣ (AA. SS. oct. IV. 1866. p. 173—176) и на Migne (Patrol. gr. t. 116, 1891, col. 1349—1363), отъ които Дв. се е ползувалъ, разказътъ за Пребжда и за въпросната обсада на Солунъ е непълненъ. На Дв. е останало неизвестно изданието на Tougard, De l'histoire prophane dans les actes grecs des Bollandistes, Paris, 1874 (p. 148—186), гдето тоя разказъ е издаденъ изцѣло.¹ Може би заради това той не се е спрѣлъ по-отблизу на въпроса, къмъ кое време се отнасятъ тия събития, а се е задоволилъ да вземе датата (685—687 г.), която намѣрилъ у нѣкои измежду новитѣ изследвачи. Чудното е, че Дв. въ случая не се е справилъ и съ бележкитѣ на Златарски (Ист. на бѣлг. държ. I. 394 сл.), макаръ и по другъ поводъ да цитира книгата му. Златарски навежда достатъчно доводи, които показватъ, че историята съ Пребжда и нападението на сдруженитѣ славяни срѣщу Солунъ трѣбва да бждатъ отнесени не къмъ края на VII в., както обикновено се вѣрваше, а къмъ 735—737 г., последнитѣ години отъ царуването на Лъва Исавъръ. Империята тогава вече отъ две десетолѣтия се намиралъ въ тежка борба съ арабитѣ въ Мала Азия и навѣрно това обстоятелство не бѣ ѝ позволило да окаже на притиснатия отъ всички страни Солунъ каквато и да била помощ. Именно тъй ще трѣбва да се обясни и фактътъ, че следъ несполучливата обсада на Солунъ ринхини и струмци се одързостявали да пиратствуватъ до самитѣ околности на Цариградъ.

Споменатата погрѣшка на Дв. е предизвикала и друга една. Следъ главата за морскитѣ разбойничества на струмци и ринхини, въ „Чудесата“ се разказва за похода, който императорската армия предприела срещу славянитѣ, неприятели на Солунъ. Както по-горе забелязахме, Дворникъ, идентифицира тоя походъ съ вече споменатия на Юстиниана Ринотметъ, презъ 687 г., когато той ще трѣбва да бжде поставенъ късно следъ 737 г., подиръ нападението срещу Солунъ и морскитѣ подвизи на ринхини и струмци, въ какъвто редъ тия събития сж разказани и въ „Чудесата“. Като се има предъ видъ, че борбата съ арабитѣ на Изтокъ, гдето били ангажирани всички сили на Империята, бива привършена едва въ 740 г. съ битката при Акроинъ, а презъ следната 741 г. Лъвъ Исавъръ умира, необходимо се налага изводътъ, че въпросниятъ походъ срещу солунскитѣ славяни ще е билъ дѣло на Константина Копронимъ (741—775). Това заключение се потвърждава и отъ единъ пасажъ у Теофана (ed. De Boog 430₂₁), който разказва, че „Константинъ поплѣнилъ Славинитѣ, които се намирали къмъ Македония (τὰς κατὰ τὴν Μακεδονίαν Σιλαβηνίας), а останалитѣ (славяни) направилъ свои данници“. Дв., комуто е известно това съобщение на Теофана, счита споменатия походъ на Копронима за различенъ отъ похода, за който разказватъ „Чудесата“. Въ сжщностъ съобщенията и въ двата извора се отнасятъ до едно и сжщо събитие — Копронимо-

¹ Въ текста у Tougard (ср. напр. p. 148, с. 65) Пребждъ е нареченъ сжщо князь (ῥήξ) на ринхинитѣ, а за струмци и ринхини се говори като за две части отъ „народа на славянитѣ“, p. 150, с. 67.

вия походъ презъ 758 год.. Дв. счита освенъ това, че мжно е да се опредѣли, до каква степенъ тоя последенъ походъ е засегналъ струмцитѣ. Мжнотия тукъ собствено нѣма. Въ „Чудесата“ изрично е казано, че императорътъ заповѣдалъ войскитѣ му да потеглятъ „презъ Тракия и срещнитѣ земи противъ племената около Струма“ (Patrol. col. 1357. с. 191. AA. SS. p. 175, с. 191), а указание въ сжщия смисълъ намираме и въ въпросното известие на Теофана. На плѣнъ били подложени, казва се тамъ, „Славинитѣ, които се намирали къмъ Македония.“ Както е известно, съ името Македония отъ VII в. нататкъ се е наричала днешната Тракия (гл. Tafel, Epistola critica ad Const. Porphyrog. de Provinciis regni byzant. Tubingae, 1846, XV sq.). Най-близкитѣ до нея области, заети отъ непокорни славянски племена, сж били тия на струмци и ринхини.

Мисълта на Дв., че въ епохата на иконоборството (726—787) разпространението на славянитѣ въ Халкидика направило голѣми успѣхи, почива на недоразумѣние. Въ Халкидика славянитѣ сж се разпространили още презъ епохата на преселението — VII в. Споменахме, че тамъ презъ VII в. сж били обиталищата на ринхинитѣ. Едни извеждатъ тѣхното име отъ това на рѣката *Ῥήχιος* (дн. Рендина), която тече презъ езерата Лагадинско и Болбе (Бешикъ) и се изтича въ Орфанския заливъ. Други считатъ, че то произхожда отъ стбълг. *рждъ* (Ржжданѣ), а трети — отъ слав. „ручей“ (ржчій, Ржчини). Че областта южно отъ линията Рендина—Лагадина—Бешикъ е била изложена на нападенията на славянитѣ още презъ VI в., се вижда отъ думитѣ на Прокопий (De aed. IV. 3.27., Haug, 115₂₃ сл.). За защита на тая областъ, разказва той, Юстинианъ заповѣдалъ да построятъ близу до устието на рѣката крепостъта Артемизионъ. Известно е, че укрепленията, издигнати отъ тоя императоръ въ нѣколко пояса изъ Балканския полуостровъ, далечъ не оправдаха надеждитѣ, възлагани на тѣхъ. Още по-малко е могла да запази Халкидика отъ славянското нашествие едничката крепостъ Артемизионъ. Ако първоначално заетитѣ отъ ринхинитѣ земи въ Халкидика сж имъ били недостатъчни, тѣ сж се разширили тамъ още презъ втората половина на VII или началото на VIII в., когато империята не разполагаше тамъ съ никакви срѣдства и за да спре това разширение.

Твърдението си за разпространението на славянитѣ въ Халкидика презъ иконоборската епоха Дв. основава на едно писмено сказание запазено въ архивитѣ на светогорския манастиръ Кастамонитъ и публикувано отъ епископа Порфирий Успенски въ неговата Исторія Аѳона III. 311. „Въ днитѣ на нечестивитѣ императори иконоборци, казва се тамъ, народитѣ отъ придунавскитѣ страни, а именно тѣй нареченитѣ ринхини или просто влахоринхини и сагудатитѣ, като намѣриха време на безначалие — понежа ромейскитѣ царе водѣха война срѣщу светитѣ икони, — като покориха България и се разпространиха малко помалко въ различни земи, завладѣха и Македония, а най-сетне дойдоха и въ Светата гора съ всичкитѣ си семейства, тѣй като нѣмаше кой да ги одолѣе съ война. Следъ време нѣкои отъ тѣхъ бѣха оглашени отъ светитѣ отци, повѣрваха и на край станаха християни.“

Следъ това тѣ се подчиниха на цариградскитѣ царе, разшириха се низъ Светата гора атонска и следъ време бѣха оглашени по-добре. . . И въ онова време отцитѣ бѣха изложени на голѣми изпитания отъ страна на иконоборцитѣ-еретици и отъ други варварски народи“.

Заслужава ли това известие довѣрието, което Дв. му дава? Още Томашекъ (*Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsber. d. Wien. Akad. Bd. 99. 1882. s. 476 flg.*) бѣ се усъмнилъ въ него, като съ право изтъкваше, че славянски племена се настаняватъ въ Македония и Халкидика още презъ VII в. Йорд. Ивановъ отъ своя страна (Сев. Македония, 67 сл.) бѣ обърналъ внимание на тенденциозността, която се съдържа въ редоветѣ за иконоборцитѣ. Въ бележкитѣ на тия двама учени обаче не е казано всичко. Несъмнено е, че цѣлото това сказание е записано много по-късно, нѣколко вѣка следъ епохата на славянското преселение. Въ него е отразено състояние, което авторътъ му не е ималъ непосредствено предъ очитѣ си и споменитѣ, за което до голѣма степенъ сж били заличени, но вината за което той само поради православната си ревностъ не се подвоумилъ да стовари на ненавистнитѣ императори иконоборци. Изпитанията, на които тогава били изложени изобщо монаситѣ отъ страна на еретицитѣ, тукъ на Атонъ сж били увеличени, иска да подчертае той, още и съ тѣзи, които тѣ търпѣли отъ варварскитѣ народи. За късния произходъ на сказанието свидетелствува самото му съдържание и на първо мѣсто — неговата терминология. Знае се, че славянското преселение въ Балканския полуостровъ, а заедно съ това преселението на ринхини и сагудати е предшествовало създаването на българската държава, която презъ иконоборската епоха, до 836—7 г., обхващала главно земитѣ на северъ отъ Балкана. „Покорението“ на „България“ отъ сагудати и ринхини („влахоринхини“) не може следователно да има предъ видъ България отъ VIII и IX вѣкове, епоха на иконоборството — тамъ тогава отъ тѣхъ не е имало и поменъ, а не може да означава и преселението имъ отъ заддунавскитѣ земи презъ Мизия къмъ бѣломорскитѣ краища презъ VII в., тъй като „България“ тогава още не е съществувала. — Днешна Македония пъкъ чакъ до Места, още отъ VII в., когато въ нея се настаняватъ славянитѣ, е получила името Славиния, употребявано отъ тогавашнитѣ византийски автори най-често въ плуралната форма „Славинии“ (*ai Σλαβινιαί*, Theoph. ed. De Boor, 347₆, 364₉, 430₂₁). Това име запазва тя и презъ цѣлата иконоборска епоха, чакъ до IX в. Явно е следователно, че терминитѣ „България“ и „Македония“ въ Кастамонитското сказание сж употребени въ смисълъ по другъ отъ тоя, който днесъ иматъ. Съ името Македония отъ VII в. та до края на сръдновѣковието се е наричала днешната Източна Тракия — къмъ Одринъ и Цариградъ. Отъ IX в., когато днешната Македония влиза въ състава на старата българска държава, името Славиния изчезва, а отъ XI в., когато образувала ядрата на Самуиловото царство, тя вече се явява съ областното име България. Това име ѝ остава и презъ епохата на второто българско царство, когато страната на северъ отъ Балкана обикновено се означава съ името Загоре. Несъмнено е прочее, че подъ името България въ разглежданото сказание се разбира днешната Македония, а това значи,

че това сказание се е сложило през време въ никой случай не по-раншно отъ началото на XI в. — падането на Самуиловото царство. Т о г а в а обаче т. е. 2—3 вѣка следъ иконоборската епоха въ Атонъ не сж могли да иматъ никаква по-отчетлива представа, какъ събитията изъ нея сж се отразили въ светогорскитѣ земи, още по-вече, че непрекъснатата манастирска традиция тамъ започва едва отъ втората половина на IX в. На съобщението, че презъ иконоборското време споменатитѣ славянски племена се разширили въ Халкидика и Атонъ не може следователно да се дава абсолютно никаква вѣра. Авторътъ на Кастамонитското сказание е знаелъ съ известна сигурностъ само едно: че ринхити и сагудати, както и всички солунски славяни, сж дошли нѣкога отъ заддунавскитѣ земи. Това той е могълъ да научи не само отъ „Чудесата“ на Димитрия Солунски, но и отъ твърде разпространенитѣ въ негово време монашески хроники. Неговата грѣшка, както следъ малко ще видимъ, е тамъ, че той е смѣсилъ тия раншни преселения съ други, отъ по-късно време, споменътъ за които е билъ по-прѣсенъ. И като ималъ предъ видъ именно тия последнитѣ, той си послужилъ съ географската терминология на своето време.

Сагудатитѣ, както вече казахме, се споменуватъ въ „Чудесата“ на Св. Димитрия като обитатели на областта около Солунъ. Споредъ едно известие отъ началото на X в. (Ioannes Cameniata, ed. Bonn. 496, сл.) тѣ заедно съ драговичитѣ обитавали солунската равнина. Много възможно е, поселенията имъ да сж се простирали и къмъ Халкидика, гдето граничили съ ринхинитѣ, които живѣли тамъ и отъ своя страна имали за североизточни съседи струмцитѣ. Въ Кастамонитското сказание се казва, че ринхинитѣ се наричали на обикновенъ езикъ още и влахоринхини. Отъ где това име и какви сж били тия власи въ Халкидика?

Мнението на Томашека (Zur Kunde d. Hämus-Halbinsél 477), че тѣ сж отъ заддунавски произходъ и че заедно съ авари, българи, словенци и сърби образували тѣлпитѣ, съ които Куберъ по времето на Копронима нахѣлталъ въ Македония, трѣбва безусловно да бжде отхвърлено. Видѣхме вече, че тѣй далечни събития не сж могли да намѣрятъ ехо въ Кастамонитската легенда. Още по-малко може да бжде прието мнението на Йорд. Ивановъ (Бѣлг. въ Македония, София, 1915, стр. XXIII), който, изглежда, че иска да обясни името „влахоринхини“ съ това, гдето ринхинитѣ заедно съ сагудатитѣ нѣкога „дошли отъ Влашко, като минали презъ България“. Въ „Влашко“ тогава не е имало никакви власи и отъ XI—XIII в. съ името Влахия сж се наричали не земитѣ отвѣдъ Дунава, а Тесалия, Акарнания и Епиръ. Старо население въ Халкидика тия власи сжщо не сж могли да бждатъ: въ сказанието тѣ сж представени като преселници. Отъ где прочее сж се явили тѣ тукъ?

Вече отъ казаното по-горе относно времето, когато е било съставено Кастамонитското сказание, следва, че появяването на тия власи въ Халкидика ще трѣбва да се отнесе сжщо тѣй къмъ времето отъ XI в. нататъкъ. Данни за подобно заключение могатъ да се извлѣ-

катъ отъ единъ ржкописъ, запазенъ въ Иверския атонски манастиръ (публ. отъ Успенски, п. т. III 355 сл. и отъ Jos. Meyer, Die Haupturkunden für die Geschichte d. Athosklöster, Leipz. 1894, 163 сл.). На Атонъ, разказва се тамъ, се били поселили съ стадата си до 300 семейства власи, които продължавали манастиритъ и станали причина за голъми съблазни срѣдъ монаситъ. Най-лошото било, че женитъ на тия власи, облѣчени въ мъжски дрехи, като овчари, пасъли тамъ стадата си, донасяли на манастиритъ сирене, млѣко и вълна, а изпълнявали въ тѣхъ и домакински работи като най-обикновени ратаи. Това, което ставало между тѣхъ и монаситъ обаче „било срамно да се каже и чуе“. Въ монашеската республика почналъ разколъ. Поради оплакването на нѣкои монаси предъ патриарха Николай (III Кидринитъ, 1084—1111, съвременникъ на имп. Алекси Комнинъ), тѣ били прогонени отъ Светата гора и тѣй тя заживѣла въ прежния си миръ и сговоръ.

Съ други подробности това събитие е записано въ единъ сборникъ на светогорския манастиръ Кутлумушъ. Въ царуването на Алексия Комнина (1097 г.), говори се тамъ (Усп. III 327), между атонскитъ монаси имало несъгласия и раздори заради „безбрадитъ, евнуситъ, заради животнитъ и заради дошлитъ тогава отъ Италия кръстоносци, наречени Круцо-власи (*Krouco-βλάχον*)“. „Круце“, обяснява се по-нататъкъ въ разказа, се наричалъ у тѣхъ кръстътъ; власи пъкъ, валахи и велхи по онова време се наричали италиянцитъ, а пъкъ „и сега германцитъ наричатъ италиянцитъ велхи“. По времето на похода на споменатитъ кръстоносци, тия „измежду италиянцитъ, които останали въ Гърция Пеония или Унгария, били наречени власи (отъ велхи) и понеже носили кръстъ, „круце“ у тѣхъ, гърцитъ ги нарекли „круцовласи“ или просто круцовласи. Тия пъкъ измежду оная войска, които произхождали отъ Хелвеция (Швейцария М.) и останали тукъ, били наречени албанци. Круцовласитъ, както и албанцитъ, понеже потеглили да се заселятъ въ Иерусалимъ, били „заедно съ женитъ си“. Власитъ, които останали поблизо до Света Гора, минали въ нея и женитъ имъ носили мъжки дрехи. Монаситъ съобщили за това на царъ Алексия. Той издалъ заповѣдъ, а патриархътъ Николай — черковно отлжчение. И заедно съ власитъ изгонили и безбрадитъ отъ Св. Гора.

Поселението на власитъ въ Атонъ последнитъ две сказания отнасятъ, следователно, едногласно къмъ времето на първия кръстоносенъ походъ. Както е известно, частъ отъ кръстоносцитъ съ Боемунда Тарентски и Танкреда бѣха потеглили на изтокъ по пѣтя презъ Драчъ и Солунъ. И Томашекъ (спом. съч. 476) не безъ основание счита, че тия атонски власи сж преселници отъ земитъ на югозападна Македония: отъ тласъка на норманитъ-кръстоносци тѣ били отхвърлени на изтокъ къмъ Халкидика. Ние видѣхме, че географската терминология въ разгледаното на първо мѣсто Кастамонитско сказание показва, какво разпространението на споменатитъ тамъ власи въ никой случай не може да бжде отнесено къмъ иконоборската епоха, а че тѣ сж преселени тамъ отъ Македония не по-рано отъ XI в., когато започватъ кръстоноснитъ походи. Несъмнено е значи, че и въ тритъ тия съобщения се има предъ видъ едно и сжщо движение на влашкитъ номади презъ XI в. Въ са-

мата Македония тѣ сж се свлѣкли изъ земитѣ на сръбския северо-западъ, навѣрно презъ X в. Първото съобщение за тѣхъ въ Македония е отъ последната четвъртъ на X в. (убийството на Самуиловия братъ Давидъ между Костуръ и Прѣспа отъ власи-скитници, *Cedg. II 435₁₃*). Отъ тамъ тѣхната по-голяма частъ още презъ сжщия X или началото на XI в. вече се е отлѣла къмъ Тесалия и Пиндъ, гдето за тѣхъ, като за значително население, разказва визант. авторъ Кекавменъ (*ed Wassiliewski et Jernstedt p. 67 сл.*). Все къмъ сжщото време, края на X и началото на XI в. тѣхни номадски групи отъ Македония ще сж се насочили къмъ изтокъ. Частъ отъ тѣхъ ще сж заседнали въ Халкидика срѣдъ старитѣ му жители ринхини. Отъ тука и името „влахоринхини“ съ което сж означени въ Кастамонитското сказание. Други групи продължили движението си къмъ изтокъ и достигнали Тракия (въ Сказанието „Македония“). За отдѣлни власи въ областта на Анхиало имаме известие отъ времето къмъ 1036 г. Тѣй рано започнатото разселение на влашкитѣ номади и движението имъ къмъ изтокъ е било несъмнено засилено при норманското нашествие въ Албания и югозападна Македония презъ 1002—3 г. и при първия кръстоносенъ походъ презъ 1096 г. Отъ тука и обяснението на името куцовласи въ Кутлумушката легенда чрезъ италианското сгосе. Помногобройна влашка етническа група следъ тая епоха — въ времето на Андроника II — се явява въ планинитѣ на Източна Тракия, около Виза (*Pachym. II 106₄*). Въ Кастамонитското сказание следователно сж смѣсени дветѣ преселения: на ринхини и сагудати презъ VII в. и на власи презъ X в. Нито едното, нито другото обаче съвпадатъ съ иконоборската епоха (726—843 г.).

Най-важното историческо известие въ житието на Григория Декаполитъ безспорно е това, отъ което узнаваме за възстанието на солунскитѣ славяни презъ 30-тѣ години на IX в. и за пребиваването на византийски войски въ земитѣ между Долна Струма и Места подъ началството на кесаря Алексия Мозеле. Дв. твърде умѣстно поставя тия две събития въ взаимна връзка и напълно основателно посочва, че тѣ не могатъ да не се взематъ предъ видъ при разрешението на въпроса за обстоятелствата, срѣдъ които тогава Македония е била присъединена къмъ българската държава.

Въстанието е раздрусало и безъ това колебливото византийско господство въ Южна Македония. Нужно било да се взематъ мѣрки срѣщу всѣкакви изненади, на първо мѣсто — да се установи строгъ надзоръ надъ всѣки, който се движилъ низъ мѣстата съседни на обхванатата отъ въстанието областъ. Заради това „безъ царски печатъ и знакъ“ никой не смѣлъ да отиде гдето и да било. Всѣко подозрително лице било арестувано и Дв. съ право счита, че тѣй ще трѣбва да се обяснятъ примеждията, които изпиталъ чиновникътъ на солунския стратегъ.

Но пребиванието на византийската армия съ Алексия Мозеле въ земитѣ източно отъ Тахинското езеро и Долна Мѣста, а не въ Солунъ, въ чиято областъ въстанието избухнало, дали не показва че въ случая опасността не е идѣла само отъ разбунтуванитѣ славяни, а е

сжществувала и друга, по-сериозна? Дв. привежда познатото известие отъ хрониката на Георгия Монахъ, гдето се говори, че къмъ това време българскиятъ владѣтель се билъ насочилъ къмъ Солунъ. Но ако въ дадения случай заплашенъ отъ славянитѣ и българитѣ е билъ именно тоя градъ, защо императорската армия е била концентрирана не въ самия него или въ непосредствената му околностъ, а далеко на изтокъ — къмъ Струма и Места?

Отговоръ на тоя въпроса дава единъ паметникъ, който е останалъ непознатъ на Дв.. Това е той наречениятъ Villoison-овъ надписъ, намѣренъ въ развалинитѣ на стария градъ Филипи, между Драма и Кавала (Публ. въ С. I. Gr. IV n° 8691, ср. с. Златарски, Изв. за българитѣ въ хрон. на Сим. Логотета и Метафраста, Мсб. XXIV, стр. 49 сл. и Никовъ, Кавх. Исбулъ, Сб. Златарски, 211 сл.). Въ него се разказва за една военна експедиция въ земята на смолянитѣ, предприета отъ българитѣ подъ началството на кавхана Исбулъ. Известно е, че славянското племе смоляни обитавало Срѣднитѣ и Западни Родопи, а може би и земитѣ къмъ Неврокопъ и Драма. Кавханътъ Исбулъ пъкъ, както за това свидетелствуватъ други старобългарски надписи, е билъ съвременникъ на българскитѣ ханове Маламиръ и Пресианъ (831-852 г.). Презъ времето на тия последнитѣ единичкитѣ неприятелски действия между България и Византия сж били тия, за които споменува вече приведеното съобщение на Георгия Монахъ — въ 837 г.. Дали тогава самъ българския господарь (Пресианъ, а не Маламиръ, както го нарича Георгий Монахъ), е началствувалъ похода, това не може да се провѣри, както не може да се провѣри, дали тоя походъ е ималъ за цель тъкмо града Солунъ. Това, което Villoison'овиятъ надписъ безспорно установява, е само — че срещу византийската провинция между Струма и Места е била насочена тогава българска армия, несъмнено твърде значителна, щомъ като началството ѝ е било повѣрено на кавхана Исбулъ. И несъмнено е, че присъствието въ тая областъ на византийски войски подъ началството на Алексия Мозеле е било предизвикано именно отъ движението на тия български сили.

Сждбинитѣ на македонското славянство до обединението му въ предѣлитѣ на българската държава презъ IX в. си оставатъ твърде неизяснени. Откъслечни и твърде общи сведения за него до сега имаме единичко отъ разказатѣ за „Чудесата“ на Св. Димитрия Солунски и отъ крайно оскъжднитѣ бележки на Теофана и Патриарха Никифоръ. Разглежданото житие на Григория Декаполитъ ги допълня, особено по тѣй важния въпросъ за обединението на това славянство въ старата българска държава. И ако византинитѣ дължатъ благодарностъ на Дв., за гдето той имъ е направилъ достъпенъ единъ интересенъ паметникъ за културната история на Византия презъ първата половина на IX в., славяноведението трѣбва да му бжде не помалко благодарно, загдето чрезъ изданието си той му поставя на разположението нови материали за тѣй тъмната начална история на македонскитѣ славяни.

П. Мутафчиевъ.

Friedrich Wallisch, Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Mit 33 Abbildungen und einer Karte. Leipzig 1928. 8°, 191.

Балканският полуостровъ е дѣлъ отъ Европа, и то собствено оня, отъ който води началото си съвременната европейска култура. Основитѣ на тая култура се коренятъ въ културата на древнитѣ елини, въ южнитѣ предѣли на тоя полуостровъ. Византия спаси последната презъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове и, видоизмѣнена подъ влиянието на Римъ и на Ориента, я предаде на западна Европа за да добие тамъ оня образъ, подъ който се разнася по цѣлия свѣтъ. При все това тоя тъкмо кжтъ на Европа е останалъ днесъ въ такова културно състояние, че народитѣ, които го населятъ, представятъ за себе си отдѣленъ миръ, съ свои понятия за свѣта и живота, съ своя логика и свой моралъ, съсемъ различни отъ ония, които сж присжици на европейската култура. Затова се и и счита обикновено, че тѣ въ своето културно развитие сж останали въ едно състояние, отдавна забравено у западноевропейскитѣ народи, та у пжтницитѣ отъ близката срѣдна и западна Европа възбуждатъ интересъ не много различенъ отъ оня, който се проявява къмъ екзотичнитѣ народи отъ другитѣ материци. Затова и до днесъ още звани и незвани пжтувачи по Българския полуостровъ често печатятъ пжтни бележки и впечатления, обикновено твърде поврхностни, отъ тоя толкова близъкъ до пжпа на Европа други свѣтъ. Откакъ се разгорѣ Източниятъ въпросъ, тоя родъ литература се твърде намножи, вследствие на възбудения интересъ къмъ земитѣ на Близкия изтокъ. Па и следъ последната война, която даде възможность на широкъ кръгъ лица отъ четиритѣ голѣми европейски държави да се запознаятъ непосредно съ Балканския полуостровъ и съ народитѣ, които го населятъ, тая литература още не е престанала. Поощрение за своето развѣждане тя намира, както се вижда, не толкова въ интереса у читателитѣ, колкото въ тоя на известни нови държави, които не жалятъ срѣдства за явно или прикрито пропагандиране на угодни тѣмъ схващания по балканскитѣ въпроси. Известно е напр. значението въ това отношение на множеството съчинения на нѣмския журналистъ Вендель.

И другъ единъ нѣмски журналистъ, Фридрихъ Валишъ, авторъ на отбелязаната тукъ книга „Дѣхъ на Балкана“, ревностно се е заелъ да запознава чуждия свѣтъ съ балканскитѣ земи и тѣхнитѣ жители. Той е, както самъ казва за себе си на стр. 10, „по своя произходъ и по своето убеждение староавстриецъ“ (Altösterreicher), докато сжществувала Австрия въ старитѣ си граници. Тогава австрийската младежъ съ своя полетъ на духа е гледала съ туптещо сърдце къмъ оня „тъменъ, непознатъ свѣтъ на Балкана“, гдето виждала бждещето на своето творчество. Тогава, преди войната, е пжтувалъ той за пръвъ пжтъ „на югоизтокъ“. Презъ войната и следъ мира той се е опиталъ да узнае и да разбере по-отблизу тия земи и тѣхнитѣ хора. Сега, разбира се — „съ други цели“ (mit anderen Zielen). Презъ тия години именно е пжтувалъ той „само за да види“ (nur um zu sehen) — не като из-

следвачъ въ най-тѣсенъ смисълъ на думата, но не и като наблюдателъ въ смисълъ на бързъ фейлетонистъ. „Хладното безпристрастие, най-главното въоръжение на строго вещната наука—пише той — може би ми се е изплъзнало; азъ не мога да говоря за балканеца *sine ira et studio*: въ годинитѣ на упознаване (*Vertrautheit*) съ него азъ се научихъ да го обичамъ“ (стр. 11). Дневнитѣ му бележки — „винаги подъ прѣсното впечатление на виденото“—въ повечето случаи сж били предназначени за вестницитѣ, а въ послѣдствие излизали въ редица неговѣ „балкански книги“ (*Balkanbücher*). Сега, въ новата му книга, хронологичното подреждане подъ форма на дневникъ и на писма отъ по-раншнитѣ книги е замѣнено съ едно системно изложение, което при все това се предлага не като „наука“, но като „знание (*Wissen*)“, добито мозаично отъ пжтни бележки и преживявания.

Самиятъ насловъ на тая книга „Дѣхътъ на Балкана“ (*der Atem des Balkans*) не оправдава скромността, която би могла да се заключи отъ уговоркитѣ, които прави авторътъ. Писането книги съ подобна задача предполага добро познаване на цѣлия Балканъ или поне на народитѣ, които сж изцѣло въ него, нѣщо което отъ прочитането на книгата не се вижда. Човѣкъ, който иска да прави обобщения за духа на специфичната духовна и материална култура на балканскитѣ народи, върху отношенията между „мжжъ и жена“, върху „носия и оржжие“, „кжща“, „гостолубие, ястие и питие“, „законъ и право“, „годежъ и сватба“, „праздници, пѣсни и игри“, „култъ на мртвитѣ“, „вещица, самодиви и вампири“ у тѣхъ — всичко това е предметъ на отдѣлни глави въ книгата на Валишъ, — не бива да се основава почти само на това, което е видѣлъ и узналъ въ Сърбия и Черна гора, отчасти въ Албания и нѣщо въ Гърция (Атина) и въ Цариградъ. Не може всичко това, което се наблюдава у сърбитѣ, да се счита общобалканско, обаче повече, понеже сърбохърватската етнична област излиза далечъ изъ границитѣ на полуострова и на западъ и северъ е подложена на културни влияния, непознати у останалитѣ балкански народи. До колко въобще авторътъ дава предимство на сърбитѣ въ това отношение, може да се види напр. отъ факта, че следъ подробното описание на сръбското народно облѣкло и на сръбската кжща той се задоволява само да добави, че българскитѣ „приличатъ“ на тѣхъ: „Както българската носия, въпрѣки своитѣ тѣсно очертани особености въ основнитѣ си елементи, наподобява сръбската, така сжщо и, може би, по-близко до сръбския стои домътъ на българския селянинъ по външния си видъ и по вътрешната си уредба“ (стр. 64—65). Презъ България, както изглежда, авторътъ е миналъ само пжтьомъ и освенъ това, което е могълъ да види изъ прозорцитѣ на влака, на нѣкоя гара или въ българската столица, нищо друго не е могълъ да научи. За това свидетелствуватъ и минутнитѣ му фотографски снимки, които красятъ книгата, между които отъ България, освенъ една снимка на Искърския проломъ, виждаме само срутената отъ атентата презъ 1925 г. Св. Недѣля (едничката снимка отъ София), две „турски селянки въ България, които не искатъ да знаятъ за Кемаловата реформа въ облѣклото“, и, може би, една циганка („една дама, която прекарва живота си въ вра-

чуване и пушене цигари"). Като че въ България нѣма други типични архи ектурни паметници, освенъ една издѣнена отъ злосторна ржка катедрала, и като че въ тая страна не живѣе друго население, освенъ турци и цигани! Покрай това ласкавиятъ отзивъ за българската столица, въ която, по негови думи срещу хубавитѣ дворци на широкитѣ булеварди пасѣли „кози“ по мегданитѣ (стр. 74—75), свидетелствува само че набраната отъ него балканска китка отъ България е много рѣдка, за да може по нея да се сѣди за „дѣха на Балкана“ въ тая изключително балканска страна.

До колко изобщо познанията на автора по географията и етнографията на Балканския полуостровъ сѣ повърхностни и неточни, може да се сѣди по нѣкои данни въ предговора. Въ кратката характеристика на полуострова въ географско отношение, той говори за нѣкаква „румелийска планинска страна съ приблизително 3000 метра високата Витоша, най-високата (?) точка на полуострова“ (das Rumelische Hochland mit der 3000 Meter hohen Vitoša, dem höchsten Punkte der Halbinsel — стр. 4). „Румелийска висока равнина“ като географическо понятие на Балканския полуостровъ не съществува. Че по отношение на най-високата планина на полуострова пѣкъ авторътъ е смѣсилъ Витоша съ Рила, това се вижда и отъ картата, прибавена къмъ книгата, гдето Рила не е дори отбелязана, а Витоша е свързана въ една верига съ Родопитѣ!

При опредѣляне разширението на днешнитѣ балкански народности има сѣщо така неточности, които се дължатъ отъ частъ на незнание. Не е истина напр., че днесъ „единични турски народностни елементи (Volksplitter) достигатъ на западъ и северъ далечъ задъ нѣкогашнитѣ граници на Австро-Унгария“, сир. северно отъ Дунавъ и Сава (стр. 7). Собствено като единствено турско селище тукъ може да бѣде счетенъ островътъ Ада-кале при Желѣзнитѣ врата на Дунава (срещу Оршова). Сетне, за ромѣнитѣ, които, като потомци и споредъ него на Траянови римляни и романизувани даки, живѣятъ северно отъ Дунава, се казва, че „съ незначителни малцинства проникватъ дълбоко на югъ, до Македония“, единъ изразъ, който дава невѣрна представа за точното разпространение на ромѣнитѣ. Не съвсемъ ясно сѣ опредѣлени сѣщо селищата на българитѣ, за които се казва, че се простиратъ отъ Черното и Бѣлото море дълбоко навътре въ полуострова и у които, споредъ него, „само името българи указва на нѣкогашнитѣ татарски (!) господари на земята“. Любопитно е при това, че за българитѣ у него не става ни дума тамъ, гдето говори за освобождението на балканскитѣ народи отъ турска власт и дори за войнитѣ отъ 1912/1913 г. „Гърция — пише той на стр. 10 — първа между балканскитѣ земи спечели свободата си въ 1830 г., Черна гора, Сърбия и Ромѣния станаха въ 1878 г. независими, но тепърва 1913 год. докара пълно отказване на Високата порта отъ Балкана (отвѣждъ линията Димотика—Одринъ—Лозенградъ); въ сѣщата година биде основана самостоятелната държава Албания“. И толкова. България като че не съществува. Но това сѣ дреболии, които могатъ да се обяснятъ, да кажемъ, и съ не особената

склонност към точност и пълнота у един журналист, който държи повече за хубавата фраза и минутния ефект,

По-важно е да се отбележи, че колкото се отнася до сърбохърватитѣ, тѣ, споредъ него, съставятъ „най-големата цѣлостна говорна областъ въ югоизточна Европа“. И по-нататъкъ: „Отъ Егейския брѣгъ, отъ Македония, отъ югъ поселищната и езикова областъ на сърбохърватитѣ се простира върху сжщинска Сърбия, като достига отчасти презъ Албанската земя до Адриатическо море, нататъкъ върху Черна Гора“ и пр. и пр. „до границата на новоавстрийскитѣ съюзни земи Бургенландъ и Долна Австрия“ (стр. 7). Македония цѣла, значи, е включена въ етничната и говорна областъ на сърбохърватитѣ!

Но тая сжщата Македония, срѣдището на Балканския полуостровъ, авторътъ не познава. Отъ нея нѣма и никаква снимка (освенъ една отъ Солунъ). Вжтре въ книгата нейното име се споменува само два пжти: веднажъ когато се говори за „хайдути и комитаджии“ (стр. 80) и другъ пжтъ въ превода на една пѣсенъ за Крали Марка (стр. 145).

При прочита на тая хубаво напечатана книга човѣкъ трѣбва действително да съжалява, че нѣкои инакъ любопитни наблюдения и подробни описания на нѣща, които правятъ впечатление на единъ „европеецъ“ като специфични на тия земи и тия народи, чиито еднакви исторически сждбини презъ последнитѣ столѣтия сж довели до изработване общъ мирогледъ и общи битови особености, не сж поставени въ рамкитѣ на една правилна и точна представа за етничнитѣ отношения на Балканския полуостровъ.

Предимството което се дава на всжде въ описанието на „югославянитѣ“ или, по-точно, на сърбитѣ, при очертанието, което се посочва за тѣхното разпространение, не оставя никакво съмнение, съ каква „цель“ е издадена и на какво разчита тая книга.

Ст. Романски.

N. Jorga, La Roumanie, les Balkans et l'Europe Centrale (Печ. въ спис. „L'Esprit international. The International Mind. 2-e année. № 6. 1-er Avril 1928. Dotation Carnegie. Centre européen. Paris).

Съ помощта на Карнегиевия фондъ за централна Европа се издава въ Парижъ списанието „L'Esprit international“, чиято задача е да култивира у европейскитѣ народи примирителенъ духъ на международна търпимостъ и взаимно съгласие въ общия интересъ на тѣхното мирно съжителство и преуспяване. Въ книгата за априлъ т. г. на това списание на първо мѣсто е дадена една тѣй да се каже програмна статия върху „международния духъ и националното образование“ отъ Бекеръ (С. Н. Becker), министъръ на народното просвещение въ Прусия. Авторътъ констатира, че живѣемъ въ една епоха на абсолютизма на националната идея, че всички народи, и то съ пълно право, се стремятъ, изучавайки своето национално минало, да оправдаятъ своето национално сжществуване чрезъ аргументи, стари и нови, черпени изъ на-

Македонски прегледъ. Год. IV, кн. 2. 1928.

родната имъ историческа традиция. А какъ ще се образува единъ сжщински интернационаленъ духъ, който ще възроди свѣта? Споредъ автора желанието да се култивира интернационалната идея ни води въ сжщностъ къмъ зачитане основитѣ на националното образование. Ако това образование има за принципъ идеята на хумаността, тя ще служи сжщевременно и за по-лесно примирение на народитѣ. Главната причина на взаимната омраза между народитѣ това е общото незнание, какви сж тѣ едни спрямо други. Само когато народитѣ себе си добре ще упознаятъ, ще могатъ да се научатъ да уважаватъ и у другитѣ народи това, което имъ е неотемлемо скжпо — националната имъ индивидуалностъ. Ще трѣбва хората да придобиятъ духовния куражъ да признаватъ другиму това, което искатъ за себе си. А едно отъ главнитѣ срѣдства за тая цель е да упознаватъ едни отъ други националнитѣ си идеологии, главно касателно картината, въ каквато всѣки народъ рисува себе си въ течение на своята история. И съвсемъ естествено е, че докато националниятъ духъ ще сжществува, националната история ще заема централно мѣсто въ народното образование, а историята на чуждитѣ народи ще може да заеме само второстепенно мѣсто. Националната идеология ще господствува при обясненията на историческитѣ факти въ обучението по история. Авторътъ заключава, че най-голѣмата грѣшка, която може да се направи, е да се затварятъ очи предъ реалността и да си въобразяваме, че само съ речи за помирение, съ конгреси, съ визити и съ една пропаганда въ полза на Обществото на народитѣ ще бжде възможно да се създаде единъ интернационаленъ духъ.

Като четете човѣкъ статията на г. Бекеръ, която принципиално напълно хармонира съ задачитѣ на списанието „L'Esprit international“, странно впечатление му прави следващата въ сжщо списание горецитирувана статия на ромѣнския професоръ N. Jorga, която отъ край до край, като се изключатъ множеството галантни фрази за хуманностъ, общо благоденствие, международенъ миръ и пр., въ основата си е една чисто шовинистична статия, въ която се възвеличава империалистичната политика на безсърдечнитѣ победители народи и се отричатъ народностнитѣ права на победенитѣ, — дори и тѣхното национално сжществуване, — разбира се по начинъ, разчитанъ да заблуждава неосведоменитѣ интернационални читатели. Интересно е, че авторътъ захваща съ оплакване, че преди нѣколко седмици се появила въ България една учена книга, писана отъ бѣлгаринъ, въ която се нападало неговото „невежество“ и „националната му мегаломания“. Г. Jorga отхвърля това като неистина, каквато било и твърдението на едно софийско списание, въ което се приказвало за нѣкакви намѣрения на ромѣнитѣ, следъ като станаха господари на Трансилвания, да наложатъ сжщата сждба и на Балканския полуостровъ. Такива мнения, напълно безосновни, правѣли необходимо едно ясно и лоялно изложение на ромѣнската политика по отношение на Балканския полуостровъ, което г. Jorga въ своята статия искалъ да даде. А въ сжщностъ г. Jorga се впуска въ чисто политически въпроси отъ дневната външна политика на Ромѣния и то въ чисто журналистиченъ тонъ. Нѣма тукъ да следимъ и безъ

това конфузното умуване на г. Йорга по всички, зачеквани отъ него въпроси за да се оправдае сегашната външна политика на Ромъния, а ще посочимъ, отъ статията му само нѣкои пасажки касателно България.

Г. Йорга е билъ на византийския конгресъ въ Бѣлградъ и главната му цель е да възхвалява Сърбия както и съюза на Ромъния съ нея, чиито основи били незिблими, защото почивали на искрено приятелство. Между сърбитѣ и ромънитѣ нѣмало причини за несъгласие. Единъ само въпросъ имало да се разреши помежду имъ и то по приятелски, при добра воля отъ двете страни — въпросътъ за Македонскитѣ ромъни или т. нареч. „аромъни“, за които се впуска въ съвсемъ повърхностни исторически подробности. Угаждайки на Сърбия, г. Йорга следъ това засѣга и македонския въпросъ. Нека забележимъ че Йорга си служи само съ названието „Сърбия“, макаръ че сега държава подъ това название официално не съществува. „Сърбия — казва той — получи македонски земи, гдето тя върши дѣло на цивилизация толкова бързо колкото и трайно, дѣло, което заслужва всѣко внимание на тѣзи, които интересува благоденствието на онѣзи нещастни народности (populations), терзани отъ национални пропаганди, нетърпими дори до жестокостъ. Тази работа на поевропейчуване (se travail d'europeanisation) въ най-добрия смисълъ на думата, често пжти биде подкрепвана отъ твърде интелигентния и активния ромънски елементъ“. Името на „нещастнитѣ“, за които г. Йорга говори, сир. македонскитѣ българи, се премълчава, а се говори по-нататъкъ за голѣмата роля, която се падала на сърбитѣ и на ромънитѣ въ нѣкакво „велико дѣло“ въ южна Европа, гдето трѣбвало да се възобнови старата солидарностъ, която съществувала подъ обединителнитѣ режими на византийцитѣ и на отоманитѣ. Решителна роля се падала на сърбитѣ и ромънитѣ поради тѣхнитѣ постоянни и твърде живи сношения съ Западъ и пр. И тъй за г. Йорга македонскитѣ българи сж една безименна маса, която сега е ошастливена да се европеизира чрезъ великото цивилизаторско дѣло на Сърбия, което щѣло да бжде и трайно (durable), безъ да се казва, че това дѣло е просто едно насилие върху единъ исторически народъ, комуто сжщата Сърбия отнема най-свещенитѣ права дори и народното му име.

Засѣгайки ромънобългарскитѣ отношения, Йорга казва, че българитѣ и преди балканската война показвали спрямо Ромъния едно недовѣрие, което болезнено се чувствувало у другата страна, безъ да имъ се е възвръщало съ сжщо такива чувства. Разбира се Йорга съвсемъ премълчава добруджанския въпросъ. Въ своя умишленъ еуфемизъмъ при подбиране на фразитѣ, Йорга понататъкъ продължава съ тонъ на оплакване, че мнозина отъ по-старото белгарско поколение, които знаели ромънския езикъ и посещавали университета въ Букурещъ, признавали ромънския приносъ къмъ съвременното издигане на „тая хубава българска туранска раса, много по-малко славянска, отколкото ѝ се ще да го върва.“ Сега напротивъ младитѣ, образували се следъ 1878 година, питаятъ къмъ ромънитѣ чувства, мжчно обясними и на които Йорга не щѣлъ да търси да освѣтли мотивитѣ. Веднага Йорга прибавя, че това било „между друго“ една отъ причи-

нитѣ, че българитѣ застанали въ голѣмата война на противната на ромънитѣ страна. Както се каза, г. Iorga, който въ началото на статията обещава да изложи ромънската политика спрямо балканскитѣ народи ясно и лоялно (*claire et loyale*), и тукъ ни дума не казва за българитѣ въ Добруджа, а съ сентиментални фрази на нѣкакво очудване и обидено национални чувство иска да представи Ромъния съвсемъ невинна по отношения на България: Ромъния просто била нападната и окупирана отъ победоносни български войски. Следъ войната Добруджа, която била „населена отъ ромъни“, пакъ се връща на Ромъния, но пропагандата на българитѣ не преставала да рови противъ Ромъния. Iorga твърди, че всички образовани български срѣди сж изключително противо-ромънски настроени. При все това и въпрѣки „обиднитѣ спомени отъ вчера“ въ всички ромънски партии и въ всички ромънски срѣди сега владѣло едно симпатично любопитство (*une attitude de curiosité sympathique*) по отношение на толкова забележителното процвѣтяване на българския духъ следъ войната.

Все така нататѣкъ продължава Iorga да освѣтлява ромънската политика и спрямо Албания, Унгария, Русия, Австрия и Германия.

Л. Милетичъ.

D-r Franz Doflein, Mazedonien. Erlebnisse und Beobachtungen eines Naturforschers im Gefolge des deutschen Heeres. Von —, Professor der Zoologie an der Universität Breslau. Mit 279 Abbildungen im Text und 4 farbigen und 12 schwarzen Tafeln. Jena, 1921, 8° 592. Verlag von Gustav Fischer.

Важень пропускъ би билъ, ако тукъ не би се отбелязалъ, макаръ и малко късно, капиталниятъ трудъ върху Македония на професоръ Францъ Дофлайнъ, следъ като се даде отзивъ въ Макед. Прегледъ (год. III, кн. 2) за съчинението „Makedonien“ на проф. Л. Шулце, излѣзло миналата година. И двата труда сж плодъ на наблюдения и изучавания презъ време на последната война въ самата Македония гдето авторитѣ сж прекарвали причислени къмъ германската войска, действаща на македонското бойно поле. Докато проф. Шулце е правилъ своитѣ изследвания като специалистъ по география, проф. Дофлайнъ, като зоологъ, е обръщалъ внимание главно върху особеноститѣ на македонската фауна и флора. Покрай това и Д. не е пропускалъ мимоходомъ да си отбележи интересни наблюдения касателно населението на страната, съ което постоянно е идвалъ въ непосредствено прикосновение на пътуванията си по Македония, та съчинението му съдържа любопитни данни и разсждения за македонскитѣ българи, за тѣхния животъ, материалната и духовната имъ култура и пр. върху които тукъ накъсо ще се поспра. Нека първомъ отбележа, че и книгата на Дофлайнъ е разкошно издадена, печатана изцѣло на хромовъ хартия, поради което изваденитѣ въ текста множество фотографски репродукции сж излѣзли безукорно чисти. Следъ като проф. Дофлайнъ е прекаралъ въ Македония две години — 1917 и 1918, почувствувалъ е необходимостъ, както и по-рано следъ своитѣ научни

пжтувания по Америка и източна Азия, да изложи въ едно съчинение главното, що е видѣлъ и преживѣлъ, и то още подъ прѣсното впечатление на преживѣното. За специалиститѣ негли е щѣло да бжде — казва Д. — по-полезно, да бѣ се почакало съ специалната обработка на събранитѣ материали, но пъкъ отъ друга страна липсата на такава книга за Македония въ нѣмската литература го е потиквала да побърза. Та изобщо Македония, казва авторътъ, преди голѣмата война въ Европа бѣше най-неизвестната частъ на свѣта.

Г. Дофлайнъ излага впечатленията и изучаванията си по редъ както е пжтувалъ по страната, почвайки съ Вардарската долина. По-широкъ обществанъ интересъ представятъ за насъ главитѣ въ книгата му, гдето се говори за населението на Македония (гл. 15-та), за Скопье (гл. 16), за българитѣ въ Македония (гл. 17), за „любимия Велесъ“ (гл. 9), за Шипъ и Овче-поле (гл. 27), за Прилепъ (гл. 29), за Охридъ и охридското езеро (гл. 38 и 39), за „Крушово като аромѣнски градъ“ (гл. 31), за Дойранъ и дойранското езеро, за чифлика Бардовци (гл. 18), за Нерезкия манастиръ (гл. 24). Книгата е изпѣстрена съ 279 снимки въ текста, 12 по-голѣми снимки и 4 репродукции въ бои. По-край многото снимки отъ природни пейзажи, животни (предимно насѣкоми) и растения, не сж малко и картинитѣ, съдържащи интересни отъ етнографско гледище сцени отъ живота на населението, отдѣлни типове, кжщи и покжщнина, народни носии и др.¹

¹ За да дамъ по-ясно понятие за книгата откъмъ тая страна, тукъ редомъ отбелязвамъ досежитѣ снимки: село Карлуково („Karukowo“), отдѣлни кжщи отъ сжщото село, селска кжща отъ с. Пирово съ щъркелово гнѣздо, воденичари въ селска воденица, кжща съ лоза въ с. Койнско, гр. Велесъ (източниятъ брѣгъ), р. Вардаръ и турски конаци, Велесъ, гледанъ отъ черквата св. Пантелеймонъ, Велесъ съ джамия и стария мостъ, водно колело на Вардаръ, Дойранското езеро, гр. Струмица, ученици и ученички въ с. Мариново, гр. Тетово, българска кжща въ Тетово, мандра на Кобилица (на 1700 метра височина), село Вейче въ Шаръ планина, македонка на пазаря въ Скопье, пазарски сцени, албанчета, циганско село, циганка съ децата си на чешма, общъ погледъ на Скопье, Скопье въ снѣгъ, скопски джамии, византийски водопроводъ при Скопье, турска баня, Куршумли ханъ, иконостасътъ на черквата св. Спасъ, български попъ на манастирски порти при с. Побуянци, българки на чешма въ сжщото село, селско хоро въ с. Конопчи, македонски градски кжщи, бейски сгради въ чифлика Бардовци, селямлъкътъ и харемлъкътъ въ бейския конакъ, селски кжщи въ чифлика, деца, вършидба съ конѣ, гробища при чифлика, стари гробища при с. Водно, манастирътъ при с. Марково, погледъ на с. Нерези, манастирската черква въ Нерези, момински плетѣници (гледани откъмъ гърба), жени на хоро въ с. Нерези, момци въ хоро, черковниятъ иконостасъ въ Дойранъ, снимки отъ черковната стенна живопись (Адамъ и Ева въ рая, грѣхопадението, светци и дяволи, страшниятъ сждъ и светиитѣ), пастири въ мандра въ Саръшабанъ, доене овци въ с. Кисела вода, гр. Шипъ, джамията въ Шипъ, улица въ Шипъ, пазаръ въ Прилепъ, прилепски турски гробища, прилепска чаршия, прилепска кжща, черквата въ с. Варошъ до Прилепъ, манастирътъ Трескавецъ, гр. Крушево, с. Гопешъ, български селски кжщи съ окачени реси тютюнъ, селски деца въ с. Лера, гр. Охридъ гледанъ отъ изтокъ презъ езерото, горниятъ градъ, пристанището, източната страна на черката св. София, мраморниятъ амвонъ въ черквата, крепостта, черквата св. Климентъ, рибарски таляни при гр. Струга, Охридски чунъ на езерото, черквата св. Иванъ (въ бои), общъ изгледъ на езерото.

Г. Дофлайнъ, както и мнозина други чужденци, свикнали да виждатъ въ по-цивилизуванитѣ страни населението по-еднообразно отъ външна страна — въ носията, въ домашната му обстановка и пр., — получилъ въ Македония впечатление, че тукъ има смѣшание на много и различни народности „въ малки групи, племена и раси, каквото сигурно не се намира нигде въ свѣта на таково тѣсно пространство.“ Таково впечатление му направило особено пѣстрото гѣмжило мъже и жени въ разни носии на пазарния день (вторникъ) въ Скопье. Всички дошли отъ селата, говорѣли славянски — „едно българско наречие,“ както му казвали. Въ селата, северно отъ Скопье, казва Д., нѣмцитѣ съ своя слабъ запасъ отъ нѣколко български думи и фрази, по-мъчно се разбирали съ селянитѣ, та смѣта, че тамъ може да има и сръбски елементъ. У Дофлайнъ нѣма научното етнографско любопитство на проф. Шулице, който по въпроса, какво е населението въ Скопско, Щипско и Велешко е направилъ своя штателна анкета, резултатитѣ на която е изложилъ въ една етнографична карта, която възпроизведохме въ „Мак. Прегледъ“ (год. III, кн. 2, 136 стр.). Хубавъ свѣтъ срѣдъ скопското селско население г. Дофлайнъ не е забележилъ, главно между женитѣ, което той съ право отдава донегде и на народната носия, която прикрива хубавитѣ черти на снагата, особено на половината (тайлията) та женската фигура изглежда по-груба отколкото е въ сжщностъ. По-хубави, съ високъ тънъкъ ръстъ се срѣщали мъже, особено между албанцитѣ. И Дофлайнъ, както и други чужденци, по-вече се увлича да разказва за турци, за дюкянитѣ и занаятитѣ имъ, па и за цигани, за тѣхния мърсенъ изгледъ и за мръснитѣ имъ жилища. Говори и за испанскитѣ евреи и установява, че гърци въ Македония нѣма. Изобщо бележкитѣ на Дофлайнъ относително населението въ Македония сж кжси, повърхностни и неточни. За свое извинение той самъ казва, че никакъ (in keiner Weise) не се е вдълбочавалъ въ етнографски или антроположки изучавания на населението. Затова му е липсвало и време, което напълно било заето съ неговитѣ специални природучни изследвания. „При все това, — казва той — не си затваряхъ очитѣ предъ всичко, което ми се виждаше у народитѣ въ Македония интересно.“ Затова Дофлайнъ по въпроса за народностния характеръ на населението въ страната казва, че ако и всжду да се срѣщатъ, где по-вече, где по-малко, изпремѣсени представители на разнитѣ народности, все пакъ по една народностъ значително преобладава въ отдѣлнитѣ по-голѣми части на страната, а именно на крайния югозападъ на Македония преобладаватъ албанцитѣ, въ югозападна и централна Македония — българитѣ, на южната ѝ граница — гърцитѣ и на северната — сърбитѣ. Турцитѣ се указвали всжду числено твърде намалѣли (с. 255).

Въ отдѣла „Българитѣ въ Македония“ авторътъ хвърля кжсъ, повърхностенъ погледъ върху историческото минало на Македония отъ дохождането на българитѣ въ VII. вѣкъ насамъ, изтъквайки влиянието на аспаруховскитѣ българи като воененъ и държавно-организаторски елементъ. По-нататкъ се говори за неприятелството на Византия, съ което постоянно се борили българитѣ, а сжщо и за неприятелството на

сърбитѣ, което е започнало отъ VIII в., за турското нашествие, за ужаснитѣ многовѣковни физически и морални страдания на българитѣ, страдания, които отъ частъ, споредъ това що е видѣлъ и узналъ въ Македония, авторътъ е „научилъ да ги разбира“. Българитѣ въ Македония, казва Дофлайнъ, — селянитѣ сж огрубѣли, а лѣкъ нѣкоя особена, повисока градска култура не е можело да се развие въ турско време. „При все това, казва Д., селското население отъ българското племе въ Македония и какво у него видѣхъ и въ самата България, изобщо е чисто (sauber) и въ облѣклото си твърде грижливо и спретнато (sehr sorgfältig und adret); по почтеностъ и приличие българскитѣ селяни не отстъпватъ на нашитѣ. Що се отнася до нравствеността въ сношенията на двата пола, нравитѣ на българскитѣ селяни приличаха на нашето най-добро, най-чисто селско население. Така азъ получихъ впечатление, че българското население е една физически и морално здрава ядка“ (278).

Въ главата „Скопје като постоянна мѣстожителство“ намираме доста подробности за града изобщо, за по-забележителнитѣ сгради, — главно за турски джамии, кервансарай, бани и пр., представени и въ хубави снимки. За българската черква „Св. Спасъ“, бележита съ известната твърде художествена рѣзба на иконостаса, на Дофлайнъ нѣкои казали, че била къмъ старото сръбско владичество въ Македония, даже я отнасяли къмъ времето на царъ Душана, но Дофлайнъ съ право не е повѣрвалъ това, понеже, споредъ него, може основитѣ на черквата и да сж твърде старовремски, обаче живописъта и рѣзбата сж сигурно отъ скорошна дата, особено последната, която е датирана отъ 1840 година. Снимката на иконостаса очевидно погрѣшно е означена, че е на „Маркова черква“ (Markuskirche). — За Велесъ се казва, че докато той на мнозина отъ германската армия, които е трѣбвало тамъ да прекаратъ по-дълго, станалъ омразенъ, напротивъ е билъ „любимъ“ за други, „които сж го посѣтили съ отворени за хубоститѣ на тоя живописенъ градъ очи“. Описва се градътъ и се изтъкватъ изненадващи красоти, особено гледки на града отъ къщитѣ на най-горнитѣ улици. Дофлайнъ виждалъ въ Велесъ освенъ българитѣ, които главно преобладаватъ въ по-беднитѣ махали, и доста много турци. Въ най-рѣдки случаи нѣкой се признавалъ за сърбинъ. Последното сигурно се отнася до нѣколцина сърбомани, за които ще да е дочулъ авторътъ. Той говори за първата си квартира въ Велесъ, чиито домакини говорѣли български (131), за черквитѣ Св. Спасъ и Св. Пантелеймонъ, за поминѣка на населението, за нѣкогашната сафиянена индустрия, за използването на водни сили и пр. Авторътъ е представилъ Велесъ (отъ дѣсната страна на Вардаръ) и въ една хубава цвѣтна картина. — Чифликътъ Бардовци, владѣнъ отъ единъ германецъ и образцово стопанисванъ, играе роля и тукъ, както и въ книгата на проф. Шулце. Тукъ и Дофлайнъ е можалъ по-лесно да се запознае съ българското население въ чифлика и околността, та е далъ доста сведения и снимки въ главата „Чифликъ Бардовци“ (284).

Въ главата за Нерези (354) Дофлайнъ съобщава, че тукъ за първъ пѣтъ живо се заинтересувалъ за българското селско население—

Тъкмо е имало и черковенъ съборъ — билъ е празникътъ на Св. Пантелеймонъ — та въ Нерезкия манастиръ се е билъ стекълъ много свѣтъ въ хубави селски носии. Авторътъ живо разказва за всичко, що е видѣлъ тукъ — за черквата, за народа, народнитѣ хорѣ, женската носия и за селянкитѣ. Описва играта хоро — темпото на танеца, което постепенно се засилвало „до бѣснотия“; съ цѣли часове младежитѣ играели и пакъ не се насищали да играятъ. Описва черквата, иконостаса и фрескитѣ по стенитѣ, отъ които дава и снимки. — Специална глава е посветена на Щипъ и Овче поле (421). Последното авторътъ смѣта за сѣщинска степъ и по тревиста степъ (Grasstepe). Описва фауната въ Овче поле. Самия градъ Щипъ авторътъ намира твърде живописенъ та дава отъ него и много сполучливи снимки. Не по-малко внимание е обърнато и върху Прилепъ и околността, която Дофлайнъ е изходилъ та се е качвалъ и на Марковитѣ кули, посетилъ е Варошъ до града, а ходилъ е и на манастира Трескавецъ, който описва като прибавя и особено хубави снимки отъ него. Самиятъ Прилепъ, споредъ автора, не се отличава съ нѣщо особено отъ другитѣ македонски градове, — нито съ черквитѣ, нито съ джамиитѣ си. За Охридъ се говори отдѣлно и сетне за Охридското езеро съ огледъ и къмъ рибното му богатство (554—575). Г. Дофлайнъ не е пропусналъ да изтъкне главнитѣ забележителности на града, както се вижда и отъ погоре изброенитѣ охридски снимки, а главно старитѣ архитектурни черковни паметници; разказва отъ историята на града, за сегашното му население, което намира българско, следъ което по численостъ идѣли „аромънитѣ“, което е неточно, защото, види се, за турското градско население не е билъ добре осведоменъ. Освенъ картинитѣ въ черно дадена е въ цветна репродукция картина на живописната черква Св. Иванъ, която е на брѣга надъ самото езеро. Говори се и за Струга въ връзка съ Охридското езеро, за рибитѣ и другата фауна, която специално е интересувала автора.

Л. Милетичъ.

Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). Tome premier. 318 photographies, avec texte français et roumain. (Bucaresti) 1928. Gr. 8°, 173.

Авторътъ на тоя етнографски албумъ — „Образи по ромънската етнография“, — Таке Папахаджи, по рождение аромънинъ отъ Авдела, Епиръ, сега доцентъ въ Букурещкия университетъ, е познатъ вече като издателъ на една „Аромънска антология“ (Antologie aromânească, Bucureşti 1922) и на едно изследване върху „Езика и фолклора на Марамурешъ“ (Graiul şi folklorul Maramureşului, Bucureşti 1925, издание на Ромънската академия). Тия две работи вече свидетелствуватъ за широкия интересъ на автора къмъ езика и бита не само на своитѣ родни аромъни, но и на дакоромънитѣ. Това се вижда добре и отъ токо-що излъзлия първи томъ на поменатия етнографски албумъ, гдето сж застъпени и двата по-големи клона ромъни — дакоромънитѣ (стр. 9—112) и аромънитѣ (стр. 113—178).

Отъ краткия предговоръ — на френски и на ромънски, както сж и надписитѣ подѣ отдѣлнитѣ фотографски снимки — се вижда, че авторътъ усрѣдно се е заелъ да изучи еднитѣ и другитѣ въ езиково, етнографско и фолклорно отношение чрезъ пжтуване главно презъ ваканционното време. Етнография и фолклоръ като понятия би трѣбвало собствено да се покриватъ; досегашната научна работа е довела обаче до известно разграничение между тѣхъ, и то поради специалната област, която биде обхваната отъ фолклорнитѣ издирания. Има учени, които като взематъ предъ видъ, че фолкорътъ има за предметъ изучването духовната култура на народа, предоставятъ на етнографията веществената култура. За това разграничение държи и г. Папахаджи, споредъ когото „фолклорътъ изследва това, което е абстрактно или флуидно и което, изобщо, може да бжде схванато съ помощта на чуването, до като етнографията изучва онова, което е конкретно, доловимо съ виждане и пипане“ (стр. 3). Съ други думи, пѣсень и мелодия, отъ една страна, и музикаленъ инструментъ (свирка, кавалъ и пр.), отъ друга; хороводна пѣсень, свирня — хоро, и под. Съ това се и опредѣля характерътъ на етнографскитѣ изучвания на г. Папахаджи, покрай езиковнитѣ и фолклорнитѣ, съ помощта на единъ малъкъ фотографически апаратъ, въ пропжтуванитѣ отъ него презъ последнитѣ години области. Съ изключение на единъ кжтъ отъ северозападна Молдова (окр. Пятра), и отъ Мала Влахия (окр. Горжъ), това сж все покрайнини отъ новоприсѣдиненитѣ къмъ Ромъния земи: крайнитѣ северозападни окржзи Сату маре, Марамурешъ и Самешъ, южна Буковина (окр. Къмпулунгъ) и южна Трансилвания (окр. Сибинъ, Фагаращъ и областитѣ на т. н. падурени и моци). Отъ аромънскитѣ селища въ албума сж представени тия по планината Пиндъ (Гърция) на т. н. фаршероти въ южна Албания. Съ огледъ къмъ това и албумътъ е раздѣленъ на две части: една — „образи по дакоромънската етнография“ (*images d'ethnographie daco-roumaine*), и друга — „образи по аромънската етнография“ (*images d'ethnographie aroumaine*). Планътъ на автора е да издаде още два, а може би и три тома образи, въ които да бждатъ представени и останалитѣ ромънски области, подиръ което ще излѣзе специаленъ томъ, въ който „ще бжде изученъ отъ гледище етнографско, езиковно и художествено, както и отъ гледище историческо, географско и пр. всичкиятъ материалъ отъ томоветѣ, които го предхождатъ“ (с. 6). Затова сега, за по-бърза ориентировка, подъ всѣка фотография е поставенъ краткъ текстъ на френски и ромънски, обикновено едно изречение, гдето се изтъква най-характерното въ изображението. Общо взето, тия текстове сж сполучливи. Въ нѣкои отъ тѣхъ обаче се отразява добре манталитетътъ, който господства въ ромънската наука изобщо. Така на стр. 31 подъ изображението на една стара жена въ народно облѣкло отъ с. Лелесе (окр. Хуньедоара, въ западнитѣ Карпати), четемъ: „при вида на тая старица, мисълта ни води къмъ автохтонния елементъ на Дакия“. Или на стр. 34, гдето има два образа: *a* — мжжъ отъ с. Репедя (Марамурешъ) и *b* — другъ отъ манастира Путна въ Буковина (окр. Радовицъ). Подъ първия отъ тѣхъ стои написано: „Драгушъ воевода, основателъ на Молдова, би се позналъ

добре между своите наследници“, а под втория продължение: „—сж-що както Стефанъ Велики би се появилъ нѣкога между своите молдовани“. Съ това авторътъ иска да изтъкне приликата на фотографираниѣ селяни съ изображенията на тия молдавски воеводи, както се намиратъ въ стари манастирски фрески.

Въ първата частъ на тоя албумъ сж представени най-напредъ въ 55 образи „типътъ и облѣклото“ въ посочените части отъ Ромъния (стр. 11—38), повечето изображения на жени, отколкото на мъже. Освенъ на общия характеръ на облѣклото, внимание е обърнато и на отдѣлни части, напр. на плетенето косата и покриването главата, на обуването краката съ особенъ видъ „опинци“ и под. Подиръ това следватъ 64 образи на „жилището и неговите принадлежности. Занятия“ (стр. 40—70), гдето виждаме снимки на къщи и сгради, обикновено външенъ изгледъ, рѣдко вътрешна наредба, малко изгледи на села или на отдѣлни селища; нѣколко снимки дървенъ сждъ за чукане солъ, просо и под., дървено оржие за вадене масло отъ семена, еднодръвни лодки (luntre или cin) по нѣкои, ромънски рѣки Олтъ и Сомешъ; особено грижливо сж представени въ изображения занятията на жената — предене, сукане, тъкане и пр. Въ една група сж събрани нѣколко изображения на „черкви и праздниченъ животъ“ (стр. 71—82), първите отъ които приличатъ много на дървените черкви у малорусите въ северните Карпати, нѣщо, което важи впрочемъ и за жилищата въ сравнение съ жилищата на околните народи, малоруси и маджари, па се срѣща и по-далечъ у словаците и поплациѣ. Подробно е представенъ „пастирскиятъ животъ“ (стр. 83—112) въ 59 изображения на всестранния животъ — облѣкло, сгради, стока, работа, почивка и праздниченъ животъ — на овчарите мокани въ южните Карпати (окр Сибинъ, Горжъ и Брашовъ).

Въ сжщото подраздѣление следватъ подиръ туй образите за типа и облѣклото, жилището и покъщината, занаятията, черквите, праздничния животъ и пастирството у аромъните.

Внимателното проучване на изображенията въ тоя албумъ открива множество прилики въ отдѣлни части на прости народния животъ съ околните на ромъните народи, особено съ това, което се знае и у насъ; често пжти дори за това, което би се счело на пръвъ погледъ за типично ромънско, се намиратъ поразителни аналогии у насъ, дори нерѣдко съ сжщото славянско наименование. Въ това отношение албумътъ на г. Панахаджи, ако и незавършенъ още, представя цененъ приносъ не само къмъ етнографията на ромънските земи, но и на Балканския полуостровъ изобщо.

Ст. Романски.

Kurt Hielscher, Jugoslavien. Slovenien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegowina, Bosnien, Serbien. — Landschaft, Baukunst, Volksleben. Abbildungen in Kupfertiefdruck. Verlag Ernst Wasmuth A. G. Berlin. 1926. Fol. 192 стр.

Подъ горното заглавие е изваденъ единъ разкошенъ албумъ, съдържащъ твърде художествено възпроизведени фотографии (въ бакренъ дълбокъ печатъ) отъ пейзажи, архитектурни паметници, народни носии и народни типове, които г. Куртъ Хилшеръ самъ е снималъ като е пътувалъ по Югославия, както той е нарекълъ съ това общо име карлството на сърби, хървати и словенци. Една година преди общата война авторътъ, на пътъ за Египетъ, е споходилъ Дубровникъ (Рагуза) и тогава се явило у него желание да се запознае по-отблизу съ далматинското крайбрѣжие и хинтерланда му. Желанието сетне му се посрещнало съ подобно и на „югославянското“ правителство, което го паканило да пропътува „като неговъ гостъ“ цѣлата страна и да пригответи едно издание, каквито сж неговитѣ преди това публикувани отъ тоя родъ върху Германия, Испания и Италия. Въ Бѣлградъ правителството му дало на разположение автомобилъ, преводчикъ и всички други улеснения за неговата работа. Хилшеръ е на мнение, че е успѣлъ чрезъ своитѣ снимки да даде едно сбито, общо впечатление за особеноститѣ на страната. Да бжде изчерпателенъ, било мъчна работа па и не ималъ такова намѣрение. Отъ своитѣ 1200 снимки е подбралъ само изваденитѣ въ албума 192, всѣка отъ които заема цѣла страница. Въ наредбата на картинитѣ се следи пътуването му отъ северъ на югъ — отъ Словенско презъ Хърватско, Далмация, Черна Гора, Херцеговина къмъ Босна и Сърбия. Разбира се, че въ последната авторътъ включва и Македония, безъ да споменува негде името ѝ. Отъ предговора се вижда, че авторътъ има слаби понятия за историята и етнографията на Балканскитѣ земи, което напълно се потвърждава и отъ съдържанието на самия албумъ, но при все това премѣлчаването името на Македония, когато редомъ се изброяватъ съ името си отдѣлни провинци като Далмация, Босна, Херцеговина, очевидно не е случайно опущение.

Безъ съмнение, албумътъ, що се отнася до картинитѣ, представя съвършенство на сегашната досежна техника и е най-хубавиятъ отъ издаденитѣ за Балканскитѣ страни. Обаче що се отнася до съдържанието, албумътъ никакъ не предава едно „общо впечатление“ за земитѣ, които съставляватъ днешната „Югославия“, както си мисли г. Хилшеръ. Може напротивъ да се каже, че въ него твърде непълно и едно странично сж представени последнитѣ. Най-много и най-хубави картини сж дадени отъ Далмация, Босна и Херцеговина. Интересно е, че отъ бившата Сърбия нищо не е дадено съ изключение на две снимки — една, представлява въ тъменъ силуетъ града Бѣлградъ, гледанъ отъ р. Сава, а другата — крепостни стени отъ Смедрево, — и толкова. Веднага следватъ снимки отъ Македония, а именно отъ Скопско: горниятъ градъ съ Вардара, долината на р. Треска, две скопски джамии, турски гробища, черквата въ манастира Матка, проломътъ на рѣката Треска при

Матка, хоро на селяни и селянки отъ Скопско, черковенъ съборъ въ чифлика Бардовци, селянитѣ отъ околността му, единъ турчинъ, продавачъ на лимонада, народна мъжка и женска носия отъ Скопско и скопска Черна гора, мъжъ и жена съ малко дете въ люлка, натоварена на магаре, група момченца и момиченца (135—151). Подиръ това идатъ картини отъ Призренъ — частъ отъ града съ калето на върха, джамия, пакъ частъ отъ града съ насядали кадъни, частъ отъ калето, циганско семейство, пазаръ въ Призренъ, призренска женска носия (№№ 152—159). Следватъ картини отъ Дяковица, отъ Ипекъ — джамия и градски часовникъ, частъ отъ града, нова къща въ старински стилъ, манастирска черква при Ипекъ и общъ изгледъ на Дечанския, манастиръ. Отъ албанската граница сж снети оригинални стари албански гробища съ високи груби камъни като надгробни паметници и единъ пограниченъ пазачъ на пътя покрай една най-първобитна колиба (№ 160—167).

Следващитѣ картини пакъ ни връщатъ въ Македония: хубава снимка на манастира св. Арахангелъ при Прилепъ, гледанъ отъ вѣнъ и друга — отъ двора къмъ манастирското здание, Плетварскиятъ проходъ, изгледъ отъ Охридъ и езерото; впрегнати волове, биволско стадо, градъ Велесъ; гр. Щипъ — съ много хубави четири снимки отъ Ново-село, въ които сж извадени интересни двоетажни къщи; прости колиби при Куманово и при Кратово. Отъ града Кратово има седемъ много хубави снимки (№№ 168—192). Всико на Македония се падатъ въ албума 42 снимки, докато отъ сръбска Сърбия, както се каза, има само две, о отъ Стара Сърбия 15 снимки. Впечатлението за неосведоменитѣ ще бжде, че въ сжщностъ Сърбия е въ Македония, толкова повече, че картинитѣ сж наредени изпремѣсено съ картини отъ Сърбия и стара Сърбия. Снимкитѣ отъ Щипъ и Кратово сж най-хубавитѣ, извадени отъ тѣзи мѣста досега въ подобни издания, докато напротивъ охридскитѣ сж съвсемъ несполучливи и недостатъчни. Отъ града Охридъ сж дадени само две малки махаленски части, следъ които идатъ една мизерна колиба вѣнъ отъ града и една снимка, представляваща два чуна край езерото. А живописнитѣ къщи, черкви и манастири съвсемъ ги нѣма, нѣма и чудесната гледка на цѣлия градъ, гледанъ отъ морето, която е една отъ най-живописнитѣ въ тоя родъ. Чудно е, че авторътъ, който е ималъ на разположение всички сръдства за да види и снее най-хубавото въ страната, който толкова много е пътувалъ по свѣта и очевидно не е лишенъ отъ естетиченъ усѣтъ, тъкмо тукъ е направилъ такъвъ едностранчивъ и съ нищо неоправданъ изборъ изъ своята сбирка на македонскитѣ си снимки. Мѣсто никакъ не му е липсвало, щомъ е можалъ да вмѣсти въ албума сравнително не малко съвсемъ неинтересни пейзажни картини, снимки на разни цигани, стада и полусрутени колиби. Народнитѣ носии отъ Македония съ изключение на носии отъ Скопско, не сж представени. Видѣхме, че самата Сърбия съвсемъ я нѣма въ албума, а снимкитѣ отъ Босна показватъ, че автора сж интересували главно мухамеданитѣ и циганитѣ. Далмация и хърватското приморие сж показани главно въ архитектурни художествени римски и италиянски паметници. Изобщо

въ албума славянитѣ се губятъ. Забележително е, че подобно впечатление правятъ и други художествени издания отъ тоя родъ на чужди автори, които на Изтокъ предимно търсятъ екзотичното, примитивното, така, че у всички сж на особена почитъ циганитѣ и тѣхнитѣ колиби, или пъкъ пѣстри пазарни сцени, турци и туркини. И вкусътъ на г. Хилшеръ, главно що се отнася до чисто Балканскитѣ земи, представени въ албума му, не е отишелъ много по-далечъ.

Л. Милетичъ.

Д. Талевъ, Усилни години. Романъ. Часть първа. Въ дрезгавината на утрото, София, 1923, 8^о 173. Цена 45 л.

Въ последно време се появиха последователно нѣколко сбирки разкази изъ македонския животъ както и първа часть отъ единъ романъ. Не бихме казали, че Македония е намѣрила тукъ своя идеаленъ образъ. Общото впечатление отъ тия книги е по-скоро това, че тѣ сж преди всичко изразъ на силната обичъ къмъ страждущата родина, на идеализма, който ражда въ Македония герои и светци. Македонската епопея още не е намѣрила своитѣ вдъхновени рапсоди. Може би трѣбва да мине време, да настане успокоение, за да дойдатъ до съзвучие събития и епизоди, да заживѣятъ извънъ момента, който ги е родилъ, та да прозремъ това, което ги е създало, чиято еманация сж тѣ — душата на Македония. Въ всѣки случай, докато се дойде до творенията, които ще я разкриятъ, нужни сж предвестницитѣ, нужни сж тия опити, въ които тая богата тема се набелязва и оформя.

Най-смѣлиятъ опитъ безспорно е романътъ на Д. Талевъ, Усилни години. Смѣлъ, защото е първиятъ опитъ да се даде въ широкитѣ рамки на романа епопеята на македонската борба. Но отъ това, което проличава въ издадената до сега първа часть на романа, не се долавя новото и силното, което такъвъ единъ романъ трѣбваше — и можеше — да има.

Д. Талевъ ни връща сѣкашъ къмъ „Подъ игото“. При това, безъ да постига сочността, пластиката на Вазова. Не единъ белегъ — външенъ и вътрешенъ — натрапва тая прилика: и прологътъ, нарисованъ на доста театралния фонъ на една нощна буря, съ звѣрствата на турцитѣ, напомня познатата картина въ Подъ игото, когато Краличътъ намира подслонъ отъ бурята въ воденицата и се намѣсва въ сцената съ турцитѣ; и учителската срѣда, въ която изпѣква оригиналната фигура на Виларова, който ни подсѣща за Соколова; и появяването на „госта“ (Смиловъ), който се установява като учител въ селото съ скритата мисия на апостолъ, — сѣкашъ ни връщатъ ехото на познатъ и любимъ гласъ. Вѣрно е, че Подъ игото мжно би могло да бжде надминато. Но тъкмо за това трѣбваше младиятъ авторъ да потърси другъ пжтъ, по който да ни води. Разказътъ му за тия „усилни години“ тече сѣкашъ твърде спокойно, съ оня малко добродушенъ тонъ на Подъ игото, който днесъ лесно може да бжде заглушенъ, да остане незабелязанъ всрѣдъ залицитѣ и нервнитѣ кръсъци на новото време. И най-сетне, македонската борба — трѣбва да

признаемъ това — има единъ своеобразенъ патосъ, който тукъ, въ първата частъ, не се чувствува. Дано е успѣлъ г-нъ Талевъ да го даде въ по-нататъшното развитие на романа си. За сега трѣбва да кажемъ: че личи грижата на младия авторъ да даде изисканъ езикъ и стегната композиция. Това би могло да се каже особено за пролога.

Може би прибързани сж тия бележки за едно недовършено дѣло. Но ако ние търсимъ въ него и по-вече, отколкото обещава това показва само, колко е нарасълъ интересътъ къмъ една такава книга, въ която нѣкой ще разкрие на свѣта трагичната обичъ на македонцитѣ къмъ тѣхната родина, несъкрушимата сила въ душитѣ на нейнитѣ синове и фанатичната имъ вѣра въ нейното спасение.

Три сбирки македонски разкази.

1. **Н. Джеровъ. На югъ.** Македонски разкази. София, 1928, 80, 97. Цена 25 лева.

Отъ истински лиризмъ, задъ който се усѣща чистиятъ изворъ на вдъхновена обичъ къмъ родината, копнежъ, ту свѣтълъ и трепетенъ като молитва, ту залутанъ като птица, която безпомощно бие криле за да отлети къмъ родния югъ, е изтъкана сбирката разкази *На югъ* отъ Н. Джеровъ. И горчевина има въ нея, безсилна мжка отъ видено и преживяно и неулегнало още, та намѣста нескриваната тенденциозностъ въ разказа нахърнява художествената цена. Но — пакъ ще кажемъ: за да засияе нѣкога образътъ на Македония въ храма на изкуството нужно е да бжде лелѣянъ той въ сърцата на тия, що непосредствено изживяватъ болезненитѣ ѝ трѣпки днесъ.

Спомени, картини отъ родния Охридъ, отъ детството (Охридска вечеръ, Войвода, Малкиятъ куриеръ), разказани просто и задушевно; епизоди, скицирани бѣгло, въ които най-назначителниятъ моментъ разкрива трагичния патосъ въ душата на македонската майка (Майка, Майчино проклетие, Сърцето, което вижда и пр.); фанатичната обичъ къмъ родната земя (Шепа родна прѣстъ); черната мжка на робитѣ (По жетва, Пролѣтъ); грѣхътъ на предателя (Продадена душа, Майчино проклетие и пр.), И накрай нѣколко дребни скици, озаглавени *За пѣсни*, сѣкашъ нѣколко листа, откъснати отъ пжтния бележникъ, запазили дѣха на цвѣтята, откъснати пжтемъ — за споменъ — въ родния край. Мѣркатъ се образи на бабички и старци, на млади девойки и всички се сливатъ въ единъ образъ — простъ и свежъ, — македонската народна пѣсень.

2. **Кръстьо Веляновъ, Милко Ралинъ, Бойко, — Въ бури.** Разкази изъ македонската освободителна борба. София, 1926, 160, 156. Цена 15 л.

Твърде много сбирки съ разкази навалиха българската книжнина въ последнитѣ две-три години. Много звани, а малко избрани!.. И между тѣхъ, притулени, три сбирки македонски разкази. Не споменаваме тукъ такива, които, израсли въ буритѣ на освободителната война, водятъ пакъ низъ Македония, като разказватъ бледо малки епизоди, напр. Изгрѣвътъ на свободата, отъ В. Узуновъ и пр.

Всичко топло и добро, което може да се каже за сбирката „Въ бури“ на тримата млади писатели, почти е казано въ предговора отъ Б. Зографовъ. Ако бихме подложили на по-тънка преценка работитѣ имъ, биха изпъкнали особеноститѣ на всѣки единъ отъ тѣхъ, достойнствата и недостатѣцитѣ, каквито иматъ тия първи опити. Но не е това задачата на тая кратка бележка.

Не бихме казали, че сж нѣщо ново и оригинално. Липсва имъ замахъ, нѣматъ сѣкашъ още индивидуалность, — тѣ си приличатъ едни на други като близки роднини и все пакъ всѣки разказъ и всѣки авторъ носи нѣщо ценно.

Кръстьо Веляновъ е успѣлъ въ двата си първи разказа: „Босилко“ и „Свобода или смъртъ“ да нарисува — и то просто, съ нѣколко линии само, интересни и свежи образи. Такъвъ е напр. чичо Велко въ разказа Босилко. Нещастия се трупатъ върху главата му, но страданията не го смазватъ, а още повече го каляватъ: „Когато донесоха вестъта, че Гюрчинъ, вториятъ му синъ, е убитъ и главата му отнесена на показъ, чичо Велко сне калпакъ, прекръсти се, склучи вежди още по-силно и не ги отключи вече“. Задъ тия „склучени вежди“ отчаянието се превръща въ героично решение — да отдаде всичко, и последното си чедо Босилко за свободата. Босилко загинва и смъртъта му е героична пѣсенъ. Въ „Свобода или смъртъ“ умѣло е нарисуванъ Гунче, нѣкогашенъ комита, загубилъ всрѣдъ физическитѣ и морални страдания разума си. „Гунче бѣше мургавъ, съ черни, слѣти вежди, подъ които свѣтѣха тъмни, помжтени очи. Тия очи никога не гледаха право и увѣрено, и ако нѣкой случайно доловѣше погледа имъ, оставаше съ мжчителното впечатление за нѣщо безумно, страхливо и разкжсано“. Но когато пламва въстанието, тая загубена душа намира себе си и Гунче загинва като герой.

По-несигуренъ въ композицията, подчиненъ твърде силно на патриотичното си увлѣчение, е Милко Ралинъ, който и въ двата си разказа не успѣва да превърне въ траенъ образъ това, което се мѣрка като споменъ предъ погледа му.

Близъкъ нему по маниеръ, но съ по-силно подчертанъ лиризъмъ е Бойко. Неговитѣ разкази сж малки лирически поемки, напр. Гората се разлиста — намѣста съ сгжстени бои, съ задъхани слова (Майчина клетва).

3. Кирилъ Искровъ, Ножътъ. Разкази. Книга първа. София, 16⁰ 165. Цена 25 л.

Трѣбва да споменемъ и третата сбирка — Ножътъ, отъ Кирилъ Искровъ. Вдѣхновенъ отъ героичнитѣ спомени за боя при височината Ножътъ, — „Македонската Шипка“, авторътъ разказва епизоди изъ освободителната война, въ които основната тема е героичниятъ патриотизъмъ на освободители и поробени. Той рисува ту четниците, които се сражаватъ на Ножа, ту храбростъта на македонската жена, та дори и на македонското дете (Майка, Малкиятъ разузнавачъ, Малкото другарче и пр.); или пъкъ разкрива скритата въ сърдцата

на воюващите нѣжност и скръбь по родното огнище (Неизвестнитѣ).

Малкитѣ интриги, които се разкриватъ въ разказитѣ, не сж лишени отъ интересъ, но носятъ случаенъ характеръ, а главно — страдатъ откъмъ езикъ. Често пжти усилието на автора да намѣри художественъ образъ за мисълта си го води до пресилени образи напр.: „мъртвиятъ градъ на Ножа перѣше своитѣ чукари“... до стилистични грѣшки („Обржча вече отъ аскера се сключваше“). Неумѣнието да се изразява създава и такива лишени отъ смисълъ пасажии: „Ужасъ, казиното е оборъ. Планинитѣ съ материали: греди, дѣски, ламарина и следа не останала отъ тѣхъ“, (с. 159). Най-сетне има и безвкусици като: „Бѣласица флиртува съ Кожухъ“ (с. 161), „Двата Близнаци¹ съ долепени снаги трѣпнатъ, тѣ танцуватъ шими. Ей Богу, шими. Танцуватъ [подъ тихитѣ стонове на вечерната пѣсень“ и пр.

Художественото слово е опасно орждие — преди всичко за неопитната ржка, която си служи съ него.

Мария Милетичъ-Букурещлиева.

Излѣзли брошури по въпроса за правата на българскитѣ малцинства:

Aperçu historique de la question macédonienne (Отъ „Comité National de l'Union des associations des émigrés macédoniens en Bulgarie“), Sofia, 1928, 8°, 60.

Mémoire sur la situation actuelle de la minorité bulgare en Yougoslavie et en Grèce (Отъ „Association bulgare pour la paix et la Société des Nations“), Sofia, 1928, 8°, 15.

Bulgares et Yougoslaves (Langue, religion, traditions, aspect politique, état actuel). Belgrade, 1928, 8°, 48. (Отъ „Association yougoslave pour la Société des Nations“).

Les Bulgares macédoniens et les Serbes (En réponse à la brochure „Bulgares et Yougoslaves“, éditée par l'association yougoslave pour la Société des Nations“, 1928), Sofia, 8°, 48. (Отъ Association bulgare pour la Société des Nations).

Tachauer Boleslaw, La question macédonienne dans sa phase actuelle. Extraît de la „Revue de Hongrie“ (Издание на „Comité National de l'Union des associations des émigrés macédoniens en Bulgarie“). Sofia, 1928, 8°, 24.

Les minorités bulgares dans la Dobroudja du sud (Réponse à l'exposé du gouvernement roumain sur les causes de la situation dans cette province, publié par la S. d. N. sous le titre „Les Minorités en Roumanie“ (Отъ „Association bulgare pour la paix et la S. d. N.“, Sofia, 8°, 36).

Les Bulgares de Bessarabie (Изд. на „Union des Bulgares de Bessarabie en Bulgarie“). Sofia, 1928, 8°, 35.

Кръсто Веляновъ, Днешната политическо постановка на македонския въпросъ (Библиотека „Устремъ“ № 5), София, 16°, 52.

¹ Близнеци — планински върхове.

Résumés des articles de la revue.

Prof. N. P. Blagoev, Déliane et l'insurrection soulevée par lui en Moravie et en Macédoine contre Byzance.

Déliane est un personnage historique important et l'insurrection qu'il souleva en 1040 en Moravie et en Macédoine contre Byzance a été d'une grande signification politique et nationale pour les Bulgares. Il n'y a pas eu jusqu'à présent une étude spéciale sur Déliane — les historiens en parlent très brièvement. C'est cette lacune que M-r le prof. Blagoev a voulu combler, dans la mesure du possible, par son étude. Il commence par rapporter les informations que donnent sur Déliane les sources historiques byzantines, de même que quelques historiens contemporains, après quoi il passe à l'exposition même de la question. Il établit d'abord que Déliane était le fils du tzar bulgare Gavril-Radomir, fils du tzar Samouïl. Sa mère était la fille du roi des Hongrois, Géza; encore enceinte de Déliane, elle fut obligée de divorcer. Selon l'auteur, Déliane est né au début du XI siècle, et en 1040, quand il souleva l'insurrection, c'était déjà un homme mûr d'environ 40 ans; M-r Blagoev suppose encore que le lieu de naissance de Déliane fut la Macédoine. Son enfance il la passa en Hongrie, où sa mère vivait auprès de son frère, le roi de Hongrie, S-t Stéfan. Ici, Délian reçut probablement une bonne instruction militaire. L'auteur n'est pas d'accord avec les historiens byzantins Skilitza et Pselos qui nient que Déliane était un descendant direct du tzar bulgare Samouïl. Il considère également comme erronée l'opinion de Zonara selon laquelle Déliane était le fils illégitime du frère de Samouïl, Aaron. Selon lui, l'historien Fr. Ratchki a raison en considérant que les informations de Skilitza au sujet de l'origine de Déliane tirent leur source de la haine nationale contre le peuple bulgare et de la crainte suscitée par ses efforts pour recouvrir son indépendance politique. Cependant, toujours selon M-r Blagoev, Ratchki, lui-aussi, fait une erreur en admettant que Déliane aurait été l'un des cinq fils du tzar Gavril-Radomir qui, avec sa mère et ses deux sœurs, en 1018, se serait présenté à l'empereur byzantin Vassili II, dans son camp devant la ville d'Ohrida, alors qu'en réalité ce fut la tsarine Maria, veuve du tzar Ivan-Vladislav, qui s'y rendit avec trois de ses fils et six filles; la mère de Déliane se trouvait à cette époque, ainsi que nous l'avons dit, en Hongrie.

M-r Blagoev soutient qu'à son baptême, Déliane reçut seulement son nom bulgare Déliane, et non Doliane (*Δολιάνος*), comme le transmettent les chroniqueurs byzantins Pselos et Zonara, ou le nom Péter comme le dit Skilitza.

Déliane, selon le témoignage de Pselos aussi, était un homme capable, sage, guerrier et un grand agitateur. Une année avant l'insurrection bulgare en Moravie, le prince de Zeta proclama l'insurrection dans sa principauté; mais M-r Blagoev ne partage pas l'opinion de M-r Ratchki, selon laquelle il y aurait eu un lien entre les deux insurrections, et il soutient que Déliane a agi indépendamment. Quand Déliane apprit que tout le peuple bulgare voulait se soulever contre Byzance, il passa, avec une bande armée, de la Hongrie en Bulgarie et ici, soutenu par le gouvernement hongrois souleva l'insurrection en Moravie. Les Bulgares se groupèrent avec enthousiasme autour de Déliane qu'ils proclamèrent tzar, sachant que par son origine il appartenait à la famille des tzars bulgares. Après avoir délivré la Moravie, Déliane se dirigea vers la ville de Skopié, où il trouva également un plein appui auprès de la population bulgare, de sorte qu'il lui fut facile de s'emparer de Nich et de Skopié. La révolte des armées byzantines à Dratch qui passèrent du côté bulgare, proclamèrent comme tzar le bulgare Tihomir et plus tard se joignirent aux insurgés de Déliane, M-r Blagoev l'explique, en disant qu'une grande partie des soldats des garnisons byzantines en Macédoine devait être formée par des Bulgares macédoniens. Pour éviter le gouvernement de deux chefs, Déliane exprima le désir que les armées reconnussent comme tzar l'un des deux, lui ou Tihomir; les armées choisirent Déliane et Tihomir fut tué. Après quoi Déliane partit pour Salonique, où se trouvait l'empereur byzantin Mihaïl IV; dès que celui-ci fut informé de l'expédition des Bulgares, il s'enfuit à Byzance. Alors, son homme de confiance, Manouïl Ivatz, fils du vaillant voïvoda bulgare Ivatz, trahit l'empereur et passa dans le camp de Déliane, qui plus tard se retira de Salonique et dirigea l'insurrection en Macédoine. M-r Blagoev examine en ses détails cette insurrection, dont le résultat fut que, dans l'espace d'une année, toutes les terres bulgares furent délivrées. Déliane se trouvait au sommet de la gloire quand s'abattirent sur lui des revers tragiques, dont la cause fut un nouveau personnage — Aloussian, second fils d'Aaron, qui, tout d'un coup, arriva au camp militaire de Déliane, près de la petite ville actuelle d'Ostrov, en Macédoine. Aloussian s'était enfui en secret de Byzance où il était interné. Déliane le reçut avec confiance et partagea avec lui le pouvoir royal, craignant que dans le peuple ne se fit une scission, Aloussian étant, lui aussi, de la famille des tzars. Sous le commandement d'Aloussian fut entreprise une vigoureuse attaque de Salonique que les Bulgares avaient réussi à maintenir en état de siège prolongé. Cependant Aloussian ne dirigea pas l'assaut comme il le fallait, fut complètement battu par les armées de Salonique et put à grand peine retourner avec le petit nombre de soldats sauvés auprès de Déliane. A la suite de cette catastrophe de Salonique, entre Déliane et Aloussian naquit la méfiance et la haine; Déliane soupçonna même ce dernier de trahison. C'est pourquoi Aloussian, après s'être concerté avec quelques uns de ses confidents, invita Déliane à un festin et là lui fit crever les yeux; après quoi, il s'enfuit auprès de l'empereur Mihaïl IV, à Mossinopolis. M-r Blagoev en rapportant cette information de Skilitza, nous donne aussi une autre version de ces mêmes événements, due à Pselos, selon laquelle

Aloussian ne se serait pas immédiatement réfugié auprès de l'empereur de Byzance, mais aurait lutté contre lui, aurait été battu et aurait trouvé le salut en fuyant. Ici, Pselos confond probablement les derniers événements avec la défaite d'Aloussian devant Salonique. Plus loin, M-r Blagoev explique comment Déliane a dû être fait prisonnier par l'empereur Mihaïl IV; selon Skilitza, ce dernier est parvenu jusqu'à Prilèpe, a détruit ses fortifications et a dispersé l'armée. Les informations des sources byzantines se rapportant à ces événements sont en désaccord. Pselos et Kekavmen parlent de combats qui auraient eu lieu entre Déliane et les armées impériales. Kekavmen fait surtout ressortir la bravoure dans ces batailles du prince norvégien Arald, plus tard roi de Norvège, qui, de 1033 à 1043, fut au service militaire de Byzance. L'empereur Mihaïl rentra triomphalement à Constantinople amenant avec lui comme prisonniers Déliane aveugle et plusieurs boyards bulgares. C'est là, probablement, qu'est mort Déliane.

Dans sa conclusion, M-r Blagoev fait l'examen critique de la situation dans laquelle se trouvait Byzance et les Etats voisins au moment où Déliane organisait l'insurrection. Le coup porté aux Bulgares par l'empereur Mihaïl acheva l'œuvre de l'empereur Vassilli II. Si l'insurrection de Déliane avait été couronnée de succès, il est possible que l'histoire de la Bulgarie se serait déroulée dans une toute autre voie, favorable au peuple bulgare, qui aurait réussi à conserver la puissance de son Etat jusqu'au bout.

D-r Vladislav Alexiev, Apport à l'histoire des relations juridiques byzantino-bulgares. L'Eklogue au point de vue des successions, II.

L'Empire Romain d'Orient, dévasté et dépeuplé par les fréquentes incursions des barbares, s'est vu obligé d'ouvrir largement ses frontières danubiennes aux tribus slaves qui bientôt occupèrent toute la région située entre le Danube et la Mer Egée et qui, grâce à leur tenacité au travail et leur attachement au sol, devinrent un élément important dans les nouvelles formations ethniques et sociales de Byzance dans ses domaines européens. S'étant adaptés aux nouvelles conditions sociales, les slaves n'ont pu ne pas exercer une certaine influence sur la vie de l'empire, et plus particulièrement sur certaines de ses institutions juridiques. Par suite de cette influence slave, jointe à l'influence déjà ressentie de la nouvelle ère chrétienne, le droit byzantin de l'époque de empereurs Isauriens du VIIIe siècle s'est sensiblement écarté du droit romain qui, après la chute de l'Empire d'Occident, continua à être en vigueur dans l'Empire d'Orient. Le droit codifié par Justinien avec ses principes juridiques clairs et précis dut, dans certains cas, céder le pas à toute une série de conceptions juridiques, les plus intéressantes datant du VIIIe-ème siècle — dans l'Eklogue, dont la jurisprudence était en vigueur sur les terres peuplées par les Slaves bulgares avant même la constitution définitive de l'ancien Etat bulgare. Les traductions de l'Eklogue faites en slavo-bulgare au temps des apôtres de la littérature slave, les frères de Salonique Sts Cyrille et Méthode — seconde moitié du IXe-ème siècle

—, viennent simplement confirmer par écrit le droit déjà admis en Bulgarie. Les porteurs de la civilisation bulgare, traducteurs de l'Eklogue qui connaissaient parfaitement Byzance et la culture byzantine, n'ont traduit de l'Eklogue en slavon-bulgare, que ce qui était strictement indispensable aux conditions bulgares. Il est évident que les traducteurs et les compilateurs du droit de l'Eklogue se rendaient compte que les rapports juridiques compliqués établis dans l'Empire Byzantin étaient peu appropriés, dans leur ensemble, aux conditions bulgares. Voici pourquoi, en dehors des dispositions pénales faisant l'objet du chapitre XVIII de l'Eklogue, ils n'ont traduit que quelques unes de ses dispositions, les plus importantes en matière civile, en premier lieu le chapitre sur les successions et les successions par testament. Justement ces dispositions de l'Eklogue sur les successions par testament constituent l'un des chapitres les plus caractéristiques de ce monument juridique bysantin du VIIIe siècle, car elles nous permettent de relever l'influence slave exercée sur le droit de l'Eklogue et expliquent, d'autre part, la facilité avec laquelle le droit bulgare ancien s'est adapté aux principes de ce droit. Cette adaptation ne s'est pourtant pas accomplie sans certaines modifications : les mutations de certains textes montrent que les traducteurs avaient une mesure slave propre pour établir la portée des dispositions en matière civile de l'Eklogue et la possibilité de leur application en Bulgarie.

Les principes qui régissent le droit successoral de l'Eklogue ne se différencient pas sensiblement de ceux qui forment la base en cette matière dans le droit bulgare : le père, chef de la famille, en sa qualité de testataire, ne répartit pas ses biens en pleine liberté d'action, mais il doit se conformer aux conceptions slaves qui donnent toute possibilité à chacun des membres de la famille de former une nouvelle famille propre. Dans le cas où le père testataire néglige ces conceptions slaves sur le droit successoral et passe outre, la répartition des biens de la succession s'effectue sur base des stipulations de la loi. Avec un soin digne d'admiration, les différentes dispositions de l'Eklogue entourent de toutes garanties possibles les droits des enfants sur la succession et préservent ces droits contre tout abus de la part du testataire, tout en considérant avec plus de faveur les intérêts de la famille que ceux de l'individu — principes juridiques qui rappellent les formes les plus anciennes du droit romain, abandonnées dans le droit prétorien et le droit de Justinien. Dans le droit slave, la famille jouit de droits plus étendus que l'individu. La puissance paternelle est limitée. Chacun des membres de la famille ne peut disposer sans réserve que des seuls biens acquis en propre. Le testataire est tenu de sauvegarder la famille et le foyer familial, comme tels. En conséquence, les restrictions apportées aux legs faits en faveur de personnes étrangères à la famille sont très grandes. Ces legs ne sont admis que dans certains cas exceptionnels. Mais même en pareils cas les enfants ont droit à leur part légale. Ces derniers ne peuvent en aucun cas être privés du droit à la succession, sauf s'ils sont coupables des sévices graves envers le testataire. Toutes ces dispositions tellement caractéristiques qui rapprochent le droit de l'Eklogue des conceptions juridiques slaves, font entièrement défaut ou se présentent sous un

autre aspect dans le droit de Justinien, de même qu'ils font défaut dans le droit byzantin ultérieur.

Les règles juridiques de l'Eklogue sur la transmission des biens par voie testamentaire, quoiqu'elles n'aient pu se dérober entièrement à l'influence du droit romain codifiés par Justinien — comme il appert d'ailleurs de la préface de l'Eklogue — se sont transplantées en Bulgarie après avoir subi l'influence des conceptions slaves. Comme telles, ces règles juridiques sont très caractéristiques dans le droit bulgare ancien.

L'étude sur les successions ne constituent d'ailleurs qu'une part très limitée dans le domaine de l'étude du droit de l'Eklogue, tel qu'il a été appliqué en Bulgarie.

Iv. Snégarov, La ville d'Ohrida. Aperçu historique.

M-r Snégarov dans cette suite de l'étude commencée dans le N° 1 de notre revue, continue l'histoire de la vie de l'archevêque Kalinik à Ohrida, après son retour d'exil. Il était en bonnes relations avec ses ouailles bulgares, savait probablement leur langue et agissait au mieux de leurs intérêts. Le successeur de Kalinik, le métropolitain Iossif (1843), fut accueilli solennellement par la population d'Ohrida. Il resta peu de temps dans cette ville; en 1847 il y avait déjà un nouveau métropolitain, Dionissi, homme instruit qui s'efforçait d'élever au point de vue religieux ses ouailles, mais qui avait lui-même des défauts — c'était un grand buveur — ce qui provoqua l'indignation de la population. Cependant, Dionissi se maintint à Ohrida jusqu'en 1859, année où il fut remplacé par Ioaniki, d'origine albanaise, né à Elbassan. Plus loin, l'auteur, autant que le lui permettent le peu d'informations dont il dispose, suit l'évolution du mouvement national à Ohrida où s'éveillaient de plus en plus les esprits, se manifestait le désir du livre bulgare et s'avivait la douleur au souvenir du patriarcat national perdu. Il y avait à Ohrida des familles bulgares fort influentes, mêmes auprès des autorités, par exemple la famille Robev, qui luttait contre les métropolitains qui déplaisaient au peuple, tel que cela avait été le cas pour Dionissi. C'est à elles qu'avait été dû le remplacement de ce dernier par l'Albanais Ioaniki qui gagna la confiance du peuple, en se comportant très bien envers lui. A cette époque, chez les Ohridéens se renforça le désir d'avoir un évêque de nationalité bulgare. Le mécontentement contre l'autorité du Phanar s'accrût et le moindre motif devenait suffisant pour qu'éclatât un mouvement populaire. C'est ce qui arriva à la mort de Ioaniki: les Ohridéens insistèrent auprès du patriarcat pour qu'il leur fut envoyé comme métropolitain Avksenti de Véless qui connaissait les mœurs locales et était un bon pasteur. Le patriarcat ayant refusé et ayant voulu imposer une autre personne, les Ohridéens, après beaucoup de protestations et de pourparlers, déclarèrent que, s'ils n'obtenaient pas satisfaction, ils passeraient dans l'Eglise catholique. Malgré cela, le patriarcat nomma celui qu'il avait choisi — le métropolitain Méléti, contre lequel les Ohridéens se déclarèrent catégoriquement. Méléti arriva à Ohrida le 9 août 1860. Une lutte ardente commença contre lui, qui, après beaucoup de péripéties, en 1862, entra dans une phase

décisive. En 1864, à Ohrida fut convoquée une grande assemblée diocésaine dont les représentants décidèrent de chasser Méléti et jurèrent de travailler dans ce but en plein accord. Après beaucoup de luttes, provoquées par l'obstination du patriarcat, le 10 juillet 1867, le peuple et les prêtres refusèrent de reconnaître Méléti comme métropolitain. Une assemblée de milliers d'assistants résolut de demander au sultan d'instituer de nouveau l'archevêché d'Ohrida, et informa de cette résolution les représentants bulgares qui luttèrent à Constantinople pour la cause de l'Eglise nationale bulgare. Ces derniers répondirent qu'ils étaient pleinement d'accord avec la demande des Ohridéens au sujet du rétablissement de l'archevêché d'Ohrida, qui, en tant qu'Eglise autocéphale, aurait sous sa juridiction spirituelle tout le peuple bulgare, et qu'ils espéraient que ce désir de la nation serait réalisé. De son côté Méléti faisait tout son possible pour maintenir, avec l'aide des autorités turques locales, sa situation. Mais ce fut en vain — le peuple forma une communauté religieuse distincte, qui fut déclarée officiellement le 24 août 1869. Elle s'empara de toutes les églises d'Ohrida, de sorte que Méléti fut obligé de s'arranger une petite chapelle dans la demeure d'un de ses prêtres. En même temps fut fondée une salle de lecture bulgare. Bientôt, à Constantinople, fut résolue la question de l'Eglise bulgare nationale, ce qui fut accueilli à Ohrida avec une joie indescriptible. Le 8 mars 1870, le firman du sultan, par lequel était institué l'Exarchat bulgare, fut lu dans l'église S-t Clément avec grande solennité. Quoique dans le firman il ne fut pas fait mention de l'évêché d'Ohrida, celui-ci, en vertu de l'article 10, se considérait déjà comme un évêché placé sous la juridiction de l'Exarchat; comme délégué d'Ohrida au Conseil ecclésiastique national de Constantinople fut envoyé Milé Mantcheff avec la mission de hâter l'envoi d'un évêque bulgare à Ohrida.

Cependant la lutte avec Méléti n'était pas encore terminée. Ce dernier recourut à toutes sortes de moyens incorrects pour obliger les Ohridéens à rentrer sous sa juridiction spirituelle, mais il resta impuissant devant l'unanimité de la volonté populaire. Sur la décision de la commune, le 27 juillet 1871, dans l'église S-t Clément, le prêtre Bandeff prononça l'anathème sur tout Bulgare qui parlerait ou aurait des relations avec les grécomanes. Par ses intrigues auprès des autorités turques, Méléti réussit à faire emprisonner beaucoup de Bulgares, en disant que dans quelques uns des livres liturgiques employés dans les églises bulgares d'Ohrida était mentionné le czar de Russie. Le 22 mars 1874, Méléti, avant l'arrivée du métropolitain bulgare, essaya, avec l'aide de l'armée turque, de s'emparer de l'église S-t Clément. La population entière, sans excepter les femmes, forma un épais cordon autour de l'église et la défendit avec intrépidité. Méléti réussit pourtant à s'emparer de l'église et de l'école, mais par là n'obtint aucun avantage. Le métropolitain bulgare Natanaïl envoyé par l'Exarchat fut reçu solennellement par la population d'Ohrida le 14 avril 1874. Cet événement fut le triomphe du bulgarisme à Ohrida. Les autorités turques rendirent bientôt aux Bulgares la cathédrale accaparée par Méléti. En 1873 fut remis aux Bulgares le monastère historique S-t Naoum. Le métropoli-

tain Natanail, pendant la guerre turco-russe, fut exilé en Asie Mineure par le gouvernement turc qui, même après la guerre, ne lui permit pas de rentrer à Ohrida, de sorte que jusqu'en 1890 il n'y eût pas dans cette ville d'évêque. Malgré tout, les Bulgares conservèrent les droits de l'Eglise et de l'Ecole nationales recouvrés et c'est en vain que les gréco-manes s'efforcèrent de reprendre leur ancienne situation. De même, ce fut en vain que la propagande serbe tâcha de se frayer une voie jusqu'à cette région bulgare, la plus éloignée. Les premiers essais de la propagande serbe datent de 1872, quand des instituteurs serbes apparurent à Ohrida et proposèrent aux habitants d'enseigner gratuitement ; mais leur proposition fut rejetée.

M-r Snégarov explique, en s'appuyant sur des données précises, que le succès de la lutte pour l'Eglise nationale était étroitement lié à la situation économique de la ville d'Ohrida. En outre des métiers, parmi lesquels celui de l'exécution de vêtements d'hommes en fourrure était très florissant et donnait de bons revenus, à Ohrida s'était beaucoup développé le commerce des peaux qui était devenu la source principale de la prospérité de cette ville. Ohrida était en relations d'affaires surtout avec Leipzig pour où étaient exportées des peaux de la Macédoine, qui, de son côté, en importait de Leipzig en grande quantité. Cependant, après la construction des voies ferrées en Turquie la pelleterie commença à déperir à cause de la concurrence des fabriques européennes et parce que les vêtements européens se portèrent de plus en plus. N'étant plus un grand centre de pelleterie, Ohrida commença à décliner économiquement. La pêche, par suite du manque de méthode, s'affaiblit aussi, ce qui amena une crise économique ; il s'ensuivit une forte émigration d'Ohrida, surtout des Bulgares plus éveillés qui partirent à l'étranger chercher du travail. M-r Snégarov nous confirme cela à l'aide de données statistiques. Depuis qu'Ohrida est tombée sous la domination serbe, sa décadence économique n'a fait qu'accroître, de sorte que, selon l'auteur, Ohrida représente maintenant un tableau encore plus triste que durant la guerre mondiale.

M-r Snégarov termine en montrant la part qu'ont pris les Ohridéens dans le mouvement révolutionnaire pour la délivrance de la Macédoine, dont les débuts datent des premières années suivant la guerre russo-turque de 1878. En 1880 apparurent les premières bandes révolutionnaires dans les régions d'Ohrida, de Déber et de Kitchévo. En 1881, les Turcs découvrirent la conspiration, et les poursuites, les arrestations, les envois en exil commencèrent. Après l'institution, en 1893, de l'Organisation révolutionnaire intérieure macédonienne, Ohrida devint l'un des plus importants centres révolutionnaires. L'auteur donne des détails sur l'évolution du mouvement révolutionnaire dans la région d'Ohrida dans les orageuses années qui suivirent, et surtout à l'époque de l'insurrection générale macédonienne de 1903, dans laquelle la région d'Ohrida, par la part qu'elle y prit et le nombre de victimes qu'elle donna, occupa la première place, après la région de Bitolé et Kostour—42 villages des environs d'Ohrida furent brûlés, 13144 personnes restèrent sans toit. Même après la triste issue de l'insurrection, Ohrida continua à prendre une

part active dans la lutte pour la délivrance. Les Ohridéens combattirent, en tant que volontaires, pendant la guerre interalliée de 1913, contre les Serbes et les Grecs; pendant la guerre mondiale, les Ohridéens et les Débraniens formèrent un bataillon de volontaires dans la division macédonienne bulgare qui combattit sur le front macédonien.

K. G. Perlitchev, Complément à la caractéristique de Grigor S. Perlitchev.

L'auteur complète la caractéristique du poète et écrivain macédonien bien connu Grigor S. Perlitchev par de nouveaux détails sur sa vie et son œuvre d'écrivain. D'après des souvenirs personnels, l'auteur décrit G. S. Perlitchev comme un père sévère et très soucieux de l'éducation de ses enfants. Les livres que Perlitchev, dont l'instruction classique avait été acquise à Athènes, aimait à lire prouvent que parmi les Bulgares macédoniens d'Ohrida les plus instruits il tenait la première place. Perlitchev par la fermeté de ses convictions et de son caractère, par son exigence et sa sévérité s'imposait partout. Ces traits se reflètent aussi dans son œuvre littéraire, surtout dans son auto-biographie. L'auteur démontre ce qu'il dit du caractère de Perlitchev en citant des épisodes de sa vie et des exemples de ses rapports avec ses élèves.

Perlitchev avait une nature de poète, il aimait beaucoup la musique et aussi les danses. Dans sa traduction de l'Illiade, poussé par sa nature impulsive et suivant son goût esthétique, Perlitchev ne put rester fidèle à l'original et y mêla ses conceptions, ce qui fit que la critique de l'époque se prononça défavorablement sur l'œuvre. Une autre raison de cet insuccès fut la langue littéraire originale, pleine d'amalgames slaves que Perlitchev avait adoptée, croyant qu'une telle langue, qui serait plus compréhensible à tous les Slaves, pourrait mieux se répandre, et dans ce but il composa même une „grammaire slave“ spéciale, afin que cette langue puisse s'apprendre plus facilement. L'auteur nous donne une préface inédite, dont le manuscrit a été conservé, de la seconde traduction de l'Illiade, intitulée „Critique et traducteur“. Dans cette préface originale, exposée sous forme de dialogue, Perlitchev explique comment il comprend son rôle de traducteur et aussi ses opinions sur ce que doit être la langue littéraire bulgare. Il entre en polémique avec les critiques, défendant la liberté du traducteur de se conformer en ce qui concerne le vers à la versification des poésies populaires bulgares. Il considère que le traducteur exerce son talent créateur s'il peut rendre le vers de 17 pieds par le vers de 10 pieds, ainsi qu'il l'a fait dans sa traduction de l'Illiade. Les théories que Perlitchev développe dans cette même préface en ce qui concerne le vocabulaire et l'orthographe de la langue adoptée par lui sont également fort originales.

Perlitchev fut un patriote ardent et il tint en éveil l'esprit national non seulement par ses chansons populaires, mais encore par ses discours prononcés en public, enflammés par l'amour de la patrie bulgare, et où, rappelant son passé glorieux, il soulevait l'espoir d'un heureux avenir national. L'auteur donne quelques exemples des discours qui ont été conservés, celui prononcé à Salonique en l'honneur des S-ts Cyrille et Mé-

thode, le discours sur S-t Climent, prononcé à Ohrida, le discours prononcé devant les maîtres et les élèves à Gabrovo.

Perlitcheff a composé 12 chansons sous le titre général „Education“ dont l'auteur donne quelques fragments comme exemples. Perlitcheff attribuait une grande importance à l'éducation et c'est pourquoi il composa — en empruntant surtout à des œuvres originales grecques — un recueil, laissé en manuscrit, qui contient des conseils de bonne éducation pour être suivis au cours de la vie. L'auteur donne comme exemples quelques chapitres de ce recueil : Travail, Sagesse, Vaillance, etc. La langue de Perlitcheff dans ces œuvres en prose est fort intéressante.

Comptes rendus.

F. Dvorník, La vie de Saint Grégoire le Décapolite et les Slaves macédoniens au IX siècle. Paris 1926. — Compte rendu de prof. P. Moutaftchiev.

Le savant tchèque F. Dvorník a fait précéder le texte grec de la vie de Saint Grégoire, publié par lui dans une édition critique, d'une longue introduction (41 pages), où il s'arrête aux passages les plus importants de ce texte. Grégoire le Décapolite est un moine qui vécut au IX siècle, voyagea beaucoup et visita aussi la Macédoine. M-r Dvorník établit qu'il mourût vers 843, mais il laisse ouverte la question ; à quelle époque le moine arriva-t-il dans les terres balkaniques ? L'auteur du compte rendu, M-r Moutaftchiev, rapporte des données historiques sérieuses d'après lesquelles le plus probable est que Grégoire le Décapolite est venu dans les Etats balkaniques peu après 815, alors que, sous Lev V l'Arménien, l'iconoclasme avait été rétabli. La vie du Décapolite présente un matériel intéressant pour l'étude de l'état culturel de la société byzantine de cette époque ; selon l'auteur du compte rendu, M-r Dvorník ne s'en est pas occupé, son intérêt étant absorbé par les informations de la „Vie“ relatives à la situation politique des terres de la Macédoine du Sud. Parmi ces informations, d'une importance spéciale est le récit où il est dit que „dans les montagnes des terres slaves, non loin de Salonique, éclata une grande révolte de l'exarque de la Slavonie de ce pays...“ qui empêcha le Décapolite de visiter ces montagnes. Sous le nom de „Slavonie“ les Byzantins désignaient au IX siècle les terres des différents peuples slaves en Macédoine, à la tête desquels étaient placés leurs rois ou princes (*ῥῆγες ἀρχοντες*). M-r Dvorník confronte avec cette information d'autres venant de différentes sources historiques, relatives aux rapports des tribus slaves dans la Macédoine du sud-est, entre le VII et le IX siècle, avec le gouvernement byzantin, et arrive à une intéressante conclusion sur l'envahissement progressif de la Macédoine jusqu'au lac d'Ohrida même par les Slaves, qui grâce à une lutte opiniâtre, mais sans mener une vraie guerre, réussirent à se libérer, de fait, de la domination de Byzance, impuissante à s'y opposer. L'auteur du compte rendu considère l'étude de M-r Dvorník comme un apport précieux à l'histoire des contrées macédoniennes au début du moyen âge. Mais, d'autre part, il découvre dans le plan général et dans les détails quelques lacu-

nes et erreurs et les indique en s'appuyant sur certains faits et événements notoires que M-r Dvorník n'a pas pris en considération. C'est ainsi que la date 685—687 à laquelle il rapporte le mouvement des slaves contre l'empire et les premiers efforts de celui-ci pour les soumettre n'est pas exacte. L'attaque de Salonique par les Slaves alliés doit être rapportée vers 735—737. M-r Moutaftchiev considère comme erroné dans le livre de M-r Dvorník l'identification de l'expédition entreprise par les armées impériales contre les Slaves, ennemis de Salonique, et l'expédition de Justinien Rinotmet, en 687, alors que la première doit être rapportée vers l'an 737. Toujours selon M-r Moutaftchiev, l'opinion de M-r Dvorník qu'à l'époque de l'iconolasme (746—747), l'extension des Slaves dans la Chalcidique se poursuivait avec succès repose sur une confusion. Dans la Chalcidique les Slaves s'étaient établis dès leur immigration au VIIe siècle. M-r Moutaftchiev cite à l'appui de cette affirmation d'importantes données historiques. La Macédoine actuelle jusqu'à la rivière Mesta, encore au VIIe siècle quand s'établirent là les Slaves reçut le nom de „Slavonie“ que les écrivains byzantins emploient le plus souvent dans la forme plurielle „les Siavonies“ (αἱ Σλαβωνίαι). Elle conserva ce nom jusqu'au IXe siècle. A partir de ce siècle, quand la Macédoine actuelle entra dans la constitution de l'ancien Etat bulgare, la désignation Slavonie disparaît, et à partir du XIe siècle quand se forma le noyau du royaume de Samouïl, elle représente une région portant le nom „la Bulgarie“. Ce nom lui reste également à l'époque du second royaume de Bulgarie, alors que les terres au nord de la chaîne des Balkans sont désignées sous le nom de Zagoré. Il est indubitable selon l'auteur du compte rendu que sous le nom de Bulgarie dans la légende de Kastamonide on comprend la Macédoine actuelle, ce qui signifie que cette légende a été composée à une époque non antérieure au début du XIe siècle, c. à d. deux, trois siècles avant l'iconoclisme. Il s'ensuit qu'on doit aussi rectifier l'opinion relative à l'époque à laquelle les Vlahorínchini, mentionnés dans la légende, seraient apparus dans la Chalcidique. Ceci a eu lieu également après le XIe siècle. L'opinion selon laquelle ils seraient venus des terres trans-danubiennes doit être rejetée.

L'information historique la plus importante de la vie de Saint Grégoire est incontestablement celle relative à la révolte des Siaves de la Macédoine dans les trente premières années du IXe siècle et du campement des armées byzantines dans les régions de la Strouma inférieure et de la Mesta sous le commandement du kessar Ale·cī Mozélé. M-r Moutaftchiev trouve que c'est avec fondement que M-r Dvorník relie entre eux ces événements et démontre qu'on ne peut les négliger en résolvant le problème des conditions dans lesquelles à cette époque la Macédoine a été réunie à l'Etat bulgare. L'information que l'armée byzantine se trouvait à l'est du lac Tahon et de la Mesta inférieure, et non à Salonique quand éclata la révolte des Slaves dans la région de Salonique, M-r Moutaftchiev l'explique en s'appuyant sur un monument, l'ainsi nommé inscription de Villoison, trouvée dans les ruines de la ville Philippes, que M-r Dvorník ne connaît probablement pas. D'après cette inscription on établit

qu'à cette époque une armée, probablement considérable, a été dirigée contre la province byzantine située entre la Strouma et la Mesta.

L'histoire des Slaves de la Macédoine jusqu'à leur réunion dans les frontières de l'Etat bulgare au IXe siècle est très obscure. Par son ouvrage, M-r Dvornik a forement contribué à l'éclaircir, et c'est pourquoi lui est due la reconnaissance non seulement des byzantologues, mais aussi des slavistes.

Friedrich Wallisch, Der Atem des Balkans. Vom Leben und Sterben des Balkanmenschen. Leipzig 1928.—Compte rendu par S t. R o m a n s k y.

Quoique la Péninsule Balkanique soit une partie indivisible de l'Europe, les peuples qui l'habitent sont restés aujourd'hui même à un tel état culturel quant à leur extérieur, leurs conceptions sociales, leur logique et leur morale si différents de ceux propres aux autres européens, qu'elle en présente un coin isolé et excite un intérêt tout particulier chez les voyageurs de l'Europe centrale et occidentale, intérêt qui ne diffère pas beaucoup de celui qu'ils manifestent pour les pays exotiques des autres continents. Bon nombre d'entre ces visiteurs des Balkans publient leurs impressions et leur notes de voyages, très superficielles dans la plupart de cas. Une littérature copieuse sur les peuples de la Péninsule Balkanique, leur vie et leurs mœurs existe aujourd'hui, accrue surtout après la guerre mondiale et l'effervescence du problème du Proche Orient. Il paraît, cependant, que ce n'est pas l'intérêt pur qui pousse ces voyageurs à écrire sur les Balkans. Très souvent ils sont instruments dociles de quelques Etats intéressés qui n'épargnent pas leurs moyens pour déployer une propagande ouverte ou secrète des idées avantageuses pour eux sur les questions balkaniques. L'auteur du compte rendu cite comme exemple le journaliste allemand Wendel. Un autre journaliste allemand, M. Friedrich Wallisch, l'auteur du volume susmentionné „Le souffle du Balkan“ (Der Atem des Balkans), a pris à tâche de faire connaître au monde étranger les pays balkaniques et leur population. Le titre du livre ne justifie nullement la modestie des prétentions de son auteur, sous laquelle il voudrait dissimuler plutôt son ignorance des questions balkaniques. Parce que un livre, ayant pour but une pareille tâche à accomplir, suppose des connaissances étendues sur la Péninsule Balkanique toute entière ou au moins sur les peuples qui l'habitent, ce qu'on ne trouve pas dans le livre de Wallisch. Un écrivain qui veut systématiser les faits de la culture intellectuelle et matérielle spécifiques des peuples balkaniques doit baser ses conclusions non seulement sur ses observations chez les Serbes ou chez les Monténégrins, et sur ses impressions fugitives de l'Albanie, de la Grèce (Athènes) ou de Constantinople, et généraliser ses idées en appliquant aux uns ce qu'il a vu chez les autres. Ainsi, comme il paraît, l'auteur n'a été en Bulgarie que de passage à Sofia, et le peu qu'il en communique il l'a aperçu sans doute par les fenêtres du wagon ou par les haltes brèves aux gares bulgares. Le bouquet qu'il a cueilli de la Bulgarie est trop clairsemé, pour qu'on puisse en juger du „souffle du Balkan“ de ce pays entièrement balkanique. Mais

M. Wallisch accourt aux Serbes et ayant décrit p. ex. leur costume, leur maison etc. il ajoute que chez les Bulgares ces choses-là se „ressemblent“ (v. p. 64—65).

Même dans ses notes d'introductions on voit clairement que les connaissances de l'auteur relatives à la géographie et à l'ethnographie de la Péninsule Balkanique sont très superficielles et inexactes. Dans la brève caractéristique de la Péninsule, ayant trait à son étendue et à sa situation géographique, il parle d'une „région montagneuse Roumélienne“, dominée par le plus haut (!) point de la Péninsule, Vitocha, d'une hauteur approximative de 3000 mètres (das rumelische Hochland mit dem 3000 Meter hohen Vitoša, dem höchsten Punkte der Halbinsel, p. 4). Elle n'existe pas cette „région montagneuse Roumélienne“. L'auteur a confondu aussi la Vitocha avec la Rila, qui ne figure même pas dans la carte ajoutée à la fin du livre, où la Vitocha est liée par un massif aux Rhodopes ! On trouve aussi des inexactitudes qu'on doit attribuer soit à l'ignorance soit aux considérations quelconques de l'auteur dans la répartition et l'extension des peuples balkaniques. L'auteur du compte rendu cite comme exemple de ce genre l'étendue attribuée aux Turcs et aux Roumains. L'extension des Bulgares est également très vaguement déterminée. Leur nom rappelait à Wallisch les anciens possesseurs de cette terre — „les Tatares“ ! Il est très curieux de reste que Wallisch ne souffle mot des Bulgares là où il parle de l'affranchissement des peuples balkaniques du joug turc, en 1878 et même des guerres balkaniques de 1912-1913. Voilà ce qu'il écrit à la page 10 de son livre : „Griechenland gewann als erstes unter den Ländern des Balkans im Jahre 1830 seine Freiheit, Montenegro, Serbien und Rumänien wurden 1878 unabhängig, aber erst das Jahr 1913 brachte den völligen Verzicht der Hohen Pforte auf den Balkan (von der Linie Dimotika — Adrianopel — Kirk-Kilisse abgesehen); im selben Jahre wurde der selbständige Staat Albanien errichtet.“ Et c'est tout. Comme si la Bulgarie ne comptait pas parmi les pays balkaniques. Naturellement ce sont des détails qui peuvent s'expliquer, par exemple, avec le caractère du livre tout entier, qui tient non pas à la plénitude et à l'exactitude, mais à la phrase bruyante et à l'effet momentané qu'elle produit.

Il est à noter que Wallisch considère les Serbo-croates comme „la plus grande unité linguistique dans l'Europe sud-orientale“, à savoir „du littoral Egéen, de la Macédoine au sud la région ethnique et dialectale des Serbo-croates s'étend à travers la Serbie proprement dite, le pays albanais jusqu'à la mer Adriatique, au delà de Monténégro“ etc. etc. „jusqu'à la frontière des Autriche nouvelle—Burgenland et la Basse Autriche“. Il s'en suit que la Macédoine toute entière est incluse dans la région des Serbo-croates. D'ailleurs Wallisch ne connaît pas la Macédoine — le centre des Balkans — car il ne rappelle pas son nom qu'à deux reprises, une fois parlant des comitadjis et des haïdoucs.

Après avoir lu ce livre si bien imprimé, on regrette réellement que des observations curieuses et des descriptions détaillées des faits qui frappent un „européen“ comme spécifiquement balkaniques ne sont pas présentés dans les cadres d'une conception exacte quant aux rapports ethniques de la Péninsule. La préférence donnée aux Yougoslaves ou plus

exactement aux Serbes, les renseignements relatifs à leur extension ne laisse aucun doute sur le but poursuivi par l'auteur et sur les perspectives qu'il entrevoit.

N. Iorga, La Roumanie, les Balkans et l'Europe (Voir „L'Esprit international“, 1928, № 6. Paris.) — Compte rendu de L. Milétitch.

L'auteur du compte rendu juge que l'article, ci-dessus cité, du prof. Iorga est déplacé dans une revue qui a pour but de cultiver l'esprit de conciliation, de tolérance et d'entente internationales dans l'intérêt général de la paix et du progrès. Cet esprit international, comme le démontre à l'aide d'arguments sérieux M-r C. H. Becker dans le même numéro de cette revue, pourra être créé si, avant tout, on respecte chez chaque peuple son instruction nationale, dont la source est dans son histoire nationale. Il est clair que tant qu'existera cette idée nationale, l'idéologie nationale règnera dans l'enseignement de l'histoire. Selon M-r Becker, les peuples doivent, avant tout, se connaître et apprendre à se respecter les uns les autres. La plus grande erreur est de fermer les yeux devant la réalité des faits et de s'imaginer que seulement par des discours de conciliation, des congrès, des visites et une propagande pour la Société des Nations, il sera possible de créer un esprit international. En pleine disharmonie avec ces principes de M-r Becker, qui répondent d'ailleurs aux buts de la revue, se trouve l'article de M-r Iorga, qui, dépouillée des belles phrases sur l'humanité, la prospérité générale, la paix internationale, n'est qu'un article chauviniste, glorifiant la politique impérialiste des peuples vainqueurs et refusant aux vaincus des droits nationaux—niant jusqu'à leur existence même; tout cela, M-r Iorga le fait d'une façon dissimulée, en comptant sur le manque d'informations de ses lecteurs étrangers. En effet, quelle est la vraie pensée de M-r Iorga, dans les lignes suivantes, où il loue les méthodes politiques employées par les Serbes contre les Bulgares macédoniens: „La Serbie a obtenu des territoires macédoniens où elle remplit une œuvre de civilisation aussi rapide que durable qui mérite toute l'attention de ceux qui s'intéressent au bien-être de ces malheureuses populations, tiraillées par des propagandes nationales intolérables jusqu'à la férocité. Ce travail d'euro-péanisation dans le meilleur sens du mot a été souvent aidé par cet élément si intelligent et si actif que sont les Roumains“ (c. à d. les Roumains en Macédoine)? L'auteur du compte rendu rapporte encore d'autres phrases de M-r Iorga qui confirment son opinion que la place de cet article n'est pas dans la revue „L'Esprit international“.

D-r Franz Doflein, Mazedonien. Iena 1921. 8°, 592.—Compte rendu de L. Milétitch.

L'ouvrage de M-r le prof. Leonhard Schultze „Makedonien“ dont nous avons fait mention dans notre revue (Année III. № 2) et l'ouvrage de M-r le prof. Fr. Doflein „Mazedonien“ se complètent l'un l'autre. Alors que M-r Schultze faisait ses recherches en Macédoine en tant que géo-

graphe et ethnographe, M-r Doflein, qui est zoologue, s'intéressait surtout à la faune et à la flore. Cependant, M-r Doflein, circulant parmi la population du pays, n'a pas négligé de noter ses intéressantes observations sur le genre de vie, la nationalité, la langue, les demeures des habitants, particulièrement des Bulgares de la Macédoine. L'auteur du compte rendu juge opportun de les rapporter dans notre revue. Quelques opinions erronées de M-r Doflein, que M-r Milétitch corrige, sont dues à de fausses informations et au faible intérêt de l'auteur pour les questions ethnographiques, ce qu'il reconnaît lui-même, en déclarant qu'il n'a nullement approfondi l'étude ethnographique et anthropologique de la population. Cependant, à côté des précieux matériaux concernant sa spécialité qu'il a recueillis, M-r Doflein donne dans son livre d'intéressantes informations ethnographiques. Il a très justement saisi le caractère essentiellement bulgare de la population slave de la Macédoine et il a relevé des détails intéressants de sa vie et de sa culture matérielle et intellectuelle. Dans le monastère Nérézi, il a eu l'occasion de voir toute la population de la région réunie dans une atmosphère de fête, dansant et se réjouissant. M-r Doflein s'est intéressé aux ressources de la population, à son travail. Des 279 photographies de son livre et des 12 tableaux en couleurs, 80 présentent de l'intérêt pour les ethnographes. Sous ce rapport, le livre de M-r Doflein est l'un des plus intéressants qui aient été publiés sur la Macédoine. L'auteur du compte rendu énumère toutes les photographies de ce genre; il fait ressortir la valeur artistique des reproductions due à la libéralité de la maison d'édition Gustav Fischer de Jena, dont sort cette magnifique édition et celle plus récente du prof. Schultze.

Tache Papahagi, Images d'ethnographie roumaine (daco-roumaine et aroumaine). Tome premier. 318 photographies, avec texte français et roumain. (Bucarest) 1928. — Compte rendu par St. Roman sky.

M. Tache Papahagi, aroumain de la région de Pinde, actuellement maître de conférences à la Faculté des Lettres à Bucarest, est connu du monde savant comme auteur d'une antologie roumaine (*Antologie aromâneasca*, Bucureşti 1922) et d'une étude sur le dialecte et le folklore de Maramourech (*Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti 1925, éd. de l'Académie roumaine). Ces deux ouvrages montrent suffisamment le grand intérêt que leur auteur manifeste non seulement pour la langue et la vie de ses compatriotes les Aroumains, mais aussi bien pour les Daco-roumains. Son album ethnographique récemment paru, où sont représentées les deux branches plus considérables des Roumains — les Daco-roumains (p. 9—112) et les Aroumains (p. 113—178)—en fait aussi preuve. Il est le résultat heureux des recherches systématiques entreprises pendant les vacances scolaires des quelques dernières années dans les régions roumaines qui met en lumière leur langue, leur folklore et leur ethnographie. M. Papahagi y distingue le folklore qui „s'occupe de tout ce qui est abstrait ou fluide, de ce qui, en général, peut être perçu par l'ouïe,” de l'ethnographie qui „étudie ce qui est concret, perceptible par la vue et le tou-

cher" (p. 4 du préface). Ainsi à l'aide de l'appareil photographique il a pu se procurer un nombre considérable de matériaux ethnographiques qui illustrent de divers côtés la vie du peuple roumain et aroumain. Dans le premier tome susmentionné sont représentés quelques districts du territoire nouvellement annexé à la Roumanie: le coin extrême nord-occidental de Roumanie d'aujourd'hui (district de Satu Mare, Maramureș et Someș), une partie de Boukovine (district de Câmpulung) et la Transylvanie sud-occidentale (district Făgăraș, Sibiu, la contrée des Pădureni et le pays des Moți). De la vieille Roumanie y figurent seulement un district de la Moldavie (Piatra) et une petite partie de la Valachie Mineure (district de Gorj). Des localités aroumaines l'album renferme celles du mont Pinde (Grèce) et celles des Aroumains connus sous le nom de Fărșeroți. L'auteur nous fait savoir que le reste des régions roumaines formeront le second et le troisième volumes, peut-être aussi le quatrième, et l'ouvrage entier sera complété par un volume, dans lequel sera étudié tout le matériel des volumes précédents au point de vue ethnographique, artistique et linguistique, aussi qu'au point de vue historique, géographique etc. (v. p. 6). C'est pour cela que la légende de chaque cliché ne contient d'autres éclaircissements que ce qui est strictement nécessaire pour en saisir le côté intéressant. L'auteur du compte rendu trouve ces légendes très réussies, même poétiques, et fait ressortir qu'elles illustrent en même temps la mentalité qui domine aujourd'hui dans la science roumaine. Ainsi à la page 31 sous l'image d'une vieille femme du village Lelese (distr. Hunedoara) on lit: „À la vue de cette vieille femme, nous nous reportons par la pensée à l'élément autochtone de la Dacie". Ou à la page 34 sous l'image d'un paysan du village Repedea (Maramureș): „Draguș-Voda, fondateur de la Moldavie, se reconnaît facilement dans ses descendants", de même que sous la seconde image de la même page: — „tout comme Etienne le Grand dans ses Moldaves". L'auteur veut souligner la ressemblance des paysans photographiés avec les images des voïvodes moldaves comme elles sont peintes dans les fresques des monastères.

Dans la première aussi bien que dans la seconde partie de l'album les images sont groupées de sorte qu'en premier lieu sont placées celles qui illustrent „le type et le costume", ensuite celles de „l'habitation et ses accessoires; occupations", celles de „l'église; la vie aux jours de fête" et à la fin une place très vaste est attribuée à „la vie pastorale". L'auteur du compte rendu fait ressortir le fait intéressant qu'un grand nombre des images montrent des ressemblances avec les mêmes objets chez les peuples voisins des Roumains; on en trouve des analogies frappantes chez les Bulgares avec la même dénomination d'origine slave. En général, ce qui aurait paru comme typiquement roumain est caractéristique très souvent aussi pour les peuples voisins. Donc, à ce point de vue l'album de M. Papahagi, quoique encore inachevé, présente une précieuse contribution à l'ethnographie non seulement des pays roumains, mais à celle de la Péninsule Balkanique en général.

Kurt Hielscher, Jugoslaviën. Slovenien, Kroatien, Dalmatien, Montenegro, Herzegovina, Bosnien. Serbien, Abbildungen in Kupfertiefdruck. Berlin 1926, Fol. 192. — Compte rendu de L. Milétitch.

L'édition de K. Hielscher est un magnifique album de photographies que l'auteur a prises au cours de ces voyages dans les provinces, énumérées plus haut, de la „Yougoslavie“, nom sous lequel il désigne le royaume des Serbes, des Croates et des Slovènes. Hielscher a exécuté ce travail sur l'invitation du gouvernement yougoslave qui lui a prêté son concours. L'auteur, comme il le dit lui-même, n'a placé dans son album que 192 des 1200 photographies qu'il a faites, jugeant qu'elles sont suffisantes pour donner une impression d'ensemble des particularités du pays. M-r Milétitch, en ce qui concerne la technique des clichés considère cet album comme le plus artistique de tous ceux, représentant les contrées balkaniques, qui ont parus jusqu'aujourd'hui. Quant aux sujets des photographies, l'auteur du compte rendu, reconnaît, qu'à part certaines exceptions, ils sont intéressants par eux-mêmes, mais mal choisis pour représenter la „Serbie“. Sous ce nom M-r Hielscher désigne non pas la véritable ancienne Serbie, mais les provinces nouvellement conquises de la Macédoine et la Vieille-Serbie. Le nom de la Macédoine n'est nulle part mentionné, quoique qu'il en soit donné 42 reproductions, tandis que de l'ancien royaume de Serbie il n'en est donné que 2 représentant Belgrade et la forteresse de Smédèrevo. Les photographies de la Macédoine sont placées parmi celle de l'ainsi nommée Vieille-Serbie, notamment après des vues de la région de Skopie (p. 135—151) suivent des vues de Pristrène, Diakovitza, Ipek et de la frontière albanaise (152—159), et puis de nouveau des vues de la Macédoine.— de Prilèpe, Ohrida, Véless, Kratovo, Chtip etc. (163—192) Les vues de Kratovo et de Chtip sont très belles, tandis que celles d'Ohrida, selon l'auteur du compte rendu, ne sont pas de nature à donner la moindre idée de cette ville si pittoresque et encore moins du ravissant lac d'Ohrida. L'album ne contient aucun des célèbres monument architecturaux de la ville ou des bords de lac. Ce n'est pas la place qui a manqué à l'auteur puisqu'il a mis dans l'album des photographies de tziganes, de troupeaux, de huttes ne présentant aucun intérêt.

La Bosnie est beaucoup mieux représentée, quoique partiellement encore — l'auteur s'intéresse davantage aux mahométans et aux tziganes. Des rivages de la Dalmatie et de la Croatie sont données comparativement les plus belles vues, parmi lesquelles sont surtout mis en valeur les monuments architecturaux romains et italiens. En général les Slaves, soit comme types, soit au point de vue de leurs costumes nationaux et de leurs demeures, sont faiblement représentés dans cet album.

D. Talev, Les rudes années. Roman. I Partie. Sofia, 8°, 173. — Compte rendu de Maria Milétitch-Boukourechtlieva.

L'œuvre de M-r Talev présente un intérêt particulier, comme essai de reproduire dans le large cadre du roman l'épopée de la lutte pour la délivrance de la Macédoine. L'auteur du compte rendu trouve

dans le plan général et dans certains détails des ressemblances avec le roman „Sous le Joug“ de Vasov, sans que la saveur et l'art de ce dernier soient atteints. D'autre part, le pathétique de la lutte macédonienne n'est pas rendu dans le paisible récit de Talev. Peut-être que ces défauts seront évités dans la seconde partie, le roman n'étant pas achevé. Selon l'auteur du compte rendu, M-r Talev s'est efforcé d'employer une langue choisie.

Trois recueils de nouvelles macédoniennes. — Compte rendu de Maria M. Boukourechtlieva :

1. N. Djerov, Au sud. Nouvelles macédoniennes. Sofia, 1923, 8° 97.

Selon l'auteur du compte rendu, les nouvelles de N. Djerov sont imprégnées d'un lyrisme sincère, dont la source est l'amour ardent et la nostalgie de la lointaine patrie — la Macédoine. Et il y a de l'amertume dans ces nouvelles — résultat de malheurs éprouvés, de sorte que dans certains passages le but tendancieux porte atteinte à la valeur artistique du récit. Dans ces nouvelles sont évoqués des souvenirs d'Ohrida la ville natale, des souvenirs d'enfance, racontés simplement et avec âme. Le livre se termine par quelques petites esquisses intitulées „Pour des chansons“ qui semblent des feuillets arrachés du carnet de voyage, ayant conservé un parfum de fleurs cueillies le long du chemin, dans le pays natal, en souvenir. Des silhouettes de vieilles et de vieux, de jeunes filles surgissent, puis tout se confondent dans une seule évocation — la chanson populaire macédonienne.

2. Krestio Velianov, Milko Ralin, Boïko, — Dans la tempête. Récits de la lutte pour la délivrance de la Macédoine. Sofia, 1926, 16°, 156.

Selon l'auteur du compte rendu, Krestio Velianoff a réussi dans les deux premiers récits „Bossilko“ et „La liberté ou la mort“ à peindre avec quelques lignes seulement des types intéressants et neufs. Tel est le vieux Velko du premier récit. Les malheurs s'abattent sur lui, mais la douleur ne peut l'écraser : „Quand on lui apporta la nouvelle que Gyourtchin, son second fils, avait été tué et que sa tête avait été emportée pour être exposée, la père Velko enleva son chapeau se signa, fronça encore plus les sourcils et ne les défronça plus“. Derrière ces sourcils froncés, le désespoir se transforme en décision héroïque — de tout donner, jusqu'à son dernier fils, Bossilko, pour la liberté. L'auteur du compte rendu découvre dans l'autre récit aussi des caractéristiques réussies, brèves mais possédant des qualités littéraires. Le second auteur, Boïko, se révèle moins sûr dans la composition, se laissant trop entraîner par le sentiment patriotique. Le troisième auteur lui ressemble par sa manière d'écrire, mais il a plus de lyrisme.

3. Cyrille Iskrov, Nojet. Récits. I. Sofia, 16°, 165.

L'auteur, inspiré par les souvenirs héroïques des combats près de „Nojet“ — la „Chipka“ macédonienne, raconte des épisodes de la dernière guerre de délivrance, dont le thème est l'ardent patriotisme des libérateurs et de ceux qui se trouvent sous le joug. Il décrit tantôt les „tchet-nitzi“ (membres des bandes révolutionnaires) qui combattent près de „Nojet“, tantôt la bravoure de la femme macédonienne, et même celle de l'enfant macédonien. Les petites intrigues des récits ne sont pas dépourvues d'intérêt, mais n'ont qu'un caractère accidentel. Le côté faible de l'auteur c'est son style et les images souvent forcées par lesquelles il tâche de rendre sa pensée avec art.

Bibliographie des brochures parues sur la question des droits des minorités bulgares.

